

Ljubomir Madžar¹

Sistemska i zavereničko u ekonomskom nazadovanju

— Nastavak rasprave o tzv. neoliberalizmu —

Sažetak

Prilično brojni ekonomisti žestoko su suprotstavljeni liberalizmu koji oni krste *neoliberalizmom* u nastranom uverenju da će taj pogrdni naziv tačnije preneti njegove tobožnje negativne atribute. Ispostavlja se da je njihova opšta predstava o liberalizmu, koji oni sistematski propuštaju da definišu, sasvim pogrešna i daleko od stvari na koju se odnosi. Za neke od njih (neo)liberalizam je sinonim za nametanje terora i primenu sile u međunarodnim odnosima zbog čega su čak spremni da ga poistovete sa jednim posebnim tipom imperijalizma, i to sa ovim novijim, prilagođenim savremenim geopolitičkim prilikama. Drugi ga poistovećuju sa onim što veruju da predstavlja Vašingtonski konsenzus (VK), jedan silom nametnut obrazac ekonomske politike od strane međunarodnih finansijskih organizacija i najrazvijenijih zemalja, te je kao takav odgovoran za mnoge privredne neuspehe u velikom broju zemalja u kojima je primenjen; redovno se ignoriše činjenica da se MMF, sa receptima u znaku VK, poziva nakon što zemlje svojim

¹ Autor je saradnik Instituta za strategijske studije i razvoj „Petar Karić“. U tom Institutu autor sa velikim zadovoljstvom saraduje već više godina nego što se usuđuje da tačno razabere. Vreme ugodne aktivnosti u Institutu tako je dugo da već postaje teško zamisliti kako bi izgledalo bitisanje izvan te organizacije, idealno prilagođene autorovim specifičnim potrebama i preferencijama. U trenutku pisanja ove fusnote gospodin Milija Mihailović još nije stigao da pročita tekst, ali ću ja učiniti nešto posve neobično tako što ću mu se *unapred* zahvaliti na sugestijama. On je, naime, jedini koji, čini se, čita sve moje tekstove; on pritom svaki put da korisne jezičke i pravopisne sugestije, ali bogme i nemali broj sadržinskih preporuka. Zahvaljujući mu unapred, smišljeno ga obavezujem da pažljivo pročita i ovaj tekst i da ga iskita svojim tipičnim marginalijama i intervencijama u samom tekstu.

sopstvenim politikama načine haosa u svojim privredama. Treća grupa ekonomista veruje da se liberalizam prikladno definiše tako što se poistoveti sa svim što se čini u SAD i u amerčkoj izvedbi, naročito prema slabijim zemljama i onima koje su nepovoljno pogođene krizama. Izgleda da ovi ekonomisti nisu svesni činjenice da su SAD uveliko napustile liberalne ideale. Tri grupe ekonomista odveć su brojne da bi bilo fizički moguće upustiti se u polemiku sa svima njima. Postoji na sreću jedan koji na neki način obuhvata sva tri nepovoljna tumačenja liberalizma i deluje kao neka vrsta protagonista među onima koji energično odbacuju i obezvređuju liberalni pogled na svet. Ovaj polemički tekst tiče se njegovog pisanja.

Ovde je jedan broj kritičkih opaski upućen logičkim osnovama antiliberalnog (ANL) mišljenja, upravljeno je pre svega na propuštanje da se jasno definišu pojmovi koje se koriste i da se tako slede pravila ispravnog rezonovanja. Takođe se kritikuje njihovo preuveličavanje značaja znanja i ideja, pri čemu se ističe suprotan stav da interesi a ne poimanje sveta imaju odlučujući uticaj na ponašanja na raznim nivoima društvene organizacije. Izložena je važna činjenica nepostojanja korelacije između mase ekonomskog znanja i razvojnog učinka po zemljama: SAD, zemlja sa najrazvijenijom ekonomskom naukom, nije i najbrže rastuća privreda, dok je Kina, reklo bi se najuspešnija zemlja u pogledu brzine razvoja, daleko od toga da bude u avangardi kad je reč o razvoju ekonomske nauke. Takođe je osporeno tvrđenje ANL da je Srbija doživela ekonomski slom dok je težina makroekonomske situacije u potpunosti prepoznata.

Drugo sporno pitanje odnosi se na ulogu države u privredi, naročito u kriznim vremenima. ANL energično savetuje značajno povećanu državnu intervenciju, dok se ovde skreće pažnja na činjenicu da, naporedo sa manjkavostima tržišta, postoje i ozbiljni defekti državnog delovanja, te da poželjni stepen državnog mešanja u privredu zavisi od kapaciteta države i od kvaliteta njenih regulativnih mehanizama; Srbija ima glomaznu i neefikasnu državu za koju se još i veruje da je preterano sklona korupciji. Nadalje se dokazuje da liberalizam, sa ljudskim pravima i slobodama kao ključnim elementima svog doktrinarnog korpusa, iziskuje jaku i efikasnu državu, ali takvu koja će se usredsrediti na jačanje i razvijanje institucionalnog poretka i pravnog sistema a ne na neposrednu privrednu aktivnost, u ulozi upravljača i preduzetnika, čime istiskuje iz poslovnih transakcija privredne subjekte i njihove različito formirane asocijacije. U nastavku je ukazano na dominaciju jednog broja megatrendova uz demonstriranje činjenice da oni generalno šire i

uvećavaju prostore slobode i tako afirmišu liberalne vrednosti. Dokazuje se da one standarde vrednosti kao što su jednakost i solidarnost nisu hijerarhijski locirane na istom nivou kao sloboda zato što je ova potonja preduslov za ispoljavanje onih prethodnih, kao i svih drugih vrednosti; čovek treba da bude slobodan da bi uopšte mogao da ispolji bilo kakve vrednosti i da u skladu sa njima postupa.

Sledeće krupno pitanje je evaluacija ekonomske politike. Liberali i njihovi oponenti saglasni su u osnovnim crtama da je ona bila izrazito neuspešna, ali poklonici ANL na osnovu tih konstatacija traže još više državne intervencije, dok liberali to smatraju nelogičnim jer se svodi na traženje intenziviranja onoga što je privredu bezmalo dovelo do katastrofe. Liberali smatraju da je potrebno da se državne aktivnosti preusmere sa onoga što vlada i javna uprava čine sada na razvijanje pravila i jačanje institucija, što za vladu i predstavlja njen pravi zadatak. Tu je i vrlo jako protivljenje ideji lansiranoj iz tabora ANL da se formira grupa visoko kompetentnih i moralno besprekornih ljudi i žena koji bi izradili neku veličanstvenu strategiju razvoja za privredu kao celinu, zasnovanu na skupu usaglašanih ciljeva izvedenih iz temeljnog društvenog konsenzusa. Liberali veruju ta takav konsenzus nije ni moguć ni potreban i da vlada, umesto da se posveti delovanju na osnovu ciljeva koji nas sve obavezuju, treba da razvija, jača i dosledno primenjuje *pravila* unutar kojih će svako od nas moći da radi na ostvarivanju svojih sopstvenih, strogo privatnih i neizbežno ličnih ciljeva. Takođe je podvučeno da bi se takvo telo, nezavisno od ugleda, suočilo sa ozbiljnim problemima legitimnosti.

Poslednji odeljak ovog rada posvećen je analizi jezičkih propusta i kritici gramatičkih i pravopisnih grešaka. U nastojanju da se ova žustra rasprava začini i trunkom humora, otkrivena je jedna pravilnost koja je nazvana *Madžarev zakon*: što je osoba manje liberalno orijentisana, to je manja verovatnoća da će se ispostaviti da je pismena; korelacija između liberalnih uverenja i nepismenosti negativna je, sa koeficijentom koji je popriličan po apsolutnoj vrednosti.

Ključne reči: liberalizam, Vašingtonski konsenzus, ekonomska nauka, država, tržište, regulacija, ekonomska politika, svetska kriza, uloga nauke u usmeravanju razvoja, institucionalna ograničenja na ekonomsku politiku.

1. Uvodne opaske

Među najlepše i najuzbudljivije aspekte profesionalne komunikacije spada mogućnost konfrontacije suprotstavljenih stanovišta. Takva konfrontacija neizbežno širi opseg rasprave, nameće pažljivo odmeravanje dodatnih elemenata kompleksnih situacija koje su predmet razmatranja i izoštava argumentaciju prilikom opredeljivanja za alternativne opcije tamo gde izostaju verodostojna jednoznačna rešenja. Naročito je plodna komunikacija koja poprma polemičke forme, pa makar da se ton opštenja povisi i vokabular unekoliko radikalizuje. Polemika je prilika za ozbiljno preispitivanje sopstvenih uverenja i njihovu evaluaciju u svetlosti stavova koji sa njima nisu kompatibilni ili su im čak suprotstavljeni. Ona takođe daje priliku da su u sopstvenim uverenjima dodatno učvrstimo i takoreći dublje ukopamo, osobito kad suprotstavljenu argumentaciju sagledamo kao defektnu i nedostatnu. Naročito je korisno suočavanje sa suprotstavljenim stavovima kad u njima vidimo elemente koje smo i sami prihvatili a potom ih, približivši se dubljim uzročnicima razmatranih pitanja, sa dobrim razlozima i definitivno napustili. U polemikama nema gubitnika. Od dva moguća ishoda – „pobede“ ili „poraza“ u argumentativnim okršajima – redovno više profitira onaj koji iz tog sukoba iziđe kao „gubitnik“: on u tom sudaru viđenja proširi intelektualne vidike i nešto novo, a trajno relevantno, istinski nauči. Dobitnik je i onaj koji pobeđi jer je dobio retku priliku da svoja viđenja temeljno istestira u svetlosti suprotstavljenih koncepcija.

Imajući sve to u vidu, mora se primetiti da je pomalo čudno da se polemički sukobljeni akteri ponajčešće ljute jedni na druge i da to žestoko ispoljavaju kroz svoju retoriku i način na koji istrajno pokušavaju dokazati da su neporecivo u pravu. Jednu unapred zakazanu usmenu polemiku o nacionalizmu otvorio sam, neposredno nakon što smo seli jedan naspram drugog, rečima da ne mislim da će za mene biti loše ako „izgubim“ i da ću iz tog susreta u tom slučaju izići kao pravi dobitnik; čim je to čuo, moj polemički partner energično se digao s mesta i napustio prostoriju. Na nedavnom polemički upriličenom skupu o liberalizmu i njemu suprotstavljenim doktrinarnim sistemima, u organizaciji Akademije ekonomskih nauka, iskreno sam rekao – a neki mi nisu poverovali – da na zagovornike i tumače suprotnih stavova gledam sa velikim prijateljskim simpatijama, i to baš zbog navedenih razloga koji se tiču spoznajne produktivnosti tih polemika, a i zbog toga što su zabavne i rekreativne. Uz sve, polemike nas bude iz našeg, kako bi Kant rekao, akademskog dremeža i podstiču nas i da analitički rešimo i što bolje formalizujemo neke probleme kojih se bez ovakvih polemičkih

sudara po svemu sudeći ne bismo ni dotakli. Uz dobre polemike, pa i uz one koje taj kvalifikativ ne zaslužuju, radimo više nego što bismo inače stigli i uspevali. Reklo bi se da prave polemike produžuju život onima koji u njih ulaze u dobroj veri i pozitivnoj nameri, iako ne treba isključiti mogućnost da život pomalo i skrate onima koji u njih ulete ljutito i sa teško podnosivim teretom taštine. Kad se na pravi način zapodenu, polemike imaju dobre izgleda da se pokažu kao kreativne, a za dobar broj među nama one su bez sumnje i zabavne i rekreativne. U tom pogledu mi liberali imamo nesumnjivu prednost, jer je tolerancija važan deo našeg profesionalnog kreda, pa nam ne pada teško kad se sa protivne strane ton rasprave zaoštri a intenzitet komunikacije podigne. Liberal se neprestano pita šta iz pojedinih pojava može da se nauči, pa je i eventualno zaoštravanje nastupa u razmeni kontraargumenata za njega pre svega saznajni izazov.

Izvesno objašnjenje dobro će doći i kad je u pitanju naslov ovoga rada. U kompleksnim pojavama koje se redovno i kontinuirano nižu i u privredi i društvu, uvek se upadljivo javljaju i jednako upadljive poteze povlače neki naglašeno prepoznatljivi pojedinci ili grupe, i to obično takvi koji su hijerarhijski visoko pozicionirani na važnim položajima u vlasti i državi. Prva, bezmalo refleksno izazvana pomisao onoga koji želi da razume i objasni te složene a po pravilu intrigantne pojave jeste da ih pripiše takvim pojedincima, odnosno skupinama šire poznatih osoba i njihovom činjenju, a ređe nečinjenju. Međutim, pojave se odigravaju u okviru nekih izrazito ali i rafinirano strukturiranih konstelacija; iza pojava stoje neki nedovoljno vidljivi ali zato ništa manje uticajni *sistemi* koji imaju svoje zakonitosti i svoje neminovne ishode kakve pojedinci ni uz najbolju obaveštenost i uz najjaču motivaciju nisu u stanju da spreče. Ova činjenica je u društvenim naukama odavno i uveliko prihvaćena, a sažeto je izražena sintagmom *nenameravanih posledica (unintended consequences)*. Posledice sa kojima se ne računa prilikom donošenja odluka prihvaćene su ne samo kao česta nego i kao karakteristična i tipična značajka društvene stvarnosti (v. Lord Dahrendorf *et al.*, eds. 2000, posebno Osiatinski 2000 i Dornbusch 2000).

Oni koji personalnim garniturama pripisuju sve negativno, a (ređe) i sve pozitivno, u konglomeratu zamršenih i često turbulentnih promena u jednoj privredi kao i u društvu kao celini, ne sagledavaju te dubinske, strukturne determinante koje proishode iz zakonitog, sistemskog karaktera društvenih pojava a koje bi neke bitne karakteristike društvenih odnosa i promena produkovale uz bilo kakvu alternativnu garnituru. Personalni sastavi i pregnuća pojedinaca i grupa nikada nisu bez uticaja

na privredna i društvena zbivanja, ali ti uticaji imaju svoje granice i svoje specifične predodređenosti. I granice i predodređenosti izvire iz strukturnih svojstava stvarnosti, iz neizbežnog sistemskog karaktera dubljih uzročnika. Ovakvi uzročnici se u sistem predvidivo utkivaju već i zbog toga što su opšteg karaktera i što, sve dok ne budu zamenjeni drugim determinantnim mehanizmima produkuju jasno prepoznatljive, posve specifične rezultate. Nije mali broj posmatrača koji faktore društvenih promena vide samo na površini, kao pojedince i grupe koji svojim delovanjem proizvode ovakve ili onakve posledice. Velika neslaganja nastaju upravo u meri i rešenosti da se iza pojedinaca i njihovih odluka, te raznih površinskih manifestacija koje se za te odluke vezuju, vide i zakoniti dubinski uzroci koji su sistemski opredeljeni i od pojedinaca sasvim nezavisni (up. Madžar 2011a, 404-433).

Šira javnost, nedovoljno obaveštena i analitički nedovoljno pripremljena, sklona je da sve uzroke potraži u pojedincima i njihovim podvizima ili promašajima. Toj varci podleže i nemali broj pripadnika struke, mnogi profesionalci koji bi pojave morali da sagledavaju dublje i temeljnije. Manji je broj onih koji, uvažavajući posledice ovakvih ili onakvih personalnih sastava u vladajućim strukturama, uočavaju i tumače dublje uzroke društvenih promena uviđajući da sistemi sa svojim neotklonjivim pravilnostima u funkcionisanju uslovljavaju mnogo toga što na prvi pogled deluje kao neposredna posledica ovakvih ili onakvih individualnih (ne)činjenja. Stoga jedna od dubljih i konceptualno opredeljujućih vododelnica u svim društvenim naukama razdvaja one koji su mnogo toga što se empirijski zapaža, ili čak sve, skloni da pripišu najčešće nesposobnim i nemoralnim (sasvim retko zaslužnim i moralno uzornim) pojedincima, od onih koji, ne ignorišući učinke individualnih akcija, uzroke pojava prevashodno traže u sistemima i njihovim strukturnim svojstvima, pa tako u objektivno datim silnicama i tendencijama koje iz tih sistema zakonito proizlaze.

Drukčije rečeno, analitičari i tumači stvarnosti dobrim delom se dele i konfrontiraju po tome da li uzroke tako čestih društvenih urušavanja, uključujući i u nas gotovo rutinske ekonomske sunovrate, pripisuju intelektualno nedoraslim i moralno posrnulim pojedincima ili u njima vide dublje, strukturno uslovljene i sistemski generisane determinante. Veći deo polemičkog naboja sadržanog u ovom tekstu odnosi se upravo na tu sklonost da se uzroci nepovoljnih kretanja pripišu pojedincima, često konkretizovanim, te imenom i prezimenom otvoreno identifikovanim, uz dokazivanje da je to nedomišljeno i netačno i uz naglašavanje da se društvena stvarnost ne može na pravi način razumeti

bez uvažavanja njenih objektivnih, egzogeno datih činilaca i bez prepoznavanja sistemske prirode mehanizama koji empirijski uočene tendencije na predvidiv i zakonit način generišu. Veliki stvaraoci na području društvenih nauka nisu, naravno, prevideli ovu fundamentalnu bifurkaciju u tumačenju socijalnih zbivanja, a biće da je među njima najmerodavniji Poper (2002/1963/, ss. 195, 487) koji se, dakako, nedvosmisleno opredelio za strukturni, sistemski pristup, a nastojanja da se promene objasne ličnostima i njihovim individualnim postupanjima podrugljivo terminološki okvalifikovao sintagmom *teorija zavere*.

Ovo je nastavak rasprave sa mojim prijateljem profesorom Mladenom Kovačevićem (u nastavku, ako nema dodatnih kvalifikacija pokadšto će biti korišćen samo apelativ *profesor*). Ta rasprava traje već duže i obojica smo u tom okviru produkovali jedan broj manjih i po nekoliko većih radova (među kojima Kovačević 2010, 2012, preštampano u Madžar, Lj., Kovačević, M., Prnjat, A. 2013, Madžar 2010b, 2011a;). Ovde će poglavito biti komentarisani njegov najnoviji rad (2012) na liniji antiliberizma budući da je on najsvežiji i najreprezentativniji. Postoji jedan fond tema koje su dobro poznate i kroz intenzivnu upotrebu mojih prijatelja antiliberala bezmalo standardizovane, tako da se kroz pretresanje jednog reprezentativnog a uz to i vrlo obimnog rada dobija uvid u celinu te antiliberalne argumentacije. Malo je toga, ako o tome uopšte može biti reči, što je sadržano u ranije publikovanim radovima a da nije sublimirano i čak dodatno raspravljeno u ovom najnovijem radu. Štaviše, pripadnici tog antiliberalnog tabora (u daljem tekstu ANL) operišu manje-više sa istim fondom argumenata, pa temeljnije pretresanje jednog opsežnijeg rada sa pozicija ANL daje, treba se nadati, zadovoljavajući odgovor na bezmalo sve opaske koje su upućene iz tog tabora. Dobra je okolnost da je profesor u neku ruku protagonista i korifej ekonomista okupljenih na platformi ANL, pa je odgovor njemu – u isti mah, i to dobrim delom, i odgovor svima njima. Povoljnost ove okolnosti sastoji se u ekonomiji polemisanja; to je kao kad se jednim udarcem obavi veći broj operacija koje bi inače iziskivale zasebne i odvojene radnje.

2. *Logičke manjkavosti i analitički propusti*

Sa svojim prijateljima iz tabora ANL ja imam teškoće već na suvom i apstraktnom logičkom planu. Ove smetnje mogu da se svrstaju u više kategorija, a prva se tiče pojmova i s njima povezanih termina kroz koje se oni izražavaju. Jedan vid ovih teškoća proističe iz njihove prakse, pa i

insistiranja, da se jednim terminom obuhvati više različitih pojava. To naravno stvara konfuziju i onemogućava smislenu komunikaciju. Drugi vid logičkih teškoća sastoji se u njihovoj nepreciznosti, u ležernosti sa kojom koriste jedan broj termina a da se ne zna šta oni treba da znače, pa čak ni šta bi mogli da znače u njihovoj vlastitoj interpretaciji.

2.1. Logičke teškoće u vezi sa imenovanjem pojmova i definisanjem termina

U najnovijem radu (2013) profesor mi zamera što se kao kolebam između različitih termina, pa ovo što on najčešće naziva *katastrofalnom krizom* u nekim prilikama nazivam recesija, u drugim depresija, a postoje mesta gde i sam koristim termin kriza. Odgovor na tu primedbu sadrži četiri odvojena elementa. *Prvo*, stvar nije terminološki rešena ni u samoj struci; očigledno je da je veliki broj radova koji koriste svaki od pomenutih termina, pa još porh toga i neke koji ovde nisu pomenuti. To može da stvori izvesnu zabunu i pored toga što je gotovo uvek iz konteksta jasno na koji se pojam misli kad se upotrebi ovaj ili onaj termin. Ja se trudim da u terminologiji budem precizan, ali zbog razloga koji su u nastavku specificovani kao *drugi* i *treći*, moja istančano izdiferencirana terminologija percipira se kao deo opšte terminološke nedograđenosti i neopravdano se zaključuje da za istu pojavu koristim različite nazive. Kad se, primera radi, stručni nazivi *kriza* i *recesija* nađu i u široj upotrebi i u većem broju mojih radova, dobija se utisak i čak zaključuje da se u oba slučaja radi o terminološkoj nedoslednosti te tako i o nepotrebnim šumovima u informacionim kanalima.

To, međutim, nije slučaj. Iako se u opštoj upotrebi ti i analogni termini paralelno i neizdiferencirano koriste, što može da proizvede netačnosti u formulacijama i zabune u komuniciranju, kod mene to ne bi trebalo da bude slučaj. Moja opšta orijentacija je da razne termine koristim za različite pojave. Recesija je blaži, depresija dublji, a kriza najdublji oblik cikličkih i analognih poremećaja u privredi. Očigledna je, ali i očigledno važna, činjenica da kriza kao veliki poremećaj ne nastaje odjednom nego počinje od malog pa se eventualno razvija do razmera koje opravdavaju naziv krize. To je osnova razloga za terminološku diferencijaciju koji sam označio kao *drugi*. Još su Latini govorili *Ex minibus seminibus crescunt ingentia* – da bi nešto postalo golemo mora da počne kao malo i jedva primetno. Poremećaji, dakle, počinju kao male devijacije, a potom se razvijaju u nešto daleko veće. Prirodno je da ono što eventualno poprmi razmere razorne krize počne kao sasvim malo

odstupanje od nosećeg trenda, da se razvije u skroman poremećaj u obliku recesije, potom da preraste u depresiju i da, ako se razorne tendencije nastave, postane i svojevrsan makroekonomski prolom koji sasvim opravdano može da se nazove krizom. Ukratko, poremećaj se po pravilu odvija postepeno, prerastajući od malog u nešto mnogo veće; nema stoga nikave protivrečnosti u tome da se razne – kvantitativno različito dimenzionirane – faze tog poremećaja nazivaju različitim stručnim imenima.

Treći razlog proizlazi iz višedimenzionalnosti pojava koje terminološki preciziramo kao depresija, kriza ili na neki analogan način. Posmatrani poremećaj može u nekoj dimenziji da bude tek blaga recesija, a u drugim da poprimi razmere duboke depresije ili čak krize. Nema ništa protivrečno u tome da se ista pojava u jednoj dimenziji označi kao recesija, a u drugoj kao kriza. Kontekst omogućava da se razazna o kojoj je dimenziji reč, kao što omogućava da se prepozna mera u kojoj je poremećaj u posmatranoj dimenziji odmakao. Deo su opšteg repertoara makroekonomskih poremećaja slučajevi u kojima, npr., proizvodnja i bruto domaći proizvod (BDP) (počinju da) rastu, a zaposlenost ili stagnira ili čak nastavlja da opada; nema ništa protivrečno u tome da se posmatrani poremećaj u dimenziji zaposlenosti označi kao recesija ili čak kriza, a da u dimenziji proizvodnje i iz nje izvedenih agregata bude označen kao oživljavanje. Primera radi, u svom najnovijem radu posvećenom analizi aktuelne krize, K. Udovički (2013, ss. 2-5) posmatra paralelno dve dimenzije krize – procentualno smanjenje BDP i broj kvartala proteklih do oporavka BDP, te nalazi da se poremećaj u te dve dimenzije odvijao različito, iz čega slede i odgovarajući izdiferencirani zaključci. I logički je zamislivo i empirijski ostvarivo da posmatrani poremećaj u jednoj dimenziji ima obeležja krize a u drugom obeležja mnogo blaže devijacije kao što je recesija ili depresija.

Nešto je suptilnija ali i dalje opravdano ambivalentna situacija u kojoj ekonomska politika nastoji iz petnih žila palijativnim merama da ublaži recesiju, ali zbog političkih i socijalnih razloga da pribegava radikalnim ali politički nepopularnim merama; ona na taj način odgađa teški trenutak istine po cenu uvećavanja problema i produbljivanja poremećaja sa kojim se suočava. Merne karakteristike date makroekonomkse devijacije mogu za kraće vreme da se poprave i da situacija po uobičajenim merilima nema svojstva ni krize ni recesije, ali je stvoren potencijal da se već u doglednoj budućnosti razvije mnogo pogubniji lom trendova i urušavanje sa kojim ekonomska politika nema više snage da se nosi. To bi opet bio slučaj objektivno protivrečne situacije u kojoj su

kozmetičke intervencije otklonile karakteristike koje bi je odredile kao krizu ili recesiju, a u isti mah su ugradile potencijal za veliki budući lom. Jedan broj ekonomista, primera radi, tako karakteriše tekuću Obaminu politiku u SAD – skovan je i podrugljivi izraz *obamanomics* – kojom je recesija/kriza ublažena, ali su duboki poremećaji koji su je izazvali potisnuti u dubine sistema sa visokom verovatnoćom mnogo žešćih i nepotrebno uvećanih budućih lomova. Ekonomisti takođe ističu da su antikrizne intervencije ostvarene po cenu šokantnog povećavanja javnog duga koji za američku privredu nije održiv, koji će i sam teško pritisnuti celo društvo, a najgore u svemu je to što obeshrabruje preduzetnike i silno smanjuje izgleda za nekakvu buduću konsolidaciju.

Lako se formuliše rezime ove semantičke rasprave: pojave su isuviše komplikovane, mnogo složenije nego što se čini profesoru Kovačeviću, da bi tek tako isključile opravdanost simultane upotrebe različitih termina za istu mnogodimenzionalnu pojavu. Podrazumeva se da onaj koji koristi navedene termine treba i da ih, prema relevantnim dimenzijama definiše sa dovoljno određenosti da se pouzdano zna o čemu govori, ta da u slučaju korišćenja različitih termina naznači na koju se dimenziju koji termin odnosi. To je, razume se, poželjno ali, kao i toliko mnogo drugih poželjnih stvari, nije lako ostvarivo.

Jednako je važan i *četvrti* razlog zbog koga je sasvim umesno simultano govoriti o više različitih pojava, terminološki nužno izdiferenciranih. On je sadržan u činjenici da se „kriza“ različito manifestuje u raznim zemljama i velikim svetskim regionima, pa negde može zaista da se okvalifikuje kao kriza, dok se negde ispoljava kao blaga recesija, a negde ni u jednom od ta dva oblika. Ova treća mogućnost javiće se, dakako, tamo gde je privreda nastavila da grabi faktički nesmanjenim impresivnim tempom rasta. Egzemplaran analitički pristup tekućem globalnom poremećaju, i to upravo u geografskoj dimenziji, dao je na prethodnom skupu AEN posvećenom ovom pitanju, naš kolega B. Mijatović (2012), od koga bi mnogi od nas mogli mnogo da nauče. On je najpre dao jasan kriterijum za dijagnosticiranje krize, a potom jednako jasno i pregledno prezentirao podatke o BDP kroz čija odstupanja od trenda i eventualna smanjivanja posmatrana devijacija biva kvalifikovana kao kriza, recesija ili na neki drugi način. Pokazao je da na svetskom nivou, koji je za jednu generalnu raspravu jedini *striktno* relevantan, krize nema, a to što su ti rečiti podaci pokazali bila je neka vrsta blaže recesije. Zaključak je jasan: legitimno je i primereno istovremeno govoriti i o krizi i o recesiji ako se analiza spusti na nivo pojedinih regiona ili čak zemalja; kako sledi iz rečenog, u nekim

područjima je zaista kriza, u drugim recesija, a u trećim ni kriza ni recesija nego uspešan i praktično neprekinut privredni razvoj.

Druga logička teškoća je propuštanje da se definišu pojmovi sa kojima se u analizi operiše. Jedan takav pojam je privredni *kolaps*. Manjkavost se sastoji u tome što taj pojam nije definisan – šta je to *kolaps* i kako ga prepoznati – kao i u tome što nije precizirano vreme njegovog navodnog dešavanja. Kad se *vrlo precizno* ne navede šta je to kolaps, svaka prognoza može se proglasiti za tačnu: kao *kolaps* se jednostavno definiše bilo koje stanje u koje zapadne posmatrana privreda i slavnodobitno obnaroduje da se prognoza obistinila. Isto važi i za propuštanje da se specifikuje vreme *kolapsa*; ako se za neku situaciju ipak postigne saglasnost da ne odgovara predstavama o kolapsu, uvek postoji lak izlaz da to vreme još nije došlo ali da će u nekakvoj neodređenoj budućnosti ipak doći.

Očigledno je da takve prognoze nemaju nikakvu vrednost. Ja sam i sam ekonomsku stvarnost crtao u veoma mračnim bojama, koristeći izraze kao što su *sunovrat*, *propast*, *pošast*...No, nikad ih nisam koristio u smislu takvih predviđanja, tj. u smislu najave stanja ili događaja koji će se u budućnosti dogoditi. Koristio sam ih metaforički i figurativno, pre svega zato što sam birao jake reči koje bi stanje što upečatljivije okarakterisale. A ako je tu i tamo zbog retoričke ponesenosti u formulacijama poneka ocena delovala kao prognoza (npr. „ovo što nam se događa ima potencijal velikih budućih urušavanja“), ja bar, za razliku od moga prijatelja, nisam bacao drvlje i kamenje na druge zbog neostvarenih prognoza i čak sam dopustio da sam i sam pomalo grešan u tim ocenama koje mnogo liče na predviđanja.

U vezi sa prognozom kolapsa posebno smeta što se daju i tvrdnje da se kolaps već dogodio i da se to čak desilo već 2008. godine (Kovačević 2012, s. 44), te da kolaps može da bude većih ili manjih razmera („...većih razmera nego što sam predvideo“, s. 41). Nema sumnje da je ovde posredi neprikladna, u stvari direktno pogrešna upotreba reči. Kolaps je totalni slom, definitivni kraj, nešto čime se završava postojanje onoga čemu se kolaps dogodio, pa bi moralo da bude jasno da pojam ne trpi gradaciju, kao što je ne trpi ni reč smrt (u stilu „subjektu A dogodila se veća smrt nego subjektu B“). A tvrdnja da se kolaps dogodio još pre pet godina, u 2008, posebno je indikativna: zar mi i dan-danas, doduše u teškoj neimaštini i sve ljućoj bedi, ne funkcionišemo ipak normalno, uz nesmetano odvijanje osnovnih životnih aktivnosti i obavljanje važnih tekućih funkcija koje bi sam pojam kolapsa morao da isključi: radnje su uglavnom normalno snabdevene, nije

(možda još, ali zasad, na sreću, nema osnova za takvu tvrdnju) došlo do masovnog obijanja izloga i radnji da bi se gladan narod najeo, nije prestala isplata plata i penzija (bar za one koji ostvaruju ta prava) i nije Narodna banka Srbije krenula u razobručeno inflaciono finansiranje. Može li se kolaps zamisliti bez hiperinflacije? Ne, to nije kolaps, pa i ne liči mnogo na kolaps. Tačno je da država tekuće izdatke finansira iz kredita, i to mahom međunarodnih, što je prava *pošast, pogibelj, potonuće...* – da se poslužim rečima koje sam ranije koristio a koje profesor citira – ali *kolaps* još nije sve dok se vitalni procesi odvijaju kontinuirano i na uobičajeni način. Uostalom, ako je kolaps ovo što se dešava sada, kako ćemo nazvati ono što nas čeka, uključujući krizu javnog duga u vezi sa kojim Fiskalni savet (2012, ss. 52-66) već mesecima daje ozbiljna upozorenja, a uz mogućnost da utanje ili sasvim presahnu dohoci koji su na direktan ili indirektan način povezani sa budžetom? Profesor je upotrebio i potrošio jednu reč koja, čini se izražava, najgore stanje koje može da nastane na nivou ekonomskog sistema kao celine, a ono najgore, na sreću, još nije ovamo stiglo. I to je dodatna logička osnova na kojoj se njegova prognoza kolapsa – a bogme i moja pokoja dijagnoza – ozbiljno može dovesti u pitanje.

Naročito je neprimereno već 2002. predviđati dolazak katastrofe, kao što je neprimereno danas citirati tu već na sreću zaboravljenu i neispunjenu prognozu. Razlog je strogo logički: evolucija koja se na privrednom planu imala dogoditi nije uslovljena nekim eksternim, nepromenljivim, pa još unapred poznatim faktorima, nego mnoštvom nepredvidljivih činilaca koji tek imaju da se realizuju. Među tim faktorima je i jedan posebno važan, i takav da tu prognozu čini logički neodrživom, a to je ekonomska politika. Ekonomska politika je mogla u međuvremenu da promeni ceo scenario, možda baš pod uticajem profesorovih (i mojih) saveta, a takav obrt je inherentno nepredvidiv. Ekonomsku politiku, od koje stvari zavise na (valjda!) neupitan način, niko ne može da predvidi. Nepredvidivost ekonomske politike, čak i od strane ovlašćenih organa, nije uslovljena samo mogućom smenom vladajućih garnitura, nego ni sama data garnitura ne može predvideti poteze koje će sama povući unutar unapred poznatog horizonta njene vladavine. Dobro je, najzad, da je moj oponent (Kovačević 2012, s. 50) citirao moju (2011) ocenu da o kolapsu ne može biti reči sve dok se zemlja može dalje zaduživati, makar i za finansiranje tekućih izdataka; našu situaciju valjda dobro cene zajmodavci koji rizikuju svoj novac, pa ako nalaze da mogu sa nama da ulaze u taj delikatan dužničko-poverilački odnos, biće da ne smatraju da smo već u kolapsu. No, da ne bude zabune: ovo jeste *pogibelj* i *pošast*;

bojim se da se u toj oceni mnogo ne razlikujem od svog prijatelja. Strah me je da to zaista vodi u kolaps; velik je potencijal za doslovno shvaćeni slom, ovo možda vodi u kolaps ali se on još nije dogodio.

2.2. Logička batrganja u vezi sa Vašingtonskim konsenzusom

Dalja serija logičkih propusta odnosi sa na famozni Vašingtonski konsenzus (u daljem tekstu VK). Moj oponent baca drvlje i kamenje i na taj široko primenjivani element međunarodnih odnosa: gde god su, mahom pod uticajem promašenih domaćih politika, privrede došle na ivicu sloma, „krivica“ se pripisuje VK; zaboravlja se pritom da MMF kao protagonist primene VK nigde ne dolazi bez poziva, uglavnom očajničkih i uobličjenih u vidu zahteva za *hitnu pomoć*. Ispada da je kriv onaj koji se odaziva paničnim pozivima za pomoć a ne onaj veselnik koji je neodgovornom i često neznačajkom ekonomskom politikom sebe doveo u beznadežnu situaciju da neko drugi mora da ga vadi iz kaše koju je sam priredio. Isto tako, gde god primeti epizode uspešnog razvoja, moj oponent odlučno dijagnosticira da je to omogućeno, pa i uslovljeno, činjenicom da su te zemlje odbacile pogubne recepte sadržane u VK. Da je manje predubeđen, on bi video da uzročne veze teku baš u suprotnom smeru: uspešne zemlje ne traže tuđu pomoć, pa nema ni potrebe niti mogućnosti da im VK bude poslužen u režiji neke strane organizacije. *Nisu zemlje uspešne ili neuspešne zato što su izbegle ili navedene da primenjuju preporuke VK, nego upravo obrnuto – one se okreću VK, pristajući na uticaje onih koji su na putu da im pomognu, zato što su same sebe dovele u kritičnu situaciju.* Uzročna veza ide od neuspeha ka vapajima za pomoć i primeni VK, a ne obrnuto. Uz sve bitna je i sledeća činjenica: ko god priskače u pomoć razvojno neuspešnim i na ivicu sloma samodovedenim zemljama, sa VK ili bez njega, ima vrlo male šanse da uspe; teško je izvući iz škripca onoga koji je sam sebe doveo u dramatično narasle neprilike.

Dalji logički problem je u tome što se na VK nonšalantno i komotno nabacuje sva odgovornost, a da se taj zloglasni VK niti ne definiše odnosno opiše. Takav „analitički postupak“ je nedozvoljen jer izostaje eksplicitno razlaganje VK po njegovim poznatim „zapovestima“, te precizno izdvajanje onih tačaka VK čija je primena izazvala tobožnje štete. Krajnje neugodno izostaje i opis funkcionalnih mehanizama koji su uslovljeni pojedinim tačkama konsenzusa, ili nekim njihovim kombinacijama, uz dovoljno uverljivo obrazlaganje načina na koji su ti mehanizmi mogli da produkuju posmatrane i sa toliko žara isticane štete.

Tako se ove „dijagnoze“ svode na proizvodljne, ničim poduprte tvrdnje koje sa naukom imaju otprilike onoliko veze koliko je Enver Hodžina Albanija imala sa demokratijom. Krajnje je simptomatično da čak i osvedočeni antiliberali upadljivo omekšavaju svoje tvrdnje kad malo zavire u VK i pažljivije pogledaju šta on sadrži. To se dogodilo i mom oponentu profesoru Kovačeviću (2012, s. 86) kad kaže „Nikada nisam sporio vrednost svih deset „božjih zapovesti“ ovog Sporazuma“ i kad potom navodi šta je u tom sporazumu pozitivno i primenljivo.

Da je pažljivije pogledao i ostale „zapovesti“, verovatno bi došao do istog zaključka, jer su te zapovesti formulisali mnogo spremniji ekonomisti nego što sam ja ili on i jer se one odnose na tehničke aspekte vođenja dobre ekonomske politike. Kad se kaže *tehnički aspekti*, onda to znači da resursi treba da budu racionalno razmešteni, da u operativnoj shemi ekonomske politike ne sme da bude tačaka na kojima se isti planirani efekti mogu postići sa manje resursa ili da se sa istim resursima mogu postići veći poželjni učinci. VK doduše podrazumeva i odgovarajuća institucionalna prilagođavanja, ali su ona kompatibilna sa različitim makrosocijalnim opredeljenjima i faktički spadaju u imperativne efikasnosti u širem smislu.

Najupečatljivije je, i poprima attribute grotesknosti, kad u potrazi za argumentima protiv VK moj oponent dozvoljava da VK ipak ima izvesnu vrednost, ali navodi da ga se „razvijeni“ ne drže. To je više nego tačno, sa tim se emfatično slažem – Obamina administracija je progurala takve čudovišne socijalne programe za koje je egzaktno dokazano da su toliko skupi da ih u ne osobito dalekoj budućnosti američka privreda ne bi izdržala sve da je i nekoliko puta veća – ali to što se SAD u formulisanju politika ne drže elementarnih ekonomskih načela nije argument protiv tih načela nego protiv onih koji ih tako drastično krše. SAD nije metafora liberalizma nego se ubrzano pretvara u nešto suprotno od toga; na putu je da postane oličenje načela koja zagovaraju moji antiliberalni protivnici, a to je po procenama umnih ekonomista kakav je Metzler ili pravnika kakav je Epstein pogubna orijentacija u razvojnoj antipolici, put koji je dugoročnije neodrživ i koji će pre ili posle biti napušten. Međutim, u međuvremenu će mnoge kratkoročnije i operativnom nivou bliže politike biti formulisane i realizovane shodno toj dugoročnoj „viziji“ iz ogromne ali očigledno nepotrebne gubitke i štete.

Ja sam o VK polemisaio i sa drugim antiliberalima (Madžar 2010a, ss. 45-64), detaljno dokazujući da oni unose nekakva velika politička i društvena opredeljenja u koncept tehničke efikasnosti, gde im sigurno nije mesto. Polemika se u tom slučaju odnosila na profesora M.

Sekulovića (2009) koji je *logički neutemeljeno* predlagao nekakav *Beogradski konsenzus* kao alternativu VK iako je reč o dva potpuno različita nivoa svesnog makrosocijalnog delovanja: jedan nivo je već pomenuti zahtev tehničke efikasnosti – kakav god da ti je veliki društveni izbor, valja ga tehnički efikasno ostvarivati – a drugi se ticao velikih društvenih opredeljenja, izbor nekakve dugoročne dinamičke trajektorije kojom bi se društvo u budućnosti kretalo shodno tim opredeljenjima. Vrlo je znakovito i više nego zanimljivo da je i Sekulović (2009, ss. 188) morao da prizna da VK nije nikakva smesa proizvoljnih naloga usmerenih na unazađivanje nerazvijenih i ekonomski posrnulih zemalja. On na navedenom mestu kaže VK „...imponuje svojom jasnoćom i jednostavnošću“ i čak da „prihvatljivost ovog modela nije sporna“. Sekulović je, po svemu sudeći, čitao odgovarajući tekst znatno pažljivije od mog sadašnjeg oponenta i time posredno potvrdio jednu pravilnost koju sam odavno uočio i koju sam maltene spreman da nazovem *Madžarov zakon*. Pravilnost se sastoji u tome što su antiliberali utoliko mekši u svom antiliberalizmu ukoliko su više i pažljivije proučavali relevantnu literaturu iz liberalnog doktrinarnog korpusa. Njihova apodiktičnost posledica je njihovog nečitanja i odgovarajuće neobaveštenosti, pa se energično suprotstavljaju nečemu što i ne znaju šta tačno predstavlja.

Profesor se, reklo bi se, u svojim kritikama previše oslonio na Stiglicu (v. posebno 2012, ss. 86-7). Stiglic je nobelovac i veliki ekonomist, samo nerazumni mogu da ga nipodoštavaju. Međutim, i on je samo čovek, i to čovek jakih emocija i burnih reakcija. Znakovito je da je on bio glavni ekonomista Svetske banke (SB) pune tri godine i da za to dugo vreme ništa slično nije zamerao ni SB ni MMF. Ražestio se i kritički neopisivo razmahnuo tak kad je dobio zahvalnicu od SB (u jednom izvoru upotrebljena je reč *sack* koja pre znači *najuriti, izbaciti iz službe*). Da li je moguće da čitave tri godine Stiglic ništa od tih „belosvetskih zloupotreba“ nije primetio, a nakon otpusta iz SB odjednom progledao? Drastična razlika u njegovom javnom istupanju između perioda službovanja u SB i potonjeg perioda delovanja van te organizacije ne može a da ne dovede do izvesnih sumnji i veoma delikatnih pitanja.

Dalja profesorova propozicija kojom se dobro naslonio na argumentativno nedozvoljenu granicu logičkih ogrešenja jeste da tzv. VK II i Seulski konsenzus predstavljaju neku vrstu živog dokaza da je originalni VK bio sav pogrešan i sav za odbacivanje. Ništa ne može biti dalje od istine nego što je ta tvrdnja. Kao što su Kovačević (2012, s. 86) i Sekulović (2009, s. 188) morali i sami da priznaju, ništa u VK nije bilo

niti postaje sporno sa ekonomske strane. Oni koji praktično primenjuju odredbe VK sagledali su i neka šira ograničenja od onih resursnih i tehnoloških, sa kojima mi ekonomisti baratamo po logici svog zanata. Shvatili su da ne može biti produktivno insistirati na strogo ekonomskim kriterijima, iako su oni besprekorni sa stanovišta principa na kojima se zasniva ekonomska nauka, ukoliko nisu politički prohodni i socijalno izdržljivi. Dobri ekonomisti se prepoznaju, pored ostalog, i po tome što u svoje preporuke ugrađuju sve nove alternative, preferencije i ograničenja, nove u smislu da ne mogu biti ignorisane u situacijama u kojima iz bilo kog razloga postanu relevantne. Korisnici i zagovornici VK shvatili su da ne može biti smisleno nastojanje da se realizuje program koji je celishodan sa ekonomske tačke gledišta ako će izazvati socijalne nemire ili političke peripetije, pa društvo potisnuti u još goru situaciju od početne koju program treba da sanira. Novije varijante VK, drugim rečima, počivaju na uvažavanju *neekonomskih ograničenja* koja su postala relevantna, ili su prepoznata kao takva, kako bi sam *ekonomskopolitički program* mogao efikasnije, ili mogao uopšte, da se ostvari. VK II i ostale varijante, uključujući i one koje će se pojaviti, ni u kom smislu nisu dokaz da su one prethodne bile naučno neutemeljene ili pogrešne, nego ohrabrujući znak da međunarodne organizacije i njihovi kadrovi, u svojim pregnućima da pomognu vođenju ekonomske politike u razvojno posrnutim zemljama – sistematski usavršavaju svoje postupke i kontinuirano uče. Nove varijante VK predstavljaju ne priznavanje prethodnih neuspeha nego najavu poboljšanja u budućem radu, nešto što je ohrabrujuće i za svaku pohvalu.

Neka u ovom odeljku posvećenom logičkim propustima mojih prijatelja antiliberala bude samo najavljena još jedna teška logička manjkavost. Oni sva ogromna zla kroz koja je prolazila i u koja je danas duboko utonula Srbija knjiže na račun tzv. neoliberalizma. Nijedan od njih, međutim, ni orijentaciono ne pokušava da odredi taj pojam: šta je to neoliberalizam i, posebno, šta je to u njihovom značenjskom kodu. Time što za sva iskliznuća ove privrede krive neoliberalizam a nigde ni izdaleka ne daju naslutiti šta bi to u njihovom viđenju ili u bilo kom drugom smislu moglo da bude, oni svoje tekstove čine nemuštim i nerazumljivim, lišenim značenja i irelevantnim, sadržinski uporedivim sa praznim stranama koje su komotno mogli da ubace umesto toliko puta ponovljenih i konceptualno praznih dijatriba o neoliberalizmu. Ta manjkavost je toliko krupna da se ovde samo najavljuje, a biće joj posvećen poseban odeljak. Ovde neka tek bude najavljeno da se profesorovo opetovano tvrđenje kako je to što se događalo u Čileu (kaže

da je tu bilo nasilja i takoreći krvi do kolena) jasna manifestacija i neupitan produkt „neoliberalizma“ – neslavno svodi na jedan kolosalni promašaj kakav se retko sreće. Liberalizam je sušta suprotnost svakoj prinudi i bilo kakvom nasilju; dobrovoljnost, sloboda (*libertas*) i mir su utkani u samu njegovu definiciju, pa je sve ono što je rekao o liberalnoj inspiraciji i izvedbi krvavog nasilja dijametralno suprotno suštini liberalizma i elementarnoj istini.

Dalji osvrt na logičke i slične ekstravagancije

Od pre par godina zapazio sam jednu neobičnu pojavu, dovoljno apartnu da mi je delovala kao neki kuriozitet. Poznato je i valjda opšteprihvaćeno da su anglosaksonske zemlje, a pre svega SAD, sredine sa (daleko) najrazvijenijom ekonomskom naukom. U taboru antiliberala ima, doduše, i takvih koji bi to poricali, ali ta ekscentričnost ostaje retka, usamljena čak i među ANL i bez ikakvog značaja. Zapaženo je, naime, da zemlje sa nesporno najrazvijenijom ekonomskom naukom nisu ni izdaleka na vrhu svetskih rang lista po tempu razvoja a da najviše stope rasta ostvaruju zemlje koje u ekonomskoj nauci nisu deo ni šire definisane avangarde. U grupi brzo rastućih zemalja (famozni BRIK) našla se, doduše, jedna sa izvanrednom ekonomskom naukom, a to je Indija. No, Indija ne spada u najuže definisan svetski vrh onih što prednjače u ekonomskoj nauci, a i na skupu samih BRIK javlja se sličan kvaziparadoks: Indija, koja je u toj grupi vodeća po nivou ekonomske nauke nije i zemlja sa najvišom stopom rasta. To odsustvo korelacije između razvijenosti ekonomije i tempa kojim se razvija privreda ukazalo se kao intrigantno i, kad sam to pomenuo na par međunarodnih (ovde održanih) skupova privuklo je izvesnu pažnju.

Pažljivijom analizom lako se otkriva da tu i nema nikakvog kurioziteta: uspešnost razvojne politike ne zavisi od posedovanja najnovijih, odista avangardnih ekonomskih znanja, a još manje od sposobnosti da se sopstvenim istraživanjima daju originalni doprinosi rastu same nauke, tj. potpuno novi rezultati sa kojima svetska nauka dotad nije raspolagala. Rast zavisi ne od samih naučnih saznanja i proverenih istina nego od sposobnosti društva da valjano i dosledno prihvati dobro poznata, da se ne kaže elementarna i udžbenička znanja sa kojima nauka decenijama, pa i duže, uveliko raspolaže. Time se krajnje ili bar dubinske determinante rasta vezuju za politički sistem i socijalne strukture, za one opšte uslove koji su daleko izvan privrede same a koji opredeljuju njenu sposobnost da mobilise sve što je razvojno relevantno, uključujući tu i svekoliku

nauku. Kad bi *tempo rasta* jedne privrede zavisio od raspoloživosti i nivoa *ekonomskih znanja*, kako bi mogao da se objasni više nego uspešan rast u zlatnom XIX veku, kad je nivo ekonomske nauke u odnosu na današnji bio elementaran, a zabeležen je najduži period dinamičnog, kontinuiranog i na vrlo dugi rok održivog razvoja?

Usput se mora napomenuti da je teško razumeti i teško ostati neiznenađen – možda ni zaprepaštenje ne bi bila prejaka reč – Kovačevićevom izjavom da engleski nije jezik ekonomske struke (2012, s. 93). On tu pominje nemački, francuski i švedski jezik, a potom prevode sa japanskog, korejskog, španskog... Pobijanje tvrdnje da je engleski jezik ekonomske nauke isto je toliko netačno kao kad bi se tvrdilo da latinski tokom dugog srednjeg veka nije bio jezik svekolike nauke. Sigurno se ponešto nađe i na tim jezicima kao što će se videti iz sledećeg pasusa, ali najbolje što se u tim sredinama produkuje objavljuje se mahom na engleskom. Uostalom, čak i kod nas u Srbiji taj manir hvata dubokog korena; *Ekonomski anali* primaju radove samo na engleskom, a i *Ekonomika preduzeća* kao da se zaputila istom putanjom; u protekle dve i po godine (od 2011) sa mnom je dogovoreno da za taj časopis priložim dva teksta, oba su morala biti na engleskom!

O jeziku struke i o jezičkom obrazovanju pojedinih (grupa) ekonomista mnogo toga može još da se kaže. Već i ovlaštan pogled na, inače opsežnu, produkciju dveju grupa ekonomista pokazuje da liberali (1) znatno više produkuju, (2) daleko temeljnije proučavaju literaturu, što se vidi po svemu što citiraju i po načinu citiranja koji jasno svedoči da je reč o ozbiljnom čitanju i sadržinskom, a ne formalnom citiranju, i (3) iz redova liberala nemali procenat objavljuje radove na engleskom, sa svim rigoroznim proverama kvaliteta koje uz to idu, dok iz redova antiliberala, koliko sam mogao da zapazim, na tom ili nekom drugom stranom jeziku ne objavljuje nijedan.

Što se mene tiče, daleko više čitam na stranim jezicima nego na našem, a u delu na stranim jezicima preko 90% je na engleskom. U stvari, u poslednjih deset godina jedini drugi strani jezik na kome sam nešto čitao i sa koga sam i prevodio bio je nemački. Za literaturu na drugim stranim jezicima (van engleskog) ne ukazuje se ni potreba ni prilika. Jedan svetao izuzetak kad je reč o nemačkom jeste fundamentalna studija B. Schoenfeldera (2012). To je najbolje i najcelovitije (1108 strana) što sam u životu pročitao iz oblasti alternativnih ekonomskih sistema i tranzicije; čini mi se da bi ta jedna jedina knjiga bila dovoljan razlog da zaključim da sam srećan što sam učio nemački i da su se napor i vreme utrošeni na savladavanje tog jezika u punoj meri pokazali kao opravdani. Taj učeni

Nemac, kao liberal vidno dosledniji nego ja, piše na engleskom bolje od mnogih autora sa tog područja, u mladosti je temeljno naučio ruski i bio jedan od vodećih znalaca sovjetske privrede u svojoj zemlji, u dnevnom komuniciranju služi se francuskim, a redovno i sistematski čita na češkom, slovačkom, bugarskom i srpskohrvatskom. I to je jedan slučaj koji potvrđuje opšte pravilo: visoka obrazovanost ide nekako tendencijski sa liberalnom orijentacijom. Nije nimalo slučajno da su i kod nas tako veliki umovi sa područja društvenih nauka i književnosti, kakvi su Slobodan Jovanović i Jovan Skerlić, bili *uočljivo liberalno orijentisani*. Ali posle svega ostaje ta ekstravagantna konstatacija da engleski nije jezik struke! Teško da bi sa takvim mišljenjem dobio većinu čak i među svojim vlastitim antiliberalima.

Gornjem nalazu o engleskom kao jeziku struke dodata je i konstatacija, zasnovana na nekoj opštoj impresiji a ne na podacima i merenjima, da je po svemu sudeći zastupljenost ekonomista u organima vlasti veća u nerazvijenim nego u razvijenim zemljama, i, dakako, iznad svetskog proseka. Za Srbiju se sigurno ne može reći da je bagatelisala ekonomiste kad je reč o zastupljenosti u vlasti, a utisak je da bi se na nekim svetskim rang listama u tom pogledu našla na samom najužem vrhu. Ako se i veruje da su nam ekonomisti koji su ušli u vlast među najgorima – a to mišljenje, ako nije baš suprotno mojoj oceni, nije od toga ni mnogo daleko – očigledno je da ne možemo da se požalimo da smo u vlasti i upravi loše zastupljeni.

Profesor se zakačio za ta dva zanimljiva nalaza, od kojih se onaj prvi pokazao kao prilično frivolan, pogrešno izvodeći iz konstatacije o natprosečnoj zastupljenosti u vlasti ekonomista nerazvijenih zemalja, da je time artikulisana vrlo negativna ocena o kvalitetu odgovarajućih ekonomista (2012, s. 29). Trebalo bi da je daleko logičniji *suprotan* zaključak: ako nerazvijene zemlje, koje su preokupirane, da se ne kaže, opsednute razvojem, tako upadljivo forsiraju ekonomiste, biće da u njima vide natprosečno sposobne kadrove, bar kad je sam razvoj u pitanju, te da ih tretiraju kao značajan razvojni resurs. Da li posle svega može da se zaključi da profesor smatra – budući da su nam ekonomisti koji su dopali u vlast sve gori od gorega – da bi za Srbiju možda bilo bolje da u vlasti bude što manje ekonomista ili da ih u njoj ne bude uopšte? U sećanje dolazi jedan predlog, objavljen ne tako davno u dnevnoj štampi, da se u Srbiji pristupi formiranju jedne tehnokratske vlade, sastavljene od ljudi iz inženjerskih struka, u kojoj ne bi bio *nijedan ekonomist*.

Kod profesora se zapaža, opet uočljivo ekstravagantna, sklonost da se služi argumentima *ad hominem* (v. 2012, s. 72-7). Čovek se pita da

li je moguće da u tolikoj tekućoj literaturi nije naleteo i na autore liberalne orijentacije, od kojih je nemali broj dobio Nobelovu nagradu (Buchanan, Becker, Coase...a Hayeka, intelektualnog giganta našeg vremena ne treba posebno ni pominjati). *Argumenta ad hominem* ne dokazuju ništa osim predubedenosti i pristrasnosti onoga ko im pribegava. Izbor autora kojim treba da legitimizuje svoje stavove više govori o njemu samom nego o stvari koju pokušava da dokaže. Podesnim izborom može se „dokazati“ sve pod kapom nebeskom. Da je frapantna netačnost profesorova tvrdnja da nisam čitao ništa iz kritike „neoliberalizma“ najbolje se vidi iz samog njegovog teksta; on mi ljuto zamera što sam kao bukačku okvalifikovao jednu nepotrebno prevedenu zbirku koju su uredili Berč i Mihnjenko (2012/2010/), kolekciju koju su popunili opskurni autori, reklo bi se mahom neekonomisti; da je nisam detaljno iščitao, ne bih je sa takvim uverenjem mogao oceniti. A drugi glasoviti autor koga sam nedavno citirao jeste P. Krugman. Profesor je to baš i primetio jer me je na jednom nedavnom naučnom skupu kritikovao što sam u tekstu, ne i u spisku citiranih izvora, napravio *lapsus calamis* i pomenuo ga pod imenom Kruger. Rezimirajući, moj oponent za koga se zna da praktično ništa nije pročitao iz relevantne liberalne literature (to znam iz ličnog kontakta sve i kad se to ne bi videlo po njegovim tekstovima) kritikuje za nekakvo nečitanje mene koji sam čitao (i citirao, v. Madžar 2004) i jedno i drugo! A posle svega ostaje krupna istina da se naučni doprinosi i prateće analize ne cene po literaturi koja je korišćena ili mimoiđena – literatura je samo sredstvo a ne cilj – nego po konzistentnosti i relevanciji argumenata na kojima se znanstveni nalazi temelje.

Pristrasnost se ispoljava ne samo kroz izbor autora koji odgovaraju tezi kakva se zastupa, nego i kroz izbor aspekata kompleksnih fenomena koji su predmet analize. Samo takvim jednostranim i pristrasnim izborom mogao je da ignoriše činjenicu da je Čile u fazi liberalizacije jedno nipošto kratko vreme u *svetskim razmerama* figurisao kao paradigma uspeha i ostvarivao ogromne razvojne uspehe (spektakularan rast akumulacije posredstvom nacionalnog penzijskog fonda) ili da, zajedno sa Stiglicem, „tačerizam“ i „reganomiku“ vidi samo kao nekakav „bučkuriš ideja“. Pritom on sa nerazumljivom žovijalnošću previđa brz rast, impresivnu zaposlenost i cenovnu stabilizaciju u vreme Regana i, još upečatljivije, poznatu okolnost da je Tačerova bukvalno preporodila englesku privredu. Ta privreda je pre i uoči njenog dolaska decenijama vegetirala, dogurala čak dotle da joj MMF dođe da bi izdiktirao važne ekonomskopolitičke

poteze, i našla se gotovo pred kolapsom, da upotrebim profesorovu omiljenu reč.

O Dinkiću i drugovima biće sačinjen poseban odeljak, ali ovde spada komentar jedne čudne koncepcije o tome kako ceniti neke radove. Najpre, dok je bio u profesiji i bavio se istraživačkim radom, Dinkić je proizvodio mnogo analitičnije i mnogo temeljnije radove nego ja kad sam bio u tim godinama i toj fazi profesionalnog razvoja. Neću da ga poredim sa profesorom Kovačevićem da ovog potonjeg ne bih uvredio, jer on o sebi ima mnogo povoljnije mišljenje nego što ja imam o sebi (mentalno zaokupljen pitanjima o ispravnosti nekih sopstvenih uverenja i dobrim delom u polemici sam sa sobom). Dinkić je napisao jednu od najboljih knjiga u Srbiji u poslednjih dvadesetak godina. Tom knjigom sam bio oduševljen i zadivljen u trenu njenog pojavljivanja i mišljenje o njoj nisam promenio ni dan danas. O njoj sam napisao i objavio četiri naglašeno pohvalna teksta, od kojih su bar dva bila širi i celovitiji osvrti. Profesorovo omalovažavanje Dinkićevog naučnog rada ne mogu da razumem, kao što ne mogu da razumem pitanje šta je on (Dinkić) napisao posle 2000. i zašto ga nema u stručnoj javnosti. Opšte je poznato da je on otada, sa jednim beznačajnim prekidom, neprestano na visokim i odgovornim položajima u vlasti i javnoj upravi (guverner, ministar) i da ni čisto fizički nije mogao da radi i istraživački posao.

A sad sledi par metodoloških primedaba koje su istovremeno i zamerke upućene logičkim manjkavostima argumentacije na kojoj profesor zasniva svoje kritike Dinkićevog rada na raznim funkcijama i njegovog političkog delovanja. Najpre, mora se jasno reći da Dinkićeve brojne izjave, njegova nerasudna obećanja, tvrdnja da se devizni kurs neće menjati prvo deset pa čitavih pedeset godina, njegova izjava da bi mogao da dobije i Nobelovu nagradu... i sl. – nisu razložne, smešne su i čak apsurdne; niko Dinkića u vezi sa ovim izjavama i povodom njih ne može odbraniti. Ali to nije sav Dinkić. Dinkić je čovek koji je uspostavio stabilnost na inflaciono uzburkanom tržištu, koji je tokom prvih šest meseci nakon uspostavljanja nove vlasti umesno fiksirao devizni kurs radi lomljenja razornih inflacionih očekivanja (a za njegovo dalje, *očito disfunkcionalno* fiksiranje je bez sumnje odgovoran) i koji je hrabro pokopao četiri posrnule banke (zna se da postoje i suprotna mišljenja, ali je to tvrđenje tako ubedljivo potkrepila istraživačka misija SB, da za mene, i zbog toga i nezavisno od toga, nema sumnje da je to bio izvanredan potez); to je čovek koji je uspešno reformisao bankarski sistem i otvorio tržište stranim bankama, tako da nam je bankarstvo jedini sektor za koji se bez ustezanja i kvalifikacija može reći da je

istinski modernizovan i na nivou međunarodnih standarda; to je, najzad, čovek koji je realizovao gigantski poduhvat uvođenja poreza na dodatu vrednost. U isti mah je i *mnogo* odgovoran za veći broj stvari, među kojima je nezdravo i za privredu razorno održavanje deviznog kursa na ubitačno precenjenom nivou, kao i činjenica da je u percepciji najšire javnosti ostao kao protagonist računđijski i populistički inspirisanog predizbornog podizanja plata i penzija, gradeći tako, postepeno i sistematski, krizu javnog duga koja bi – evo da se i ja ogrešim o imperativ promišljenog i preciznog izražavanja – mogla da dovede do privrednog *kolapsa*. Nemam pretenzija da nastupim kao Dinkićev advokat, a možda ću u tom tvrđenju, nekima bar, biti uverljiv ako kažem sledeće. Uprkos brojnim oportunističkim akcijama i populističkim potezima, Dinkić u celini ima još uvek pozitivan bilans; taj bilans je, međutim, sa protekom vremena bivao erodiran i svaka dalja godina donosila je povećavanje negativnih i smanjivanje pozitivnih stavki u tom bilansu; za Srbiju bi danas verovatno bolje bilo ako bi Dinkić sišao sa političke scene. Ako bi neko danas organizovao mitinge protiv populistički nastrojenih političara, uključujući i Dinkića, nisam siguran da bih odbio da na takvim manifestacijama nastupim kao govornik.

Vraćajući se profesorovim zamerama na Dinkićev rad, mora se primetiti da su neke toliko čudne da su na samoj granici razumljivosti, pa možda i dalje od toga. On Dinkićevoj knjizi *Ekonomija destrukcije* nalazi manu u tome što je, uz ostalo, zasnovana na bogato doziranim i lepo sortiranim statističkim podacima! Kako se uopšte može nekom radu zameriti da je dobro potkrepljen empirijskim informacijama i na njima dobro zasnovan?! Ima li išta pohvalnije nego pisati tako da se u analizu što potpunije i što jasnije ukomponuju statističke informacije? Izgleda da i moj oponent oseća da ova primedba (ipak!) nije umesna, pa ide dalje sa insinucijom da je on možda (verovatno - ?) imao nekakav specijalni tretman i položaj, pa uspeo da se dokopa podataka koji su drugima bili nedostupni. *Prvo*, ovakvo nedokazano sumnjičenje nije ispravno i, jednostavno, nije dozvoljeno: *Quisque presumitur bonus donec probetur contrarium*. Moj oponent se ogrešio o pretpostavku (famoznu *prezumpciju*) nevinosti. Opasno se približio liniji koja moralno odvaja od nemoralnog, što je činjenica utoliko važnija što sam on učestalo presuđuje moralne aspekte tuđeg postupanja i malo-malo pa nekoga okvalifikuje kao moralno problematičnu ličnost.

Važnije od toga je da način na koji se došlo do podataka nema nikakvog značaja za ocenu nekog dela. Pribavljeni sa privilegijama ili ne, dobri i bogato aranžirani podaci podižu kvalitet dela u koje su ukomponovani.

Oni ga čine empirijski relevantnim i onoliko bliskim istini koliko to savestan istraživač može da postigne. Uz sve to, ne sme se smetnuti s uma da je Dinkić u periodu pre 2000. bio jedan od najistaknutijih i najaktivnijih opozicionara u zemlji – u borbi protiv tadašnjeg režima bio je daleko aktivniji i hrabriji od mene; distanca u toj važnoj dimenziji između njega i mene otprilike je isto tolika koliko i između profesora Kovačevića i mene – pa je teško i pomisliti a kamoli poverovati da je, kao žestoki opozicionar, mogao imati kakve specijalne olakšice u pribavljanju podataka. Dalja nedozvoljena insinuacija učinjena je u obliku pitanja, a bogme i sugestivnog odgovora, iz kojih sredstava je finansiran taj Dinkićevo istraživački poduhvat. Nezavisno od nedozvoljenog kršenja prezumpcije nevinosti, nas koji smo u poslu traganja za naučnim istinama ta činjenica ne bi smela da zanima; finansirana ovako ili onako, ta studija nam otkriva nove činjenice i nove načine na koje su međusobno uslovljene, pa bi to trebalo da je dovoljno da je i doživimo i ocenimo kao vredan naučni doprinos. Neka zaključno bude dodato da je ukazivanje na ovaj niz problematičnih i nedozvoljenih elemenata u oceni Dinkićeve knjige smešten u ovaj odeljak, posvećen kritici razmatranog teksta sa stanovišta logike, zato što oni, pored toga što su izraz jednog čudnog odnosa prema jednom pripadniku profesije, znače ogrešenje o metodologiju naučnog rada i njegove evaluacije, te se stoga posredno vezuju i za logičku zasnovanost razmatranja privrednih pojava i njihovih dubinskih uzročnika.

Logička pitanja se postavljaju i u vezi sa konstatacijom da su oni ekonomisti koji su ušli u vlast ili se probili do visokih mesta „najbolji među nama“, te da su možda „bolji od nas koji ih kritikujemo“. Prvo, da li su ti koji su se zatekli na vlasti zaista „najbolji među nama“ zavisi od *osnovnog skupa* (neka ovde bude upotrebljen baš jedan nepatvoreni statistički termin) u odnosu na koji se kvalifikativ *najbolji* definiše. Tu bih mogao da dozvolim da ovaj kvalifikativ nisam u potrebnoj meri precizirao. Sigurno je da su ekonomisti koji su bili i još uvek su u vlasti među doslovno najboljima ako se posmatraju na ukupnu, a poznato je da je veoma brojna skupina. Samo na beogradskom Ekonomskom fakultetu za 76 godina postojanja diplomiralo je 45.000, magistriralo 3000 i doktoriralo 750 lica. Budući da su ovi na vlasti mahom doktori nauka, sa tek pokojim magistrom i sa još manjim brojem onih koji su samo diplomirani ekonomisti, jasno je da postoji nesporna logička osnova na kojoj se oni mogu okarakterisati kao „najbolji“. Postoji, dakako, i mogućnost da se *osnovni skup* i uže definiše, pa da se kvalifikativ *relativizuje*, utoliko više ukoliko je uži taj statistički agregat. No, ako

dozvolimo proizvoljno variranje *osnovnog skupa*, onda iskaz o nivou i kvalitetu gubi smisao; skup se da definisati na način koji odrednicu *najbolji* može i podržati i negirati, pa se iskazna snaga ove evaluacije jednostavno gubi. Stoga je jedini siguran put da se rečenica protumači tako da su ekonomisti u vlasti najbolji među onim desetinama hiljada ekonomista koji su diplomirali a još su živi, u kom slučaju gornja evaluacija uopšte ne može da se osporava. Ipak, da budem iskren, kad sam rekao *najbolji*, imao sam u vidu vrlo uzak *osnovni skup*, nešto kao vrh profesije. Rekao sam i to da su bolji od nas koji ih tako žestoko kritikujemo, a kontekst je dovoljno jasno sugerisao da ne moraju da budu bolji baš od svih nas. Tu ocenu nisam promenio, ali dozvoljavam da su moguće i legitimne i drukčije, ali ne i posve suprotstavljene ocene.

Razmimoilaženja u ocenama pojedinaca i njihovih ponašanja mogu da izviru iz velikog broja činilaca, ali jedan od važnijih je, moglo bi se reći, svojevrsna razlika u psihološkoj konstituciji između profesora Kovačevića i mene: on je vrlo strog i u svojim odmeravanjima rigorozan a ja se trudim da što više budem pozitivno orijentisan i da u ljudima vidim povoljne karakteristike. Svaki čovek je mešavina mnoštva raznovrsnih svojstava pa se uz izvestan napor iz te gomile atributa svašta može iskopati. Malo je onih koji, uz visoki stepen rigoroznosti, ne bi u krajnjem rezultatu ispali nekompetentni i nedostojni. Možda je u nauci pravi pristup upravo taj profesorov nesmiljeni odnos prema intelektualnim, obrazovnim i ljudskim slabostima. Priznajem da i mene instinkt često vuče na tu nemilosrdno objektivnu i namргоđenu stranu; to se možda najbolje vidi što u našoj profesiji verovatno nema pojedinca koji je više polemisaо od mene. No, sa godinama postajem sve mekši i tolerantniji, ne toliko zbog svoje prirode koliko zbog svesnog nastojanja. Mogu i samokritički da priznam da mi sve češće u sećanje dolazi ona latinska *Ne iudicate ut non iudicemini*.

3. *Epistemološke osnove varijacija u deskriptivnim i analitičkim nalazima*

Ovaj filozofski intoniran i na prvi pogled jako apstraktan naslov nije mogao da bude izbegnut upravo zbog krupnih metodoloških i spoznajnoteorijskih razlika između mog oponenta i prijatelja i mene. Svet je, pored ostalog, pun i elemenata i njihovih međusobnih odnosa i tendencija koje su nepovoljne i mučne i nikom se ne dopadaju niti odgovaraju. Budući da nam upravo te nepovoljne stvari zagorčavaju život, silno smo motivisani da im nađemo korene i uzroke. Mnogo smo

više zainteresovani da utvrdimo ishodišta onoga što je mučno i nepovoljno nego generatore odnosa i promena koji su nam po volji. Upravo tu nastaje vododelnica između profesora i mene. On ima izrazitu, može se reći i prenaglašenu sklonost da uzročnike zala sa kojima se nosimo vidi u intelektualno nedoraslim i moralno nedostatnim pojedincima i njihovom štetnom delovanju, dok ja, naprotiv, nastojim da korene nevolja potražim u osobenostima *sistema*, u njihovim *strukturnim svojstvima i funkcionalnim karakteristikama*, u nekim trajnijim objektivnim činiocima i u tendencijama proisteklim iz same logike objektivnih datosti koje ne mogu prekonoci da se izmene.

Zaista, biće da je to jedno opšte epistemološko načelo, jedno metodološko opredeljenje koje dolazi do izražaja u svim društvenim naukama, pa i u naukama van toga kruga, da krupne pojave i markantne tendencije promena – koje one, ponekad i predvidivo – ispoljavaju ne mogu biti sasvim slučajne niti svodive na neke izolovane elemente posmatrane kompleksne stvarnosti. Stoga se one ne mogu, niti pretežno a još manje isključivo, pripisati pojedincima ili organizacijama, kao što su udruženja građana ili političke stranke, jer i ti pojedinci i grupe predstavljaju samo elemente, samo deliće nečega mnogo krupnijeg, čemu pripadaju kao tek sitniji, u strukturnom smislu možda tek manje uočljivi delovi.

3.1. Naučni pristup kao suprotnost novinarskom ekspresionizmu

U prirodi je posla kojim se bave analitičari i istraživači, a o naučnicima velikog formata da se i ne govori, da u izučavanju pojava i njihovih međuzavisnosti idu za strukturnim i objektivnim činiocima, a da pojedine detalje, uključujući pojedince i njihove organizacije, tretiraju tek kao manje uticajne i nipošto presudne delove daleko šire celine, jednog veoma kompleksnog entiteta koji funkcioniše po svojim egzogeno datim zakonitostima. Za ovaj drugi pristup, usredsređen na ličnosti i upadljive događaje odabran je izraz *ekspresionizam* zato što je on u znaku traganja za jakim efektima i detaljima koji će se kroz snažne utiske duboko urezati što većem broju korisnika odgovarajućih informacija. Ne bi trebalo da bude sumnje u to da je onaj prvi pristup, koji je u nekim bitnim dimenzijama strukturalistički a u drugim funkcionalistički, u osnovi prihvaćen kao opštevažeći u društvenim naukama, a u ekonomiji

verovatno više nego u drugim, u sadržinskom smislu susednim disciplinama. Ne tako davno umrli Karl Popper, najveći i najuticajni filozof nauke našeg vremena, zajedno sa mnoštvom drugih filozofa, što poperijanaca što drugih, nedvosmisleno se opredelio za ovaj drugi „objektivistički pristup“. On u pojavama pre svega vidi dubinske, objektivne determinante i sagledava ih kao fenomene koji se razvijaju po strukturno uslovljenim zakonitostima uz koje pojedinci i organizacije mogu da proizvode izvesna pomeranja i odstupanja ali ne mogu da ih promene, ukinu ili obrnu. Ovde je umešno Popera (2002/1963/, ss. 195, 487) još jednom citirati: njemu je svaki pokušaj da se pojedinačnim akcijama i ponašanjima objasne krupna pomeranja u društvu – razume se, uključujući i privredu – izgledao toliko zaludan i promašen (on bi verovatno rekao *misplaced*) da ga je kvalifikovao kao manifestaciju i upražnjavanje *teorije zavere*. Moj prijatelj je u tolikoj meri naš nesumnjivi ekonomski sunovrat pripisao nesposobnim i moralno upitnim političarima (Kovačević 2012, *passim*, a između ostalog i ss. 18-20, 36-41) da u njima vidi ne samo najvažniji nego čak jedini uzročnik (makro)ekonomskog potonuća. Implikacija je da bi neke druge, spremnije i moralno dostojnije, garniture proizvele bitno drukčiji scenario događanja u privredi i oko nje i da se sa ovim zlom koje nas je zateklo ni izdaleka ne bismo suočili.

Ne treba posebno naglašavati da se na ovoj saznoj vododelnici, na ovom svojevrsnom epistemološkom singularitetu, principijelno razlikujemo. Koliko god on misli da ja u toj načelnoj opredeljenosti nisam u pravu, toliko, dakako, i ja mislim da je on, da primenim njegovu (vrlo!) čestu karakterizaciju, „izgubljen u prostoru i vremenu“. Nevolja zaista jeste u tome da se u svim nepovoljnim tendencijama i obrtima javljaju i figurišu i neki pojedinci, grupe i organizacije. To doista stvara utisak da je sve što se dešava „njihovo maslo“ i da bi sve bilo drukčije kad bi se na komandnim položajima našli neki drugi i bolji. U tu zamku površnog posmatranja i pogrešnog zaključivanja predvidivo padaju laičke mase i najšira javnost. No, ekspertima i znalcima to spoznajno isključivo ne bi smelo da se dogodi. Mom oponentu i prijatelju dogodilo se upravo to.

Ekonomisti nikad ne smeju da smetnu s uma osnovne kategorije svoje nauke: preferencije, alternative i ograničenja. Političari od kojih očekujemo veće i bolje učinke sukobljavaju se sa *ograničenjima* koja nisu dovoljno vidljiva, ponekad ostaju nepoznata čak i profesionalcima i specijalistima koji bi u tim pitanjima morali da budu izvanredno verzirani. Ograničenja sužavaju prostor mogućih akcija, utiču na

motivaciju aktera, dalekosežno utiču i na sam njihov izbor, a modifikuju i delično potiru čak i efekte već donesenih odluka. To bolje i više što od njih tražimo jednostavno nije, zbog ograničenja, dostupno i ostvarivo. A to istovremeno znači da i neke alternative koje su nam odista atraktivne prosto nisu u domenu mogućeg. S druge strane, i sami političari koji donose operativne odluke mogu da imaju neke *alternative* koje su prvlučne za njih ali ne i atraktivne za javnost. Javnost ostaje razočarana i osujećena kad oni, sasvim predvidivo, krenu za alternativama koje njima odgovaraju. Tu se odmah nailazi na problem *preferencija*. Preferencije političara ne podudaraju se u opštem slučaju sa preferencijama javnosti, pa je to osnov po kome se javljaju mnogi nesporazumi i razočaranja.

Da li će se javiti raskorak između individualnih preferencija političara i nekog opšteg interesa ili javnog dobra koje izražava vrednosna opredeljenja biračkog tela i društva u celini očito zavisi od strukture privrednog i političkog sistema i od društvenog poretka u celini. Fundamentalni problem u ovom raskoraku ukusa i preferencija sastoji se u tome što se funkcije cilja političara trajno i predvidivo razlikuju od javnog dobra i opšteg interesa. To što je dobro za političare i, primera radi, donosi najveći broj glasova nije po pravilu dobro sa stanovišta ostvarivog ekonomskog prosperiteta i razvojnog potencijala privrede u celini. U samoj prirodi tih sistema stoje mogućnosti lakog i brzog ostvarivanja kratkoročnih efekata – predizborno dopingovanje privrede paradigmatički je primer ovakvog ekonomskopolitičkog oportunitetizma – po cenu koja vrednost tih efekata višestruko premašuje. No, ta cena – ti troškovi i gubici koji su druga strana tih kratkoročnih dobitaka – locirani su u daljoj budućnosti i van vidnog polja biračkog tela i ukupne javnosti. To je pre 163 godine savršeno razumeo jedan od velikih „starih“ liberala F. Bastiat (1997/1850/). Politika uvek daje mogućnosti kratkoročnih poboljšanja koja *zavode* biračko telo i vode njegovoj podršci a koja su apsolutno neracionalna sa stanovišta ukupnog sagledavanja posledica i odgovarajuće društvene racionalnosti, nezavisno od toga kako je ova potonja definisana. Raskorak je, drugim rečima, ogroman za svako od brojnih razumnih poimanja racionalnosti.

Deo ovog sindroma, ali i dodatak teškoćama koje su upravo opisane, jeste i notorno štetan ali i univerzalno prepoznat skraćeni horizont odlučivanja sa kojim se suočavaju političari. Uslovljeni konkurencijom kao i mnogi drugi društveni subjekti, političari slede svoje interese i – ovo može da bude shvaćeno i kao metafora – maksimiziraju svoje utilitetne funkcije. Vođeni tim funkcijama cilja oni redovno i opet predvidivo ispoljavaju ponašana i isporučuju učinke koje ekonomisti ne

vide kao racionalne i tako često i sa tolikom žestinom kritikuju. No, objektivni analitičar bi morao da razume da problem nije u pojedincima nego u sistemu koji stimuliše, pa i nameće, ekonomski suboptimalna, može se reći i kontraindikovana i destruktivna ponašanja. *Konkurencija* je u ovom kontekstu ključna reč. Preživljavanje na političkoj pozornici podrazumeva i nameće ponašanja koja su sa stanovišta opstanka najbolja, a često i jedina *politički* celishodna. Ni od koga, pa ni od političara, ne može se očekivati da se ponaša suprotno svojim konkretnim individualnim interesima. To ne činimo ni mi koji ih tako često i toliko žestoko kritikujemo.

Navedeni razlozi navode na zaključak da je mnogo toga što kod političara kritikujemo i osuđujemo u stvari *sistemske izazvano a ne pojedinačnim voluntarizmom* *produkovano*. Ovde ne bi bilo uputno otići u ekstrem pa negirati svaku individualnu odgovornost političara. Ima tu prostora i za njihovu odgovornost. Mnoge relativno sitne pojedinačne koristi oni ostvaruju po cenu golemih društvenih šteta, neretko kolju vola za kilu mesa. No, ovaj krupan, opšti i univerzalan *sistemske determinizam* ne samo da se ne sme ignorisati nego ne sme da bude tretiran kao drugorazredni ili čak posve sporedan činilac. U ponašanju političara i delovanju njihovih organizacija *sistemske je bitno a pojedinačno drugostepeno i strukturno uslovljeno*. Ništa nije naivnije od slepe vere da bi neka druga, stručno bolje osposobljena i moralno dostojnija garnitura političara proizvela bitno drukčije ishode u ekonomskoj politici i makroekonomskoj situaciji, uključujući razvojne izgleda i tendencije. Druga, makar i znatno bolja kolekcija političara dala bi rezultate koji bi se eventualno razlikovali, i bili superiorni, za neku prepoznatljivu nijansu, ali bi osnovne crte dinamičkih pomeranja i fundamentalni aspekti situacije ostali u osnovi neizmenjeni. Da ne bude zabune, i ta marginalna poboljšanja koja bi superiorne garniture produkovale u odnosu na neke lošije, dovoljno su značajna sa stanovišta tekućih, dnevnih interesa i sa gledišta opštih uslova života da na njima mora da se insistira pa posledično ostaje znatan prostor za kritiku onih političkih postava koje su propustile da ih realizuju.

Neka tek bude usputno dodat jedan bitno važan, prethodno samo nagovešten, posebni momenat a to je da je i sam izbor političkih timova, koji vode zemlju i upravljaju pojedinim privrednim sektorima i vanprivrednim delatnostima, u svojim dubinskim sastavnicima *sistemske, tj. strukturno uslovljen*. Put ka konsolidaciji privrede i rehabilitaciji celog društva dug je, neizvestan i trnovit. On podrazumeva prilagođavanje velikog broja stvari koje se teško menjaju, a pre svega reformu političkog

sistema. Politički sistem su stvorili ljudi i nema svojstva zanavek datog planetarnog sistema, ali bi bilo neuputno i naivno zaključiti da ljudi, kad su ga već stvorili, mogu brzo i lako da ga promene. Ako već uvažavamo da teška sistemska ograničenja postoje kad je reč o vođenju ekonomske politike, nemoguće je izbeći zaključak da *još teža* ograničenja postoje na putu razvijanja i usavršavanja političkog sistema. Za toliko potreban uspešni razvoj sistema postoje ozbiljna ograničenja unutar samog sistema, sistem je prepreka svom sopstvenom normativno specifikovanom razvoju a do mnogo toga što je deo nekog boljeg sistema ne možemo doći zbog osobenosti i funkcionalnih otkaza aktuelnog, u datom vremenu delujućeg sistema. Tražiti razloge ekonomskog sunovrata izvan sistema, što će reći u pojedincima i njihovom timovima, principijelno je pogrešan pristup koji može dovesti samo do teških zabluda, utopijskih zamisli i naopakih preporuka za svesnu društvenu akciju.

U stvari, na naučnicima i nije da prevashodno pišu o ličnostima, pojedinačnim događajima i nekakvim izdvojenim i specifičnim crtama društvene stvarnosti. To pre spada u domen novinara, publicista i autora dnevničkih impresionističkih kolaža. Naučnik treba dubinski da traga za strukturnim determinantama i sistemskim uslovljenostima. Novinarski pristup ide na produkovanje mahom lakih štiva i orijentiše se na isticanje detalja koji imaju širok odjek, masovnu prijemčivost i povećavanje tiraža. Novinari idu za oblicima koji mogu da uzbuđe veliki broj čitalaca i u javnosti načine što dublji utisak i dobiju što širi odjek.

Naučnik je orijentisan upravo suprotno od toga. Njegova dubinska prekopavanja obećavaju da budu pravi i delotvoran put ka krupnim istinama, ali teško da ikoga, osim uskog kruga specijalista, mogu osobito uzbuditi. Za širu javnost naučnici mogu da budu dosadni iako za društvo, uključujući i buduće naraštaje, mogu da budu neuobičajeno korisni. Kad se u traganju za uzročnicima „krize“ ekonomista orijentiše na ličnosti, pogrešne pojedince i nesrećno sklopljene korumpirane grupe, naučnik zapravo *menja žanr* iako toga ne mora da bude svestan. Taj žanr usmeren na traganje za lako pojmljivim individualnim činocima društvenih promena naučniku zapravo ne pristaje. Nekakva laka prijemčivost i široka dopadljivost poslednje je čemu on treba da teži. Prikladno je, pa i neophodno da se ti laki efekti i masovni utisci prepuste novinarima koji su na njih orijentisani i njima posvećeni.

Najdrastičniji oblik zaludnog i zabludnog gonetanja opcija za izlazak iz aktuelnog makroekonomskog potonuća jeste ideja okupljanja vrlo kompetentnih, mudrih i moralno besprekornih ličnosti koje bi timski

kreirali nekakvu veličanstvenu viziju privredne konsolidacije, a potom i uspešnog budućeg, pa još održivog razvoja i tako privredni bezizlaz pretvorili u nešto svetlo i perspektivno, u ambijent konačnog spasa, opšteg prosperiteta i nesmetanog razvitka. Ovom verom u izuzetne pojedince implicira se trenutni prelazak iz aktuelne nedođije u idealnu Arkadiju. To sam u raznim prilikama, sa ironijom koju nisam pokušavao da prikrijem, nazvao *Većem mudrih*, dodavši da bi jedan od prohibitornih uslova trebalo da bude da nijedan član ne bude mlađi od 70 godina; nije isključeno da ću za koju godinu podići taj starosni limit.

Ideja Arkadije sadrži, najpre, tehničku manjkavost transfera nadležnosti za krupne društvene odluke na telo koje za takva ovlašćenja nije legitimizovano demokratskim izborima. Važnije od toga, ta zamisao podrazumeva da je osnovno ograničenje u nastojanju da se prevaziđe postojeće urušavanje u *znanju i ekspertizi*. Znanja uvek ima više nego što smo sposobni da apsorbuujemo, a prava ograničenja su opet u sistemu, u alokaciji ovlašćenja, te u rasporedu interesa i prateće društvene moći. Ako bi bili ispunjeni politički i društveni uslovi za racionalno makroekonomsko odlučivanje, znanje bi bilo lako mobilisano i stavilo bi se u pokret po kratkom postupku (pretpostavka je da bi onaj koji bi došao u posed tih ovlašćenja imao i mogućnost nesmetanog izbora svojih savetnika). Kad bi sva tajna uspeha bila u znanju, najbrže bi se razvijale zemlje koje su baš u tom pogledu izrazita avangarda; najbrže bi se, konkretnosti radi, razvijale SAD a ne Kina. Sve i da se društvo dokopa kolektiva mudrih i časnih ljudi, te da uspe da ih locira u sam vrh upravljačke piramide, neka nipošto zanemarljiva poboljšanja bi se bez sumnje pojavila – ovde se ne ide na potpuno negiranje važnosti subjektivnog faktora – ali bi osnovne tendencije i ključne osobenosti razvojnih procesa ostale u osnovi neizmenjene; sistem bi nastavio da „melje“ po svojim strukturno opredeljenim zakonitostima, jer su one stvar fundamentalnog ustrojstva sistema a ne konkretnih aktera koji ga kadrovski popunjavaju.

Najzad, nešto manje od pola u šali, a više od pola u zbilji, neka budu date i sledeće dve napomene. Neki ekonomisti su višekratno isticali da smo neke varijante *Veća mudrih* imali za prethodne vlasti, one čiji je stožer bila Demokratska stranka. Opšte je mišljenje da se sa tim mudracima nismo usrećili i da bi bez njih bolje bilo ne samo za Srbiju nego i za samu Demokratsku stranku. Drugi momenat tiče se visoke verovatnoće da bi i samo to *Veće*, uprkos mudrosti, teško dolazilo do saglasnosti. Primera radi, ono ne bi bilo valjano sklopljeno niti kompletno ako u njemu ne bi bilo i samog profesora Kovačevića; to misli ne samo

profesor Kovačević nego i povelik broj drugih ekonomista. S druge strane, izvestan broj ekonomista veruje da bih obligatan član takvog *Veća* morao da budem i ja. Ako ništa drugo, sam profesor Kovačević bi insistirao na mom članstvu smatrajući (bez važnosti je da li pogrešno ili ispravno) da bi telo bilo nepotpuno bez mog autoriteta i ekspertize. A nas dvojica bili bismo dovoljni da svojim neslaganjima i nesuglasicama rasturimo celo *Veće*.

3.2. Dopunska razmatranja o ličnostima i teoriji zavere

Karl Popper, na čijem se monumentalnom doprinosu delom zasnivaju razmatranja u ovom odeljku, nije smatrao da u društvenim promenama nema mesta za subjektivnu akciju. No, on je to mesto precizno delimitirao i dao mu domete koji odgovaraju uvek skućenim ljudskim znanjima i oskudnoj i nepouzdanjoj informacionoj osnovi. On je predložio poznatu strategiju malih, eventualno učestalih sukcesivnih koraka. Veliki koraci podrazumevaju jače i odveć smelo posezanje u prostore nepoznatog, u sfere o kojima se zna nedovoljno i nesigurno, uz rizik velikih lomova i mogućnost gubitaka koji daleko prevazilaze očekivane koristi. Taj strogo ograničeni prostor predložio je kao teren na kome može da dođe do izražaja individualna akcija i kao područje na kome ima smisla govoriti o individualnim zaslugama i odgovornosti. Sva dalja posezanja smatrao je rizičnim i nerasudnim, pa tako i u suprotnosti sa šire shvaćenom društvenom racionalnošću kako god da se ona definiše. Pojedinci i njihove grupe mogu, dakle, bez rizika velikih lomova da preduzimaju oprezne i skromne korake, a empirijski registrovane promene koje prelaze taj format stvar su evolutivnih procesa i objektivnih, tj. strukturnih i sistemskih determinanti. Verovanje da i krupne promene, pomeranja globalnih dosega, mogu da se objasne individualnim činjenjem terminološki je odredio sintagmom *teorija zavere*. Pojam *nenameravanih posledica* igra u ovom kontekstu krupnu ulogu. Nenameravane posledice su rezultat sistemskih uslovljenosti i sa motivacijom i delovanjem samih pojedinaca – u meri u kojoj baš ta motivacija nije sistemski opredeljena – nemaju neposredne veze.

Ovim su inventarisani razlozi zbog kojih je naučna analiza strogo odvojena od drugih oblika stvaralaštva, uključujući posebno razne forme novinarskog stvaranja koje su sintetički obuhvaćene jednim opštim terminom kao *poseban žanr*. Zaista, kad se naučnik lati imena, pa potom u stilu novinara iznosi o njima razne pojedinosti, uključujući i detalje o tome šta je ko kad izjavio i kad je potonjim izjavama sam sebe

demantovao, on ispada iz sopstvenog žanra i ulazi u žanr koji mu ne pripada i za koji nije ni osposobljen. Naučna analiza biva tada degradirana, a u slučaju nekakvog ljutitog, personalno usmerenog kritikovanja spušta se na nivo dnevnih podlistaka, pamfleta i paškvila. To je zapravo degradacija onoga što bi naučnik u punom dostojanstvu morao i mogao da radi. Najdalje što naučnik može da ode prema novinarima i njihovom zasebnom i specifičnom žanru jeste da informacije koje nude i činjenice koje opisuju u svojim analizama koristi kao sirovu građu s tim da je u sopstvenim razmatranjima dalje prerađuje, izvlačeći zaključke kakvi se u novinama ne mogu naći i koji u širokim krugovima novinskih čitalaca nisu ni probavljivi.

Jedan od takvih detalja, koji bi u novinskom tekstu, uprkos problematičnoj verodostojnosti, i mogli da prođu, profesor je krajnje nesrećno ukomponovao u svoj tekst. To je priča o izvesnom ekonomisti koji se zove Badhu a koji izveštava o tobožnjim drastičnim postupcima kakve je MMF tobože primenjivao prema latinoameričkim, karijskim i afričkim zemljama, uništavajući njihove privrede i prisiljavajući ih tako da prihvate „neoliberalizam“. Začudno je da profesor nije pristupio sa nekom dozom kritičnosti tom drastičnom, ružnom i senzacionalistički intoniranom tekstu koji po svojoj prilici nije ni istinit. Bar mi stari marksisti smo (na)učili da kritički treba pristupiti svemu postojećem. Potreba vrlo opeznog i krajnje kritičnog odnosa prema tom tekstu proizlazi iz mnogo toga što generalno znamo o stilu i pristupu MMF-a, a još više o njegovom delovanju kod nas u Srbiji. Mnogo puta sam pisao i izjavljivao da je MMF više učinio za zdravlje ove privrede nego nekoliko ranijih vlada uzetih zajedno, da nas je sprečavao da pojedemo vlastite uši i da, za razliku od naših vajnih ministara, nije, bar koliko sam je mogao da procenim, napravio nikakvu štetu. A i da je napravio očiglednu štetu bio bih uzdržan u kritici jer (1) u jednom stohastičkom svetu postoji pozitivna verovatnoća pojave štete i uz najpromišljeniju, najbolju zamislivu ekonomsku politiku, i (2) stručnjaci iz tih krupnih međunarodnih organizacija, uključujući i MMF, toliko su spremniji od nas da nije red da na njih bezobzirno nasrćemo; treba se setiti etičkog imperativa sadržanom u poslednja dva stiha narodne pesme o Musi Kesedžiji. Ostaje van domena verovatnog i mogućeg da se MMF diljem čitavih kontinenata ponaša štetočinski i terminatorski a da kod nas blagotvorno utiče na politiku o čijem je izopačenom delovanju profesor pisao više nego mnogi od nas.

Čudo je da profesor u vezi sa ovim u svom distopično karikaturnom tekstu nije povezoa makar par elementarnih činjenica. Prvo, MMF ni u

jednu zemlju ne dolazi a da nije izričito pozvan. Bez poziva u zemlju niti ne dolazi, a kamoli da u njoj produkuje takve zapanjujuće štete. Budući da nijedna zemlja neće pozivati na intervencije bilo kakve institucije-štetočine, proizlazi da takvih šteta nije ni moglo da bude. Zna se u stvari kakav je tipičan scenario saradnje sa MMF-om. Najpre zemlja, najčešće usled naopake politike, upada u skoro nerešive probleme, pa u paničnom obraćanju od MMF-a traži pomoć. Nešto slično dešavalo se i kod nas u Srbiji kad smo brižno pogledali prema Vašingtonu neće li se otuda prema nama uputiti kakva delegacija, ako ništa drugo da se zaključi aranžman iz predostrožnosti. A kad dođe ta delegacija, sa izgledima da predloži pružanje i izvesnih kredita, prirodno je da predlaže, pa bogme i uslovljava, vidne zaokrete u politici, kako bi bilo izbegnuto nastavljanje ili ponavljanje onoga što je zemlju na ivicu katastrofe i dovelo. Ukratko, tvrđenja da MMF na neki svoj autonoman način uništava mnoge zemlje po Africi, Latinskoj Americi...ne mogu imati oslonca u stvarnosti i predstavljaju, kako bi moj prijatelj rekao, „priče za malu decu“. To što je prepričano nije ni nalik na scenarije kakvi se odvijaju na terenu. Vredi ponoviti: scenario počinje sa promašenom domaćom politikom koja zemlju dovodi do ivice sloma, potom se u stani-pani situaciji zaziva MMF da pomogne koliko se može i spasi što se može spasti, nekakva savetodavna, pa i finansijska pomoć obično se pruži, ali ishod je daleko od osigurano povoljnog: teško je iščupati zemlju iz žive propasti koju je sama sebi priredila.

Drugi momenat koji je morao da pobudi profesorovu kritičku svest jeste i sam taj Badhu, odnosno njegova priključenija. I ono malo činjenica što je navedeno govori o tome da je on problematičan čovek. Zar mu je trebalo čitavih 12 godina da prozre tako mračne i krvave planove tog, kako bi on zajedno sa profesorom verovatno rekao, monstruoznog MMF-a. Reakcija mu je toliko spora, osobito ako je reč o takvom moralnom čistuncu kakvim se predstavlja, da celu priču stavlja pod ozbiljan znak pitanja. Plate u MMF-u nisu previsoke ali nisu ni za bacanje. Zar mu je trebalo punih 12 godina da prima platu od te ustanove da bi prozreo njenu ekstravagantnu izopačenost? I to malo detalja, navedenih iz druge ruke, o tom čoveku po imenu Badhu – govori o njemu tako nepovoljno da ga razuman čovek mora otpisati kao verodostojnog svedoka.

Sve to u vezi sa čovekom po imenu Badhu mnogo je nalik na senzacionalističke priče novinarku N. Klajn. B. Mijatović (2012, ss. 99-100) je lepo objasnio zašto ne treba da se kači za tu novinarku. Ona je u okviru svog žanra očigledno sa velikim uspehom postigla ono što se smeru i čemu se teži u takvim poslovima. Ali iz toga ne sledi da je ona

pravi izbor za donošenje sintetičkih, naučno zasnovanih sudova; to što je dobro u njenom poslu ne mora da bude, a po pravilu i nije, dobro za tekstove koji se pišu sa naučnim pretenzijama. N. Klajn je neupotrebljiva kao orijentir za građenje merodavnih sudova o krupnim pitanjima evolucije i usmeravanja u razvitku institucionalnog poretka iz istih razloga koje kao manjkavost nalazim u radovima profesora Kovačevića: predubeđenost i pristrasnost te tako i visoka selektivnost u navođenju autora i slučajeva koji idu u prilog teze za koju se fanatično vezala. U njenom žanru takve stvari mogu da prođu jer u javnosti izazivaju golicavo iznenađenje i veliku radoznalost, ali dobija se promašaj i pogibelj kad se taj stil unese u radove kakve mi pišemo, tj. kad se uglavi u žanr u kome mu nije mesto.

Javnost u svojim opredeljenjima inače nije stabilna i sklona je da ih menja sledeći promene u realnim ekonomskim konfiguracijama. Zna se, međutim, da novinari mogu da budu veoma brzi prilagođavajući se takvim promenama u ukusu, ali se upravo stoga udaljuju od naučne istine koja u njihovom ponderacionom sistemu ionako nema preveliku težinu. Kao što je napred rečeno, novinarska produkcija može da bude dobra kao izvor, kao rezervoar izvesnih podataka i skladište informacija o relevantnim činjenicama. No, ti podaci i ostale informacije tek su sirovina za pravu naučnu analizu, iz njih i ostalih sastojaka šire shvaćene informacione osnove tek treba izvesti prave naučne zaključke, ustanoviti nalaze za koje ona nije pozvana i koji u njen zanat, uostalom, i ne spadaju. To što može da bude dobro kao izvor podataka ne mora, a po pravilu i ne treba, da bude pogodno kao oslonac za analitičke nalaze i naučne zaključke. Hvatajući se čvršće nego što je primereno za N. Klajn, profesor je iskoračio iz svog žanra, a nije se dohvatio drugog, za koji mi, ovakvi kakvi smo, u stvari i nismo profesionalno spremni. Ispasti iz jednog a ne domoći se drugog žanra isto je što i strmeknuti se u neku saznajnu provaliju u kojoj se ne treba nadati izglednom približavanju naučnoj istini.

Deo iskliznuća iz sopstvenog žanra je i navođenje konkretnih imena, uz brojne detalje (kakve su sve odluke donosili i kakva opredeljenja zastupali, te kakva su obećanja u svom političarskom nadahnuću davali..., pa i to na čemu su doktorirali i šta su predavali) koji se za ta imena vezuju. Međutim, *Nomina odiosa sunt*, a u člancima sa naučnim pretenzijama, ako su navedena u takvom stilu, uopšte im nije mesto. Kad krene u obračun sa političarima uz navođenje konkretnih imena, članak gubi svojstva naučnog teksta i pretvara se u paškvilu koja bi možda pristajala nekim novinama, više tabloidnim i senzacionalistički

orijentisanim nego onim ozbiljnijim, ali u naučne publikacije teško da spada.

Deo istog problema je profesorovo izrazito negativno pisanje o svim zvaničnicima koje je našao za shodno da pomene u svom tekstu. Prvo zapažanje u vezi s tim jeste da je taj izbor strogo usmeren u pravcu stvaranja što lošije slike o tim ljudima na javnim funkcijama, kao da u svojim batrganjima nisu i bez toga pružili dovoljno materijala za razne kompromitacije. Drugo zapažanje je da takav izbor i takav opis ne mogu biti objektivni. Vlast valjda nije mogla da bude toliko talična da odabere takve koji ispadaju sve gori od gorega; da ih je svećom tražila idući za što *lošijim*, ne bi valjda mogla tako nesrećno da ih odabere. Indikativno je, a istodobno i nimalo laskavo za stil koji profesor neguje, da on ne samo da sve ekonomiste na nekim pozicijama u vlasti ocenjuje kao čist intelektualni, pa bogme i moralni, promašaj, nego u svakom od njih vidi izrazito negativne osobine kao da je verovatno, pa možda i moguće, da ljudi tako bezizuzetno pakuje sve same mane i opačine, a da se ni kod jednog ne da prepoznati išta pozitivno.

U stvari, usredsređivanje na negativne osobine ljudi o kojima govori logički je korelat njegovog izbora tih, kako veruje, krajnje problematičnih ljudi: da bilo kome od njih prizna i nešto pozitivno, njegova evaluaciona anatema bila bi manje efektna, a čitalac bi mu još teže mogao da veruje kad je reč o tim poražavajućim ocenama. Moguće je da sam i ja ispaio jednostran i pristrasan hvaleći nove kadrove i mlade ekonomiste čiji se profil unekoliko razlikuje od našeg. No, ako i ima nekog preterivanja, konstruktivnije je preterivati u hvaljenju i traženju pozitivnih doprinosa nego sve odreda negirati i mlade obeshrabrivati negatorskim odricanjem svake vrednosti. U nekim psihološkim knjigama dalo se pročitati da, govoreći o drugima, u stvari projektujemo neke sopstvene sadržaje, a postoji i sentenca – sigurno ne doslovno tačna – da govoreći o drugima govorimo zapravo o sebi samima. Čini se da se u profesoru Kovačeviću, najvećim delom opravdano, nagomilao neki silan i težak jed koji bi mogao da se ispoljava na razne načine, pored ostalog i kroz percepciju koju dobija o drugima.

Nastojeći da garnituru ekonomista koji su se povezali sa vlašću što više ocrni, profesor se upustio i u pominjanje naknada koje dobijaju kao savetnici i saradnici u odgovarajućim telima (2012, s. 62). Na jednom mestu se pita zašto nisam kritikovao stav o dostignutoj adekvatnosti deviznog kursa koji je lansiran u jednom broju *Kvartalnog monitora*, kao da je ijedan pojedinac obavezan da primeti sve propozicije koje bi mogle da budu kritikovane, a pogotovo da ih sve odreda komentariše i kritički

opovrgne. To je bez sumnje vapijuće netačna i drastična konstatacija, ali u svoju, makar i ne sasvim ubedljivu, odbranu mogu da kažem da je ona iz oblasti profesorove a ne moje uže specijalnosti. Zatim vezuje ekonomsku politiku iz perioda posle oktobarskog prevrata iz 2000. za neki ranije napisan program u aranžmanu grupe G17, a da ne navodi niti određene stavove iz toga programa niti elemente potonje ekonomske politike koje je on mogao da inspiriše. Da je, uostalom, i našao i istakao neke podudarnosti, ništa iz toga ne bi moglo da se zaključi jer je program G17 pisan u žaru političke borbe za promenu režima, imao je, dakle, sasvim specijalnu namenu i sa potezima u praktičnom vođenju ekonomske politike nema u suštini ništa zajedničko.

Mnogo je toga što je profesor potrpao u svoje tekstove a što nije za naučni diskurs. U tim natruhama išao je tako daleko da je navodio detalje iz svoje šahovske karijere i pojedinosti o evropskim i svetskim prvenstvima u rešavanju šahovskih problema. Te vanprofesionalne natruhe samo diskredituju brojne sudove koji su inače prihvatljivi i tekstove bespotrebno istiskuju iz žanra u kome im je mesto. Jedan takav Kovačevićev članak sa teškim naslonom na N. Klajn, i sam sam uvrstio kao saurednik jedne publikacije (Madžar i Jakšić, ur. 2012) ali samo zato što smo doktrinarno bili toliko sukobljeni da bih malo koga mogao da uverim da su razlozi odbijanja principijelni i naučni a ne ideološki i frakcijski pristrasni.

Kad je o imenima reč, profesor Kovačević me optužuje da sam nedosledan, da ga u nekim prilikama i radovima gromoglasno hvalim, a u drugim žestoko kudim. Međutim, nema tu nikakve nedoslednosti. Hvale koje mu upućujem jednako su umesne i „zaslužene“ kao i veoma naglašene pokude. Kao i svi mi, profesor je višedimenzionalna ličnost i čovek koji je o raznim temama pisao različite stvari. Kad govori o aprecijaciji deviznog kursa, ja se tu, sa jednom nipošto presudnom ali vidnom rezervom koju sam tek naknadno razvio, postavio kao i on i, posebno u početnim godinama precenjenosti, bez rezerve ga podržao. Slično je bilo i sa naglom liberalizacijom uvoza povodom koje sam čak i polemisaio sa svojim prijateljem i učnikom profesorom B. Begovićem. Polemisao na platformi koja je bila istovetna sa Kovačevićevom.

Nema sumnje da je u otvaranju privrede prema spoljnom tržištu i u razgradnji carinskih barijera potrebno vreme i postupnost, ako ni zbog čega drugog a ono zbog političkih napetosti vezanih za otpor posebno pogođenih društvenih grupa i ograničenja koja iz tih napetosti proizlaze. Da je u pitanju ozbiljna teškoća i potreba pažljivog uvažavanja društvenih otpora, koji proizlaze iz troškova koji pogađaju pojedine

uticajne grupe, valjda se najbolje vidi po univerzalno prisutnoj činjenici da se prilikom uključivanja u razne međunarodne aranžmane, građene na liniji liberalizacije trgovine, zemljama redovno ostavlja neki, nipošto beznačajan, prelazni rok. Pri tome se ne sme prenebrežiti činjenica da iz koincidencije (pre)niskih stopa carinske zaštite i krajnje nepovoljnih mesta na međunarodnim listama konkurentnosti *ništa konkretno*, a i inače, ne sledi o nekakvom lošem uticaju naglo oborenih carina na samu konkurentnost (Kovačević 2012, s. 67). Carine u prvom ešalonu funkcionalnih zavisnosti utiču na *uvoz* i mogu naglo uvećanom konkurentnošću da *ugroze domaću proizvodnju*, a konkurentnost se tiče *izvoza i sposobnosti opstanka na stranim tržištima*.

Nekakve posredne – nipošto jasne ali sigurno ne i naročito jake – veze mogu da postoje, ali u prvom sloju interakcija između konkurentnosti na stranim tržištima i carina ne treba očekivati vezu, pogotovo ne u smislu negativne korelacije. Ako išta, niske ili naglo oborene carine mogu čak i da *povećaju* konkurentnost, naročito u jednoj uvozno visoko zavisnoj privredi kakva je naša, jer smanjuju troškove uvoznih ingredijenata. Brzina otvaranja privrede prema svetu uvek je važno ekonomskopolitičko pitanje, a moja usaglašenost sa profesorom Kovačevićem umnogome je posledica okolnosti da to pitanje nikada nisam ignorisao. I tu sam, doduše, stekao neke naknadne uvide koji bi nalaze mogli donekle da relativizuju, ali je osnovno gledište ostalo neizmenjeno. Zanimljivo je i znakovito da sam u polemikama sa liberalno orijentisanim ekonomistima (Begović, Prokopijević) naknadno nalazio razloge zbog kojih bih neka svoja gledišta mogao (morao?) da modifikujem, ali mi se to kod mojih antiliberalnih prijatelja ne događa.

To su, dakle, bila naša slaganja. No, kad profesor uleti u razmatranje drugih tema, mahom onih kojima se profesionalno ne bavi, onda pravi krupne greške i tu su neslaganja doslovno neizbežna. B. Mijatović (2012, ss. 100-2) je nepobitno pokazao greške koje su proistekle iz paušalnog lansiranja sudova bez uvida u nezaobilazne odgovarajuće podatke. Kad se nepobitno pokaže da se kriza nije jednako manifestovala u svim svetskim regionima i da je u nekim važnim i krupnim zapravo nema, te da je na svetskom nivou daleko od katastrofalne jer je u relevantnom periodu samo u jednoj godini zabeležena negativna stopa rasta, i to u (pre)skromnom iznosu od svega - 0,7%, onda nema alternative odlučnom odbacivanju Kovačevićevih tvrdnji, pa i jasnom kritičkom očitovanju u odnosu na njegove nedokazane propozicije.

U daljem tekstu biće pokazano da je slična situacija i u vezi sa štetama koje je po Kovačevićevom uverenju proizveo tzv. neoliberalizam. Kad

nijednom rečju ne saopšti šta to on pod tim grozomornim terminom podrazumeva i kad se ispostavi da liberalnom poretku i odgovarajućoj doktrini pripisuje stvari koje su u odnosu na taj teorijski sistem i prateću politiku dijametralno suprotne, šta drugo nego pobijati takve egzotične konstrukcije, i to rečima koje ne mogu biti blage. U nastavku će se insistirati da je elementarno da se zna o čemu se govori i da kritika bilo čega bez jasne svesti o tome šta to predstavlja može samo da se sroza u jedan doktrinarni i spoznajni promašaj. Prema tome, ima mesta i slaganjima sa Kovačevićevim nalazima i pohvalama na te doprinose našim saznanjima i uvidima, ali bogme i sasvim suprotnim konstatacijama kojima se njegovi nedovoljno proučeni i posve nezasnovani izleti u nepoznato jednostavno opovrgavaju.

4. *Nedoumice i nesporednosti oko (neo)liberalizma*

Veliki deo ovog odeljka biće posvećen raščišćavanju konfuzije u vezi sa načinom na koji antiliberali koriste termin (neo)liberalizam. Sva nevolja se svodi na to da oni ili ne znaju (što je verovatnije) ili svesno izvrću značenje ovog pojma, konstruišući nešto što sa pojmom nema nikave veze da bi mogli nesmetano kritički da se na njega obruše. Verujući u njihov integritet i privrženost *istini kako je oni vide*, zaključujem da je u pitanju nerazumevanje izazvano nepoznavanjem čak i one osnovne liberalne literature i misli, što, u kombinaciji sa njihovom smelošću da se upuste u pretres materije koju ne poznaju, njih navodi na netačne pa i apsurdne tvrdnje.

Prva zabuna javlja se već u vezi sa prefiksom *neo*, koji u normalnoj komunikaciji između *obaveštenih* aktera ne bi smela da predstavlja nikakav problem. Jedan broj liberalno orijentisanih ekonomista (v. Prokopijević 2012, s. 130) odbija da prihvati taj prefiks, konstatujući s pravom da on u raspravu unosi štetnu konfuziju i služi protivnicima liberalne ideje da ovom doktrinarnom sistemu pripisu negativnu konotaciju. U nemogućnosti da se suprotstave velikim liberalnim idejama razvijenim u krugu škotskih filozofa iz XIX veka, a potom dalje razrađivanim i u V. Britaniji i na Kontinentu, oni ovim prefiskom nastoje da obezvrede i konceptualno nagrde velike ideje liberalizma; implikacija je da, čak i ako su klasični liberali bili moćni mislioci i korifeji velikih ideja, ovi danas su tobože zalutali sitni intelektualci koji iza tog velikog misaonog korpusa kriju svoju intelektualnu nemoć i možda nastojanje da prokrijumčare vrednosti koje su sa današnjim vremenom u fundamentalnoj disonanci.

Ja sam nemam nikakvih teškoća sa prihvatanjem termina *neoliberalizam*, ali je, dakako, i obrazloženje i motivacija toliko različita naspram antiliberalnih stremljenja da može da se kaže da smo i ovde dijametralno suprotstavljeni. Kad prihvatam termin *neoliberalizam*, ja imam u idu da jedan tako veliki doktrinarni korpus nije mogao da bude zaokružen a potom definitivno fiksiran, takoreći hiberniran, u vremenu inicijalnog obnarodovanja i da je on, baš zato što je velik i plodan, morao imati potencijal za dalji impresivan rast. Povodom liberalizma razvijena je bogata i misaono plodna literatura, impresivna masa doprinosa koja je dopunjavala prvobitne koncepte i, važnije od toga, sistematski i metodično iznalazila implikacije te moćne idejne tvorevine, implikacije koje su i otkrivale i potvrđivale ideju slobode kao dominantnog načela u ljudskim odnosima i kao organizacionog principa koji sadrži ogroman potencijal za budući privredni razvoj i napredak društva u celini. Uzimajući da se *neo* odnosi na taj nezaustavljiv, a plodan i dragocen budući razvitak ovog vrednosnog opredeljenja, ali i intelektualnog dostignuća i pratećeg doktrinarnog sistema, nemam ništa protiv toga da se savremene tekovine sa područja liberalne misli nazovu *neoliberalizmom*. No, ostajem usaglašen sa svojim liberalnim istomišljenicima da *neo* ne može označavati izopačenje i misaoni rasap liberalizma i, u slučaju da se pretpostavi takva interpretacija, odlučno odbijam antiliberalna stremljenja da se baš tako nešto nametne kao činjenička konstatacija i ocena.

Uvodno je već nagovešteno da je izvor nesporazuma neobaveštenost antiliberalno orijentisanih ekonomista o semantičkoj sadržini i bitnim normativnim opredeljenjima liberalizma, pa je očigledno potrebno još jednom – i pored toga što je liberalnu ideju sa izvanrednom preciznošću artikulisao Prokopijević (2012, posebno s. 128) – definisati liberalizam i dovoljno detaljno prezentirati njegove prilično brojne a izvanredno važne sastavnice.

4.1. Liberalizam kao učenje i normativni stav o zajednici slobodnih ljudi

Kako je snažno naglasio i Prokopijević (2012, ss. 108-9), u samom centru liberalne misli je slobodan i ničim nepotrebno sputan – bilo specifičnom formom društvenih odnosa, bilo doktrinarnom agresijom na svest ljudi – autonoman i suveren pojedinac. Istinski humani i ljudskoj

prirodi prilagođeni društveni odnosi su oni koji obezbeđuju maksimalan prostor za individualnu slobodu, pri čemu je jedino njeno ograničenje *jednaka sloboda* za druge članove zajednice. Oni kojima se čini da se liberalizam zaverio protiv jednakosti, treba pažljivo da se usmere i pomno razmotre tu komponentu *jednakosti* u samoj definiciji slobode. Poželjna organizacija zajednice u liberalnom je viđenju asocijacija slobodnih pojedinaca u kojoj su granice individualnih sloboda opredeljene normativnim zahtevom *jednakih sloboda za sve*. Sloboda je, kako podvlači Prokopijević (2012, s. 128), određena u trijadi, u nerazlučnom jedinstvu sa druga dva člana, a to su *život i svojina*. Ovde je umereno dodati još jedan jednako elementaran i nezaobilazan *četvrti element*, a to je *nepovredivost tela*. Lako se da zamisliti agresija na ličnost koja ne oduzima ili čak ne ugrožava život, ali teško oštećuje ili skrnavi telo. Ma kako uzvišeno zvučala i ma koliko izgledala poželjna, druga vrednosna opredeljenja – kao što su dobar život, efikasnost, bilo kakvo kolektivno dobro kao što bi bilo ono izvedeno iz nacionalnog ili klasnog interesa, odsustvo ovakvih ili onakvih nejednakosti u raspodeli, priklanjanje na ovaj ili onaj način protumačenom božijem poslanju – ne mogu biti konzistentna sa liberalnom normativnom opredeljenošću (up. s. 128). I sam pojam pravde, iako podrazumeva složene finese u koje se ovde ne može ulaziti – konceptualno je određen u osloncu na tu fundamentalnu liberalnu ideju slobode.

Slabo su obavešteni oni koji veruju da u liberalnom viđenju nema mesta za državu i njene funkcije. Pojam vlasništva gubi smisao ako nije osigurana njegova efikasna zaštita, a to u savremenim uslovima može da osigura jedino država. Država je nezamenljiva kao institucija zaštite ugovora i obezbeđivanja finansijske discipline. Ekonomska efikasnost je nedostižna bez slobodnog kolanja dobara i proizvodnih faktora, to kolanje može se postići samo posredstvom nesagledivo velikog broja transakcija; iza transakcija stoje ugovori, a njih mora da štiti entitet koji je izvan, pa i iznad, ugovornih stranaka. U samoj prirodi ugovora duboko je ugrađen kontraktualni oportunizam – pukim sklapanjem ugovora motivacija u njega uključenih strana korenito se menja i bez spoljne zaštite oni su neodrživi – a država je u modernom svetu entitet koji finansijsku disciplinu u *izvršavanju* ugovora jedini može obezbediti.

Liberalizam nije suprotstavljen kolektivnim aranžmanima. Nije u suprotnosti sa duhom liberalizma da u društvu postoje i razvijaju se najrazličitiji oblici kolektiviteta. Ideja kolektiviteta savršeno se uklapa u opštu viziju liberalno uređenog društva, ali on legitimno može da nastane

jedino na osnovu sporazuma autonomnih i slobodnih pojedinaca. Pojedinaac slobodno ulazi u sve kolektivne organizacije koje nisu u sukobu sa zakonom, ali iz njih može po svojoj slobodnoj volji i da iziđe kad god oceni da je to na liniji njegovog interesa i kad time ne ugrožava interes drugih. Ideja krvi i tla ili imperativne klasne solidarnosti strana je liberalizmu; nacionalnog i klasnog u jednom društvu biće – samo ili bar – onoliko koliko to proistekne iz odluka autonomnih pojedinaca, uvek pod uslovom da nisu povređeni legitimni interesi drugih.

Iz svega navedenog sledi, a vredi ponoviti, da liberalna misao podrazumeva državu, i to *jaku ali ograničenu državu*. Jaku da bi nesmetano mogla da obavlja vitalno značajne društvene funkcije koje bez nje ne bi mogle da se obezbede, ali i ograničenu da se ne meša u područja van tih bitnih funkcija i da, kao institucija sa monopolom na silu i prinudu, ne ugrožava ono što je u liberalnom viđenju najvažnije, a to je sloboda i autonomija pojedinca. Na ovoj tački se javljaju neka od najdelikatnijih pitanja liberalne teorije države, ali i teorije države uopšte: društvo bez države nezamislivo je – anarhistički doktrinarni sistem i odgovarajući društveni pokret u ovom pogledu je jedini izuzetak – ali onog trenutka kad se ona pojavi i društveno legitimizuje, nema sigurnih garancija da neće iskoračiti van svojih prirodnih funkcija i da se neće ispoljiti kao pretnja slobodama i svim onim normativno sankcionisanim društvenim procesima koji suštinski zavise od autonomije pojedinca.

Zbog monopola na prinudu koji se ne da lako kontrolisati, država je stalna latentna, pa i otvorena, pretnja slobodama, osobito zbog opasnosti da padne pod dominaciju užih društvenih grupa koje mogu da je pretvore u instrument tlačenja i brutalne eksploatacije ostatka društva. Ravnoteža između onoga što država može i treba da čini i svega onoga u čemu se javlja kao instrument ugnjetavanja i eksploatacije jedan je od najsuptilnijih, ali i najvažnijih, dezideratuma u teoriji države i njene organizacije. Uz sve kvalifikacije i upozorenja na opasnosti koje predviđivo i valjda neizostavno generiše, država ipak ostaje neizbežna; nije slučajno da u civilizaciji kakvu neizostavno podrazumevamo, nema društva bez države.

U razradi opšteg usmerenja i doktrinarnih karakteristika liberalizma ne smeju se smetnuti s uma dve njegove bitne značajke. To su epistemološki skepticizam i antropološki pesimizam. Znanja su ograničena i nesigurna, pa nema garantije da ono što držimo kao važeće naučno saznanje neće već u dogledno vreme biti demantovano i zamenjeno nekom novom percepcijom naučne istine. Ni u šta se ne treba pouzdati kao definitivno ustanovljenu i nespornu istinu jer već sutra

mogu da se pojave novi uvidi koji će pod znak pitanja staviti mnogo od toga što zasad vredi kao provereno i nesporno znanje. Što se antropološkog pristupa čoveku tiče, on poseduje velike potencijale ali je daleko od toga da bude savršen. Sa ljudskom slabošću, ne samo na intelektualnom i saznavnom nego i na moralnom planu, valja računati kao sa neotklonjivom činjenicom života. Veliki M. Friedman je efektno postulirao da dobar sistem nije onaj koji računa na nekakve nadljude i u svom funkcionisanju upravo od takvih zavisi, nego, naprotiv, takav koji računa na *nas svakodneвне i obične* a koji i uz nas takve kakvi smo produkuje prihvatljive rezultate. M. Gorki je rekao da reč *čovek* zvuči gordo; liberalno učenje može tu lakavu ocenu u nekim aspektima da prihvati kao izraz temeljnog humanističkog opredeljenja, ali u operativnom i motivaciono određenom akcionom pogledu zauzima otprilike suprotan stav u odnosu na tu gorkijevski raspevanu eulogiju čoveku. Nikome ne poklanjati neograničenu veru, za opšte, a možda čak i za njegovo dobro.

Liberalno viđenje normativno sankcionisane društvene organizacije ne isključuje ni planiranje kao jednu od važnih skupina poslova koje u svom redovnom funkcionisanju obavlja država. U vođenju ekonomske politike uvek postoji jedan broj ključnih, opredeljujućih i strateški dimenzioniranih odluka koje predodređuju očekivani razvoj u širokim segmentima sistema, pa i bitna kretanja na nivou sistema kao celine. Broj takvih odluka u svakom je vremenskom intervalu ograničen, a one, za razliku od standardnih procesa koji se odvijaju na decentralizovanim tržištima, ne mogu biti koordinirane kroz spontane procese i automatske mehanizme. Ovo strateško odlučivanje nema, dakle, alternativu u decentralizovanim i makroekonomski neupravljanim procesima; neposredno, „ručno“ upravljanje ostaje trajno i neizostavno kao redovan, funkcionalno imperativan posao državnih institucija koji ni u kakvim okolnostima ne može da se zaobiđe. Javna dobra su notorno važan element u lepezi legitimnih funkcija države, a među njima posebno isticanje zaslužuje i zahteva razvijanje široko postavljenog i pouzdanog informacionog sistema; razlog je u tome što informacije imaju gotovo sve standardne defekte tržišnog posredovanja (eksterni efekti, ekonomija obima, brojne i raznovrsne informacione asimetrije...), a za efikasno odlučivanje privrednih subjekata izuzetno su važne, uključujući dakako i koordinaciju odluka u tržišnom ambijentu u slučaju da su svi akteri objektivno i na isti način obavešteni o mnoštvu spoljnih i drugih pomeranja kojima imaju da se prilagode.

Sloboda pojedinaca u liberalnoj viziji društva podrazumeva da – sa izuzetkom javnih dobara, s tim što i osiguravanje poštivanja ugovora poprima karakteristike javnog dobra – sve transakcije i svi oblici kolektivnog povezivanja moraju, dakle, da se temelje na sporazumu. Čak i u teoriji države sporazum, kao sredstvo za postizanje legitimnosti, igra ključnu ulogu. Država je, dakako, i garant unutrašnje (zaštita života i tela) i spoljne bezbednosti. Ideja slobode pojedinca i stvaranja kolektivnih aranžmana na osnovu *saglasnosti*, tj. *slobodnog sporazuma* članova zajednice ima za posledicu da *mir* igra centralnu ulogu u liberalnoj viziji društva. Svaki oblik nasilja i fizičke prinude – uz pomenutu kvalifikaciju u vezi sa javnim dobrima, o kojima se, međutim, na nivou zajednice kao celine stvaraju neizbežno i nužno legitimni aranžmani, tj. takvi da se *u krajnjoj liniji*, temelje na saglasnosti slobodnih aktera – kategorički se isključuje iz liberalne slike valjano uređenog društva. Na međunarodnom nivou, dakle, *dobrovoljni savezi i mir* ključna su implikacija liberalnog viđenja sveta i različitih grupisanja unutar njega.

4.2. Operativne implikacije slobode kao noseće vrednosti i dijagnostičke omaške u vezi sa njom

U analizi implikacija slobode u pogledu ekonomskih odnosa i njihovih dinamičkih tendencija jedan broj logički izvodivih nalaza može se ustanoviti bez većeg rizika. Sloboda se da konceptualno odrediti kao bokor različitih sloboda, a ekonomske slobode u tom širem kontekstu igraju za privredni napredak opredeljujuću ulogu. Za uspešno odvijanje poslovnih interakcija i privrednih procesa bitne su, naravno, ekonomske slobode. One su potreban, iako ne i dovoljan uslov za normalno odvijanje ne samo ekonomskih interakcija nego o širih društvenih pomeanja. Slobode posmatrane u svojoj ukupnosti krnje su i posve nezadovoljavajuće bez odgovarajućeg spleta ključnih komponenti, a to su ekonomske slobode. One podrazumevaju određene nivoe varijabli i tendencije njihovih promena u vremenu, pa mogu da posluže kao reper za evaluaciju stvarnih kretanja u ekonomskim sistemima i dinamičkih tendencija koje oni proizvode svojim temeljnim strukturnim mehanizmima. Za one koji uočavaju i prihvataju normativne implikacije slobode, to što bi se, makar hipotetički, ostvarilo uz slobodne interakcije, sve u datom institucionalnom okviru, može se iskoristiti kao standard za evaluaciju onoga što se u privredi stvarno događa. Međutim, kad se neke deformacije u stvarnim trendovima pripisuju samoj slobodi ili njome

implicitnim funkcionalnim mehanizmima, svi koraci u takvom zaključivanju morali bi se rigorozno dokazati i po logici stvari trebalo bi da obavežu sve one koji poštuju pravila mišljenja, bez obzira na to na kojoj su se strani ideološke vododelnice zatekli. Ako bi zaista bilo istina da sloboda generiše takve lomove i dramatična makroekonomska urušavanja, sigurno je da bi ta tvrdnja bila dokaziva i obavezivala bi onoga ko sa takvim propozicijama nastupa.

Ako je posredi brutalno nasilje, pa makar i u režiji subjekta ko se predstavlja kao liberalnao uređena zajednica ili je takvu zasluženu reputaciju imao u prošlosti, onda to nije manifestacija liberalizma nego nečega što je njegova neposredna negacija. Najdalje je, međutim, od istine, a u spoznajnom smislu je doslovno izopačeno, sve što preduzimaju i realizuju SAD tretirati kao oličenje i hipostazu (neo)liberalizma. SAD su se davno i radikalno udaljile od liberalnog ideala i krenule putem obuhvatne socijalizacije koja toj izuzetnoj zemlji – prema ocenama ljudi za koje sam se uverio da su umni – ništa dobro ne može doneti. To neumesno i apsurdno povezivanje liberalizma sa nasiljem i osvajanjem, sa brutalnom agresijom i prinudom, ne može nikako drukčije da se objasni nego golim nepoznavanjem. Kod nas o „pošasti“ (neo)liberalizma komotno i neodgovorno pišu oni koji ga se studijski nisu ni dotakli, a golim okom se primećuje da onaj koji je pročitao nešto od prevedene liberalne literature (pre svega neke Hayekove studije) ima vidno drukčije i analitički istančanije stavove. Kad se antiliberali zaletu u nekakvu osudu (neo)liberalizma koji nisu ni ovlaš proučili, ne samo da se izlažu riziku teške lične kompromitacije nego, stvarajući konfuziju u pojmovima i tumačenjima i kontaminirajući intelektualnu atmosferu, uzrokuju i velike društvene štete. Ne jednom sam rekao svojim antiliberalnim prijateljima da oni, trseći se da tobože ponude nekakva rešenja za „epohalnu krizu“, u krajnjoj liniji nastupaju kao deo problema a ne kreatori rešenja.

U mom sukobu sa antiliberalima postoji jedna spoznajna asimetrija: oni liberalizam mahom ne poznaju, a ja sam temeljno i detaljno prošao kroz onaj teorijski korpus koji njih tako žestoko inspiriše na zazivanje državne intervencije, ponajčešće na vrlo širokom frontu na kojem može samo da produbi postojeću katastrofu. Za razliku od njih koji se tako smelo laćaju pisanja o stvarima koje nisu proučili, ja sam dobar deo svoje univerzitetske karijere napravio kao profesor planiranja, što čak nijedan od glasovitih antiliberala nije bio. Ostaje da se ovaj ekskurs u važne aspekte obaveštenosti i znanja završi jedni apelom: gospodo antiliberali,

probajte da i proučite nešto od onoga što kritikujete – postaćete drugi ljudi i videćete kako vam se svet ukazuje u bitno drukčijem svetlu.

Važnost slobode kao svojevrsnog repera u proceni privrednih kretanja i opredeljivanju njihovog normativno specifikovanog obrasca proističe iz činjenice da sloboda nije vrednost u rangu nekih drugih društveno prihvatanih vrednosti, kao što su npr. jednakost i solidarnost, nego tim drugim vrednostima logički prethodi i nameće im se kao uslov smislenog odmeravanja. Razlog je jednostavan. Da bi čovek ispoljio bilo kakvu vrednost izvan ili povrh slobode, on očigledno mora da bude slobodan. Neslobodan čovek ne može da bude akciono opredeljen ni za šta; da bi se ispoljila bilo kakva preferencija ili bilo koji etički stav, čovek mora da bude slobodan. Neslobodan nema opciju ispoljavanja bilo kakvog etičkog opredeljenja, npr. solidarnosti ili dobročinstva, jer, čak i kad bi mogao da ostvari neke akcije na liniji tih vrednosti, ne bi bilo spoznatljivo niti bi moglo da se utvrdi da su to njegovi voljni akti ili potezi o kojima je baš on odlučio. Neslobodan čovek može da bude gospodar svojih subjektivnih opredeljenja, ali ne i svojih empirijski opservabilnih akata. A opredeljenja van akata nisu ni opservabilna, a kamoli dokaziva. Stoga u rangu tipičnih i redovno nabrajanih društvenih vrednosti, sloboda dolazi na prvo mesto kao uslov za ispoljavanje i čak pojavu drugih vrednosti, a tek iza nje dolaze te druge vrednosti. U hijerarhiji vrednosti one *nisu* na istom nivou: sloboda je uvek ispred i iznad drugih vrednosti, a ostale se svrstavaju na razne načine, već prema karakteru i svrsi analize. Svrha ovog u neku ruku epistemološkog uvoda jeste da objasni i opravda vrhovno i centralno lociranje slobode kao najviše vrednosti, a zatim oslonac na nju kao evaluacioni kriterijum u izvođenju niza drugih zaključaka.

Prvo što valja istaći, upravo zbog ostrašćenog kidisanja na liberalizam, jeste da se prostori za njegovo širenje i afirmaciju objektivno uvećavaju, uz multiplikovanje i potenciranje uslova u kojima on dolazi do snažnog izražaja. Voleli ga ili ne, on će osvajati sve nove i nove segmente života i nametati se kao deo životnog okruženja koji neće moći da se izbegne. Sve i kad ne bi postojao logički prioritet slobode kao vrednosti, objašnjen u prethodna dva pasusa, liberalno načelo bi sve više i više dolazilo do izražaja zbog objektivnih i ni od koga kontrolisanih razvojnih tendencija u savremenom svetlu, a pre svega tehničkog napretka i globalizacije. Ova dva procesa su povezana i međuzavisna, a svaki od njih doprinosi spektakularnom rastu mobilnosti resursa, pri čemu je taj rast utoliko dinamičniji ukoliko se više ispoljava i stvarnosno potvrđuje njihova vazda snažna interakcija. Tehnologija omogućava munjevitost i

jeftino prebacivanje velikih masa kapitala sa jedne lokacije na drugu, na međunarodnim relacijama i po punktovima smeštenim u dalekim zemljama i na drugim kontinentima. I rad je sve mobilniji pa je danas nesravnjeno pokretljiviji nego što je bio u prošlosti.

Privredni subjekti mogu stoga državnim merama sve lakše i lakše da se odupru. Na nekakve oštrije mere ekonomske politike oni reaguju jednostavno preseljenjem u druge države. Sve je manje ograničenja koje države mogu nametnuti poslovnom svetu, a perspektiva daljeg redukovanja delatnog uticaja države postaje gotovo izvesna – na putu je da bude dugoročna, neotklonjiva i sve jača. Odnosi moći se menjaju: moć države sa njenom silom i prinudom opada, a moć i manevarski prostor raznovrsnih mikroekonomski konstituisanih jedinica odlučivanja sve više i više raste. Već po logici svog čisto mehaničkog širenja, ekonomske slobode bivaju i same sve šire i uticajnije. Objektivne razvojne tendencije savremenog sveta govore u prilog slobodama generalno, a ekonomskim slobodama ponaosob. Umesto povike i alarmantnih vapaja na zaveru i zla savremenog liberalizma – za koje će u nastavku ovog pododeljka biti pokazano da su lišeni logičke osnove i zdravorazumskog smisla – antiliberali bi sebi učinili veliku uslugu ako bi se okrenuli analizi objektivnih trendova i njihovih implikacija.

Veliki problem u polemičkoj komunikaciji sastoji se u tome što anti(neo)liberali nisu učinili napor da specifikuju svoje određenje (neo)liberalizma – a taj pokušaj bi njima samima otkrio neke grдне zablude, praznine u obaveštenosti i deficite u znanju – tako da ni mi, koji smo predmet tobožnje kritike, a ni oni sami ne znaju o čemu je tačno reč. U nastavku će biti predočen jedan broj njihovih teških zabluda i drastičnih grešaka, sve u osloncu na tačno preciziran pojam liberalizma prezentovan u prethodnom pododeljku, a uslovljen izostalim preciziranjem sa njihove strane šta je to i kakve strukturne odrednice ima ta maglovita tvorevina koju oni – ne zna se kako i zašto – nazivaju neoliberalizmom. Tako moj oponent (Kovačević 2012, ss. 85-86) na misteriozan način nalazi jednu grupu zemalja koja se ekonomski preporodila zahvaljujući napuštanju neoliberalizma. Nezgodna kvalifikacija i nezgrapna analiza! Nema ni traga specifikovanja komponenti politike koje su bile (neo)liberalne pa napuštene niti spiska novih ekonomskopolitičkih opredeljenja koja su te zemlje spasle od navodne propasti. Da li su se možda te zemlje zatvorile u odnosu na svetsko tržište, da li su krenule da šire deficite u bilansima tekućih transakcija i akumuliraju spoljni dug, da li su administrativnom kontrolom zakovale deo cena i fiksirale ih na neravnotežnim nivoima, da

li su se orijentisale na velike budžetske deficite i eksplozivno narastanje javnog duga?...Obavešten čitalac će u ovom nabranju prepoznati neposredno oprečne elemente stavkama iz Vašingtonskog konsezusa (VK). Šta bi to moglo da čini skup odstupanja od liberalnih načela zdravog privređivanja pa da zemlje koje su zapale u grdne ekonomske teškoće vrati na trajektoriju dinamičnog i održivog rasta? I obrnuto, koje su to stavke iz VK kojih su se te zemlje tobože držale a da su ih tako smrtno ukopale u bezdani makroekonomski ambis?

Kad već nisu specifikovali šta je za njih VK, dobro bi bilo da su se privoleli da bar preciziraju šta VK *nije*. Tako bi možda izbegli grdne i zaista drastične greške u dijagnozi makroekonomskih iskliznuća i analizi njihovih posledica. Neka ovaj kontekst bude iskorišćen da im se u oponentskom diskursu objasni šta „neoliberalizam“ i VK kao njegova operacionalizacija odista *nije*. Nikakva podvarijanta liberalizma, uključujući i tzv. *neoliberalizam* ne sadrži elemente koji potkopavaju čitave privrede i odvlače ih u propast. (Neo)liberalizam sigurno *nije* doktrinarni korpus koji je doveo do toga da se u Čileu izrežira „...ubistvo hiljada ljudi...ili u Argentini, takođe uz ubistvo tridesetak hiljada ljudi...“ Opet je izostalo ono najvažnije što je neophodno za razumevanja: šta je to Argentinu urnisalo a da ima veze sa VK i šta je promenjeno i zamenjeno pa da u kontrastu sa VK odjednom produkuje tako impresivne rezultate? Umesto toga, profesor se patetično upustio u opisivanje nekakvih agresija i slikanje potoka krvi koji su njima bili izazvani. To je takva manifestacija neobaveštenosti i nepoznavanja liberalne doktrine da bi bilo smešno kad ne bi bilo tužno.

Profesor Kovačević i njegovi istomišljenici mogu iz prethodnog pododeljka da se obaveste da je liberalizam model društva slobodnih i autonomnih pojedinaca, da sve društvene aranžmane, sa izvesnim modifikacijama kad je reč o zaštiti svojine i ugovora i, u najširem poimanju, kad se radi o javnim dobrima, zasniva na dobrovoljnosti i sporazumu, te da je okrenut širenju tržišta na kome se sklapaju transakcije zasnovane na podudaranju potreba i usaglašenosti volja. Kruna svega nabrojanog je njegova fundamentalna implikacija da je *mir a ne nasilje i ubijanje* i vrednosna orijentacija ugrađena u ovaj doktrinarni korpus i posledica obrazaca ponašanja koje on podrazumeva. To što profesor tvrdi da je u krvavom piru priređeno uz inspiraciju i akcione programe izvedene iz liberalizma toliko je daleko do istine da ova analitička kombinatorika ne može da se ne doživi kao kolosalni oksimoron. Postavlja se, u stvari, pitanje postoji li uopšte ikakav doktrinarni korpus i teorijski sistem – sa mogućim izuzetkom

nacionalsocijalističke i fašističke doktrine – iz koga bi se takvo drastično nasilje moglo izvesti kao njegova ideološka i akciona poruka i njegova epistemološka implikacija. Kad je tako drastično, nasilje je kaos, pa i njegova teorijska osnova i idejna potka mora da bude neka varijanta teorije haosa, pa i samog haosa u spoznajnim kategorijama.

4.3. Izostanak definicije kao uporište proizvoljnih propozicija

Profesor Kovačević baca drvlje i kamenje na (neo)liberalizam kao, po njemu, izvor svih zala i ekonomskopolitičkih promašaja. Ako se izuzmu tekstovi iz njegove uže specijalnosti, a to su međunarodni ekonomski odnosi, jedva da je i o čemu drugom pisao doli o (neo)liberalizmu i njegovim, kako on veruje, destruktivnim učincima. Kako je upravo objašnjeno, sebe je stavio u neugodnu poziciju jer nije definisao šta podrazumeva pod tim pojmom, a izostanak definicije možda i nije slučaj: definicija podrazumeva i zahteva punu jasnoću u sagledavanju pojmova sa kojima se operiše. Ekonomskopolitičke greške i regulativne promašaje on pripisuje (neo)liberalizmu čak i kad razmatra pitanja iz područja svoje uže specijalnosti. On smatra da je područje odnosa naše privrede sa spoljnim svetom opustošeno i upropašteno zbog dve strateške greške koje on tretira kao rezultat i učinak (neo)liberalizma. Jedno je prebrza liberalizacija u otvaranju prema svetskom tržištu, a drugo je precenjen devizni kurs. On, doduše, govori i o prebrzoj privatizaciji, ali to se odmah može pobiti pozivanjem na činjenicu da je u Srbiji učešće javnog sektora u BDP i drugim agregatima veće nego u bilo kojoj od evropskih zemalja u tranziciji (ZUT). Protiv te tvrdnje ubedljivo govori i činjenica da vučemo na stotine neprivatizovanih i netransformisanih preduzeća koja iscrpljuju budžet silnim subvencijama i nikako da ih se rešimo iako je za definitivno okončanje tog procesa bilo postavljeno najmanje tri „krajnja“ zakonska roka.

Znakovito je i nameće se kao veliki kuriozitet da profesor Kovačević aprecijaciju tretira kao jedno zlo iz povećeg paketa koji je ovoj zemlji doneo (neo)liberalizam. Teško je dokučiti otkud mu ta neobična ideja. Ako išta implicira u pogledu faktorskih cena i cena proizvoda, liberalno gledište podrazumeva da one treba da se određuju na tržištu, interakcijama ponude i tražnje, i da na tom tržištu zadovoljavaju nekakve ravnotežne uslove. Vodi se računa o raspoloživosti resursa i uslovima ponude, s jedne, i o konfiguraciji i tendencijama promena tržišne tražnje, s druge strane. Ako liberalno gledište išta implicira o tome kako treba da se formira i na kom nivou da bude devizni kurs, onda

je to da on treba da bude prilagođen datostima u posmatranoj privredi i ravnotežan onako kako se to može reći za bilo koju cenu. Iako između dva teorijska korpusa postoje i napetosti i kontroverze, *liberalno gledište* svoje normativno poimanje cena crpe iz *neoklasične teorije*. To znači da je opet merodavna nekakva ravnoteža – austrijanci su na ovaj termin alergični – što će reći da cene treba da odražavaju odnose između ponude i tražnje, a to dalje znači da ne smeju biti ni precenjene niti potcenjene. Politika aprecijacije nema nikakve veze sa liberalnim pristupom tržištu i cenama i, ako išta, *suprotna je tom stanovištu*. Profesor je liberalnoj doktrini nonšalantno pripisao nešto što je otprilike suprotno od nje, što joj direktno protivreči. Agitujući protiv aprecijacije, Kovačević je i ne znajući zastupao tvrdo liberalno stanovište, uklopio se neopozivo u liberalni konceptualni okvir, a da toga nije bio, a nije ni sada, niti svestan. Nije slučajno da smo se na toj dilemi nas dvojica poistovetili: jedan je davno osvešćeni liberal, a drugi je (bar u tom elementu) takođe liberal, ali nesvestan, budući da liberalnu misao nije proučavao.

Prebrzu liberalizaciju, pre svega otvaranje prema uvozu, on naziva *konstrukcionom greškom*. Budući da se kod njega ni iz konteksta ne vidi šta baš on podrazumeva pod konstrukcionom greškom, ne preostaje ništa drugo nego da se to ovde definiše. Trebalo bi da je konstrukciona greška – *greška u mehanizmu*, takva koja se ne može ispraviti niti kompenzirati prikladnim variranjem varijabli unutar tog mehanizma; ako je greška u konstrukciji, jedini izlaz je u izgradnji jednog kvalitativno drukčijeg mehanizma, jednog aranžmana koji će imati drukčiju građu i strukturu. S te tačke gledišta, precenjen kurs nije nikakva konstrukciona greška jer su se i unutar postojećeg sistema mogle varirati i prilagođavati razne varijable – nominalni kurs i stopa inflacije o kojoj brine centralna banka – pa da kurs bude bitno drukčiji od onoga što je bio i da se unutar *istog sistema* obezbedi drukčija trajektorija njegovog prilagođavanja. Konstrukcija sistema nije bila smetnja za drukčije vođenje politike kursa.

Sa prenatrpanom liberalizacijom uvoza stvar stoji nešto drukčije i dozvoljava različita tumačenja. Neki bi se verovatno priklonili gledištu da je liberalizacija sama po sebi strukturna – da li institucionalna ili ekonomskopolitička?! – promena i da bi sporiji tempo liberalizacije podrazumevao drukčiju strukturu. Moguća su i drukčija tumačenja – da liberalizacija prvenstveno znači smanjivanje carinskih stopa i da su to prilagođavanja instrumenata unutar istog sistema. Liberalizacija, ubrzana ili ne, može dakle da se tumači i ovako i onako, a ovde će biti izbegnuto

zauzimanje tvrdog stanovišta da ne ispadne da se negira baš sve što je profesor Kovačević dijagnostički ustanovio na području *svoje* ekspertize.

U svakom slučaju ostaje teška sumnja u vezi sa konstatacijom da je politika odnosa naše zemlje sa spoljnim svetom predstavljala *konstrukcionu grešku*. Da li je konstrukciona ili je nekog drugog tipa, ta greška je uglavnom prepoznata i čini se u profesiji prihvaćena kao primer politike koju nije trebalo voditi. Ja sam i sam u vezi tempom liberalizacije vodio polemiku sa svojim prijateljem i učenikom profesorom Borisom Begovićem. Tu polemiku sam vodio sa pozicija prebrzog otvaranja, dokazujući da je taj proces morao da teče umerenije i sporije i da sankcijama ubogaljenu i bombardovanjem osakaćenu privredu nije trebalo tako naglo izlagati belosvetskoj vetrometini. Moram da kažem da sad nisam tako čvrst u svojim stavovima kao što sam pre desetak godina bio u polemici sa profesorom Begovićem. Ja sam sa par liberala bio u polemikama i opetovano dolazim do zaključka da možda i nisam bio sasvim u pravu, da je stvar mogla da se sagleda u nešto drukčijem svetlu. Polemisao sam i sa antiliberalima, ali zanimljivo je da mi se u odnosu na njih takve sumnje ne javljaju.

A sumnji ima nekoliko. Prva i najvažnija svodi se na krupno kontrafaktičko pitanje šta bi, i sa kojom verovatnoćom, moglo da se dogodi da smo se otvarali sporije i konkurenciji iz uvoza izlagali postepenije. Da li bi ovih par stotina ubogaljenih preduzeća, koja tavore primajući subvencije bez izgleda da se rehabilituju, u tom alternativnom scenariju imala više šanse da se oporave i pouzdanije i lakše uključe u tržišnu utakmicu? Oko toga mogu da se jave razložne sumnje. Ako im ni direktne subvencije ne pomažu da se vrate u život, da li bi im pomoglo da su ostala u nekakvoj tržišnoj utakmici, uz zaštitu koja bi, zahvaljujući postepenosti otvaranja, bila viša nego što je faktički bila? Teško je u vezi sa ovim izbeći ozbiljne sumnje.

Drugi aspekt vezan je za sam pojam konkurentnosti. Nema sumnje da jeftiniji uvoz omogućen aprecijacijom dinara žestoko pritiskao domaću privredu. I tu je moralo da bude gubitaka i šteta inherentnih poznatoj holandskoj bolesti. No, kad razmatramo konkurentnost, prvenstveno, ako ne isključivo, mislimo na konkurentnost našeg izvoza na inostranim tržištima. Nekima će zvučati paradoksalno, ali u ovom aspektu aprecijacija je mogla samo da pomogne. Notorno je da je naša privreda uvožno zavisna, a to se bez sumnje odnosi i na njen izvozni sektor. Zahvaljujući aprecijaciji, dobar deo troškova bio je veštački smanjen, pojeftinjen uvoz mogao je – a valjda je i trebalo – da pusti snažan vetar u jedra našoj izvoznoj privredi. Sudeći po performansama,

to baš i nije mnogo pomoglo. Druga važna činjenica jeste nivo nadnica u privredi Srbije. Specijalisti će to pouzdanije utvrditi, ali se čini da ovdašnje nadnice nisu daleko iznad kineskih. Sa tako jeftinim radom privreda bi morala da grune u izvozu, a i na domaćem tržištu, mnogo uspješnije nego što je to, evo već više od jedne decenije, bio slučaj. Doduše, dinamika je u dobrom delu perioda nakon 2000. bila nepovoljna: kao da smo još uvek u samoupravnom sistemu, plate su rasle daleko brže od produktivnosti rada. To je fenomen koji nismo uverljivo objasnili i kao profesija ostajemo na tom području podosta dužni ovom društvu. No, kad su troškovi u pitanju, nivo nadnica je mnogo važniji od tempa njihovog apsolutnog ili relativnog (u odnosu na tempo rasta produktivnosti) povećavanja. Tako jeftin rad, a tako mršave performanse u izvozu! Sa našom privredom nešto duboko nije u redu. U sećanje dolazi jedna efektna konstatacija pokojnog profesora V. Tričkovića: samoupravni subjekti *pogrešno su kodirani* i teško da im ima laka spasa. Sa pooštrenom konkurencijom iz uvoza – ovde se valja vratiti na aprecijaciju – svakako je teže bilo i poslovati i opstati, ali ostaje krupno pitanje da li bi se situacija baš bitno popravila sve i da je liberalizacija uvoza tekla postupnije i odmerenije.

Tu je i jedan dodatni momenat koji sve ovo dalje komplikuje. Carinska zaštita, pa i njena organizovana dekonstrukcija, traži državu sa određenim administrativnim kapacitetima i operativnim dometima. Ova zemlja sa državom nema osobitu sreću. Država nam je glomazna i neefikasna, a uz to je prema oceni upućenih, podložna više od drugih teškoj bolesti korupcije. Veliko je pitanje da li ćemo ikad dokraja razumeti zašto se korupcija baš kod nas tako čvrsto hvata i tako duboko ukorenjuje. Bilo kako bilo, od zvaničnika koji su regulisali i po nekom tempu razgrađivali carinsku zaštitu dalo se čuti da je upravo u regulativi spoljne trgovine bilo silne korupcije i da nisu znali kako drukčije da joj dohakuju nego kroz smelije redukovanje i pojednostavljivanja carinskih stopa. Zaista, ubrzano obaranje carina moglo je privredi, sa desetogodišnjom istorijom kakva je na celom sistemu ostavila svoj neizbrisiv pečat, da nanese teške štete; no, da li je očigledno da je alternativa administriranja u režiji korumpirane i drugim zloupotrebama sklone države istinski superiorna?

5. *Tržište i država*

Raspore o odnosima države i tržišta traju decenijama i decenijama. Generisale su mnogo korisnih saznanja i doprinele dubokom

razumevanju bitnih sastavnica društvene organizacije uzete u najširem smislu. No, kako to obično biva, umnogome su zagadile spoznajni prostor i produkovale konfuziju za koju će mnogo vremena trebati da se sasvim raščisti. Izgleda da pouzdano može da se kaže da niko od onih koji su locirani u glavne tokove ekonomske misli nije niti za ukidanje države niti za eliminaciju tržišta. Što se liberala tiče, oni ne poriču da je država izuzetno važan element društvene organizacije, a najbolje teorije države i kolektivnog odlučivanja potekle su – kako sam razumeo osnovne smernice ekonomske misli na ovom području – upravo od liberalno nastrojenih pisaca (v. npr. maestralnu studiju Buchanana i Tullocka 2001/1962/). S druge strane, ni antiliberali se ne odriču tržišta, iako se povremeno dobija utisak da za njim ne bi previše žalili ako bi u nekoj mirakuloznoj kataklizmi ono zanavek nestalo, bez izgleda za regeneraciju.

5.1. Opšti aspekti interakcije i cikličke promene razgraničenja između tržišta i države

Teorija tržišnih defekata i načina na koje bi država tobože morala/mogla da ispravi tržište ima već svoju dugu tradiciju. Teorijska promišljanja i analitički naponi bili su upravljani na puteve i alternative prevođenja tržišta u režim koji obezbeđuje standardne uslove optimalnosti, definisane jednako standardnim marginalnim jednakostima ali i na druge načine. Implicitna pretpostavka bila je da se tržište bez većih rizika može „popraviti“ i da je to svojevrsan pandan makroekonomskom planiranju u kome do punog izražaja dolazi emancipovana društvena svest. Bio je to način na koji se mislilo da bi neki viši um svesno i racionalno mogao da upravlja i funkcionalnim svojstvima tržišta i, tim putem, tekućim privrednim procesima i razvojnim tendencijama privrede.

Trebalo je da prođe dosta vremena da se shvati da su manjkavostima, otkazima i propustima opterećeni svi oblici ljudskog delovanja a ne samo oni koji su oslonjeni na tržište. Kad je konačno spoznato da i regulacija, usmerena na popravku tržišta, ima svoje nesumnjive propuste, otvorila se jedna neuporedivo jasnija perspektiva na mogućnosti, oblike i domete regulacije u tržišnoj privredi. Konačno je preovladalo razumevanje da se u teoriji tržišnih manjkavosti i politici regulacije ne radi o izboru između nekih opcija, od kojih su jedne nesumnjivo dobre a druge pouzdano loše – tako nešto suviše je jednostavno da bi odgovaralo realnim datostima – nego je izbor između opcija koje simultano imaju svoje pozitivne i svoje loše strane i koje traže ozbiljno istraživanje da bi se došlo do ispravnog

rešenja. Ovaj izbor bio je i ostao težak i rizičan ne samo stoga što su mnoge karakteristike i tržišnih mehanizama i njihove regulativne nadgradnje često suprotno usmerene, nekomenzurabilne i neuporedive, nego i stoga što je odnos između prednosti i nedostataka mogao da se menja u vremenu. Najzad, sve i da država *može* da ima regulativni kapacitet koji bi na svim tačkama unapređivao operativne sposobnosti tržišta – a to niti je ikada bio niti ima izgleda bilo kad da bude slučaj – takva država ne stanuje ovde i bilo bi nerasudno od nje očekivati mnogo šta od onoga što uspevaju da postign razvijenije i organizovanije države. Do delotvorne države teško se dolazi, i to samo kontinuiranim naporima koji mogu da se protegnu i na nekoliko decenija; izgleda da je nerazvijenost države, kao i njena sklonost ka raznim zloupotrebama uključujući i korupciju, deo jednog mnogo šireg sindroma koji bi mogao da se okvalifikuje kao opšta kob nerazvijenosti. Paunović i Tasić (2013, ss 2-9) napisali su na temu manjkavosti državnog delovanja i činjenice da iz otkaza tržišta nipošto ne sledi da je državni intervencionizam bez defekata – jedan značajan i neuobičajeno inspirativan rad.

U sučeljavanju tržišta i mehanizama njegove regulativne nadgradnje javlja se jedna posebna vrsta informacione asimetrije, u stvari jedan oblik optičke varke koji je u samoj prirodi stvari i neizbežni je pratilac svih varijanti institucionalnog inženjerstva, jedna teškoća koja je inherentna svakoj evaluaciji postojećeg i onoga što tek treba da bude izgrađeno. Naime, svaki čin dogradnje ili usavršavanja sistema pretpostavlja prethodno planiranje onoga što treba da dođe kao zamena za postojeće. Rešenje u stadiju i obliku *projekta* poredi se sa onim što već postoji i za šta se zna kako funkcioniše. To poređenje ne može biti nepristrasno niti objektivno. Ono što postoji već je istestirano kroz praksu i svi njegovi veći nedostaci kroz primenu su došli do izražaja. Alternativa tome što postoji u *praksi* je neko idealizovano rešenje koje je još uvek u stadiju projekta. To što se projektuje kao zamena za ono što se u životu na razne načine pokazalo kao nezadovoljavajuće zamišlja se u idealnom režimu funkcionisanja i uvek izgleda bolje nego što u stvari jeste. Pozitivna svojstva novog, još neprimenjenog rešenja redovno se prenaglašavaju, a nedostaci jedva da se i naziru; oni će tek naknadno, u praktičnoj primeni biti otkriveni.

U ovoj opservacionoj asimetriji, u tom prirodnom i lako razumljivom ulepšavanju onoga što tek treba da dođe i, s druge strane, trezvenom i dovoljno objektivnom sagledavanju onoga što je u primeni otkrilo svoju pravu vrednost, uvek ispod one kakva se nazirala pre nego što je rešenje primenjeno, može da se vidi krupan, ako ne i ključni, uzročnik čestih

poduhvata u regulativnom inženjerstvu za koje se neretko ispostavlja da treba da budu razgrađeni i napušteni. Posleratni razvoj tekao je u vidu manje ili više vidljivih talasa regulacije i deregulacije, pr čemu se u pravilu ispostavlja da ne valja ni regulacija ni deregulacija. Budući da su se manjkavosti, kako je napomenuto, ispoljavale u praktičnoj primeni, onda je aktuelno stanje, tj. režim koji je u tekućem periodu bio na važnosti, uvek davao podstreke za njegovo napuštanje i za traganje za nekim *drukčijim* aranžmanom. Ovo nije bez izvesne sličnosti sa narodnom izrekom da tuđi pasulj izgleda privlačnije nego sopstveno meso.

U svetlosti opisanog mehanizma talasi regulacije i deregulacije ne predstavljaju nikakvo iznenađenje. Neregulisano tržište ispoljava ciklična kolebanja i mnoštvo drugih poremećaja. Povodom takvih devijacija javlja se prirodno nezadovoljstvo. Javljaju se i projekti regulative tržišnih manjkavosti, projekti nadgradnje administrativnih mehanizama koji će tržište ukolotečiti i „pravilno“ usmeriti. Kad ti regulativni mehanizmi budu u ovom ili onom obliku izgrađeni i aktivirani, počnu da se otkrivaju brojni problemi koji u fazi projekta takvih nadgradbenih dodataka tržištu nisu mogli da budu ni anticipirani a kamoli pouzdano procenjeni. Javlja se, npr., regulativna zamka (*state capture*) koja znači dosluh i neformalni savez regulatora i regulisanih, jedan diskretni sporazum u kome obe strane nalaze svoj interes, dabogme na račun trećih lica, tj. ostatka zajednice kao celine.

Regulativa neretko stvori, a potom cementira, monopolski položaj regulisanih subjekata. Nije čudno niti je neobjašnjivo da se u SAD, zemlji sa najdužom tradicijom regulacije u modernom smislu, mnogo puta dešavalo da same firme traže određene forme regulacije. Teško bi bilo poverovati da su to činile zato što su umirale od želje da porade na javnom dobru i unaprede opšti interes. Iza svake dovoljno prepoznatljive akcije u poslovnom svetu i svetu onih koji ga regulišu neizostavno stoji neki snažan, iako ne uvek lako uočljiv partikularni interes. U regulatornim interakcijama stvaraju se i poslovna i lična prijateljstva, pa nije neobično što između dva kruga subjekata dolazi do zamene kadrova: zaposleni u regulatornim institucijama regrutuju se iz poslovnih krugova, a tako tipično službenici po tim agencijama po isteku mandata odlaze na dobro plaćene položaje u privredi.

Ovim je pripremljen teren za jednu važnu poentu. Moji antiliberalni prijatelji jako su skloni da traže odgovorne i čak krivce za talase deregulacije koji kao da ih bacaju u neku psihičku potištenost. U identifikovanju demijurga zla koje vide u deregulaciji nisu naročito

precizni, ali su skloni da ih pre nađu u poslovnom svetu, naročito u „moćnim“ finansijskim krugovima. Reklo bi se da je to uglavnom pogrešno. Nadležnosti i upravljački prerogativi za donošenje odluka koje vode intenziviranju regulacije ili deregulaciji locirane su u vladinim agencijama i javnim službama, a u izvedenom formatu i u političkim predstavništvima kao što je Kongres i njegove brojne komisije. Mit o tobožnjem gospodarenju poslovnog sveta nad političkim institucijama i telima izrasta iz tradicionalne netrpeljivosti javnosti prema onima koji su u odnosu na nas sposobniji i uspešniji. Dodatne činioce te netrpeljivosti prema preduzetnicima i privrednicima naveo sam u jednom skorašnjem radu (Madžar 2013b). Resantiman prema uspešnim privrednicima zakonito i predvidivo vodi traženju krivaca među njima iako za to nema pouzdane osnove.

Možda je najbolji vidljivi znak, javlja se iskušenje da se kaže dokaz, nadmoćnosti politike nad privredom u smeru koji bez izuzetka pokazuju procesi lobiranja. Privrednici svih fela i profila vrte se oko centara političke moći a nema izvešća o političarima koji se krde u privrednim i finansijskim organizacijama i njihovim ispostavama da bi izradili neke ustupke ili povoljne odluke za koje su zainteresovani. U najkraćem, slabiji ide na noge jačem i ulaže napore da ga odobrovolji i prikloni, a smer tokova ovakvih obigravanja jasno indicira ko poseduje i upražnjava moć presuđujućeg odlučivanja. Iz toga se lako razabira ko faktički donosi odluke o regulaciji i ko ima moć da ih nametne. Nezavisno od toga ko daje inicijativu ovakvog ili onakvog pomeranja u regulativnoj mašineriji, nadležnost i moć odlučivanja imaju političari i činovnici.

Antiliberalno opredeljeni ekonomisti uglavnom vide i inicijatore i moćne aktere odlučivanja u poslovnom svetu, osobito zbog toga što je on tobože zagospodario državom. Nezavisno od toga što impulsi idu u oba smera, prava moć odlučivanja je, dakle, u politici i javnoj upravi. Stoga tu treba tražiti i odgovornost za regulatorne promašaje. Nije se poslovni svet nametnuo državi pa, koristeći svoju moć, prilagodio regulativu svojim partikularnim interesima. Niti se može govoriti o većoj odgovornosti poslovnog sveta kad krenu talasi deregulacije a o većem uticaju države kad dođe vreme regulativnog pritezanja. Poslovni svet ne može sam sebe da dereguliše, osim kad je reč o poslovnim uzancama koje razvija autonomno i shodno potrebama što u različitim transakcijama iskrsavaju. Država je nadležna za ove promene nezavisno od pravca kojim se one usmere. A to bi moglo da bude osnov za odmereni ali opravdani skepticizam prema državi; ona i kroz ta regulativna kolebanja

pokazuje da nije onako sveznajuća i benevolentna kakvom je zamišljaju, pa i prikazuju pojedini ekonomisti.

*5.2. Liberalne dileme u vezi sa državom:
krupna uloga i težak hazard*

U raspravi odnosa između tržišta i države ne javlja se, dakle, dilema o tome treba li neko od ovih institucionalnih ustrojstava eliminirati. Opšta je saglasnost da je neophodno i jedno i drugo. Dileme se javljaju oko raspodele funkcija između njih, oko toga koje bi nove funkcije trebalo eventualno institucionalizirati, kakva je uporedna efikasnost alternativnih aranžmana u obavljanju razmatranih funkcija i u kom se stepenu empirijski registrovani rezultati mogu pripisati jednom, odnosno drugom mehanizmu. Priklanjajući se načelno tržištu, liberalno stanovište ni u jednom trenutku ne pada u iskušenje da se odrekne države. Samo ona može, na način koji je potencijalno i principijelno objektivan i neutralan, uređivati odnose između pojedinaca, razrešavati konflikte i sprečavati destruktivne forme predatorskog i agresivnog ponašanja. Posredstvom takvih ponašanja pojedinci mogu međusobno da se ugrožavaju i tako, opet međusobno, ograničavaju razne slobode i čak potiru slobodu kao takvu. Stoga je država u liberalnom poretku nasušno potrebna; jedino ona može pouzdano da štiti slobodu, a ona je generički izraz za društvenu vrednost koja u liberalnoj hijerarhiji zauzima najviši rang. Država je, dakle, nezaobilazni uslov za afirmaciju i očuvanje *slobode*, pa liberalna misao državu nikada ne može da prenebregne ili opovrgne. Prava razmeđa u stavovima nastaju nakon što je nužnost države bespogovorno prihvaćena, a tiču se stvari koje država radi a ne bi trebalo u njih da se meša, potom stvari koje ne radi a bezuslovno je neophodno da ih uzme u postupak jer u njima državi nema alternative, a potom i stvari koje radi ali bi trebalo bolje da ih obavlja ili na neki kvalitativno drukčiji način oživotvoruje.

Biće da je prikladno da se ova propozicija ilustruje konkretnim primerima. Subvencioniranje propalih i besperspektivnih preduzeća, onih koja su u nadležnosti Agencije za privatizaciju, a posebno subvencioniranje otvaranja novih radnih mesta – šta je sa rentabilnošću tih poslova koja bi trebalo da ih učini atraktivnim za privrednike? – eklatantan je primer aktivnosti koju država naveliko upražnjava a trebalo bi smesta da je obustavi. Izgradnja infrastrukture je posao koji država praktično propušta da obavi – koridor 10 naš je prioritet već četrdeset godina (Krkić 2013) – a trebalo bi konačno da ga ozbiljno uzme u realizaciju. Ili – ovo je nešto obuhvatnije i mnogo efektnije – silni

predlozi dolaze iz poslovnog sveta o tome šta menjati i šta uvoditi (Savet stranih investitora svake godine objavljuje opširnu knjigu raznovrsnih više nego umesnih predloga, a M. Knežević u svojim kolumnama redovno i u velikom broju lansira dobro promišljene i potencijalno korisne inicijative – a vlast ostaje uglavnom gluva na to obilje ideja o šansama za popravljjanje regulativnog sistema.

Primer onoga što vlast radi i mora da radi ali bitno drukčije jeste način na koji alokira i troši budžetska sredstva: premalo izdvaja za ulaganja u infrastrukturu uprkos višekratnim upozorenjima Svetske banke, a previše raspoloživa sredstva usmerava na tekuće trošenje. Drugi primer je odsustvo dosledne, stabilne i predvidive politike raspodele sredstava između republičkog i lokalnog nivoa javnih finansija, što stvara trajna osujećenja na nivou lokalnih vlasti, a povrh toga generiše i veći broj drugih šteta, od kojih će ovde biti pomenute dve. Te promene ne mogu a da ne impliciraju lošu alokaciju javnih sredstava, jer ne mogu u kratkom periodu biti „optimalni“ tako različiti obrasci razdeobe sredstava. Druga šteta je velika neizvesnost na lokalnom nivou i sužene mogućnosti planiranja; malo je stvari koje toliko otežavaju racionalno upravljanje sredstvima kao što je to neizvesnost, osobito ona koja je nepotrebno izazvana institucionalnim zaokretima ili ekonomskopolitičkim akcijama.

Ono što liberali (predenduju da) izvanredno dobro razumeju jeste ona dominantna zloupotreba države koja se sastoji u akcijama i merama arbitrarne preraspodele dohotka a koja neretko, gotovo redovno, poprima oblike drastične i brutalne eksploatacije. Za liberale u načelu ne može biti eksploatacije u dobrovoljnim transakcijama koje se temelje na saglasnosti volja odgovarajućih, u te poslove uključenih subjekata. Kod dobrovoljnih transakcija element slobode je zagarantovan pošto subjekt uvek ima opciju neulaženja u datu transakciju; ona mu nije nametnuta silom. Za liberala je eksploatacija u načelu nerazlučno povezana sa silom i prinudom; mogu da budem eksploatisan samo u poslovima koji su mi nametnuti, u koje sam *primoran* da uđem. Zato je u liberalnom viđenju eksploatacija organski i neodvojivo povezana sa državom.

Nevolja je u tome što je *izvesna preraspodela*, vezana za socijalnu brigu o materijalno najugroženijim građanima, legitimna funkcija i neupitna obaveza države; međutim, kad se država lati da *u obavljanju ove legitimne funkcije* uzima već stvoreni dohodak od jednih da bi ga dodelila drugima, ona po pravilu ne uspeva da odoli iskušenju da u toj preraspodeli ode mnogo dalje, da uzima od stratuma u kojima je relativno mali broj glasova i dohodak prebacuje u stratume gde je berba glasova obilata i berićetna. To je linija na kojoj se javlja krupan raskorak

između onoga što je politički isplativo i onoga što je ekonomski racionalno, krupan razlaz između političke aritmetike i ekonomske računice. Sva ona preraspodela koja ide dalje od opravdane brige o socijalno ugroženim građanima silno destimuliše ekonomski najuticajnije i potencijalno najproduktivnije kategorije privrednih aktera: oni od kojih se uzima prirodno gube motiv da se maksimalno angažuju, a oni kojima se daje preorijentišu svoje napore od proizvodnje ka (pre)raspodeli, razvijajući veštine upravljene na obezbeđivanje najpovoljnijeg mesta u sistemu raspodele umesto onih usmerenih na poslovanje, tehnološko unapređivanje i, generalno, na produktivnost.

Liberali dobro razumeju imperativ postojanja države, međutim jako su osetljivi na zloupotrebe države i u režiji države, a permanentno zabrinuti povodom aktuelnih zloupotreba koje su državi maltene (postale) inherentne. Liberalna kritika državnih zloupotreba i stalna upozorenja na one najmarkantnije među njima stvorili su utisak da je njihovo opredeljenje radikalno ukidanje države i prelazak u neku utopiju koja bi se svodila na društvo bez države. To nije liberalno stanovište i čak je konceptijski veoma daleko od njega. Liberali bi, pored ostalog, hteli da se država okane mnoštva aktivnosti koje su joj privlačne jer donose i moć, i političku podršku, a bogme i ponešto od dohotka i bogatstva – aktivnosti posredstvom kojih društvu nanosi grdne štete a u kojima je antiliberali zdušno podržavaju. To što antiliberali zazivaju kad je reč o delovanju države, liberali energično osporavaju i u svojim preporukama kategorički isključuju.

Velika je nevolja u tome što država, sistematski narastajući u svojim eksploatatorskim posegnućima, navikava javnost na te izrabljivačke aktivnosti, kupujući glasove za sledeće izbore novcem onih koji će glasati. Hipertrofirana redistribuciona aktivnost postaje deo društvene stvarnosti i poprima attribute nečega što je objektivno i neminovno. To što je šokantna i beskrupulozna eksploatacija postepeno se percipira kao deo prirodnog poretka stvari, dok antiliberalna misao to veliko zlo podržava i akademski podupire. U tome je velika razlika između dve osnovne orijentacije u ovdašnjoj ekonomskoj profesiji. Antiliberali tome dodaju još i mnogo opasniju „argumentaciju“ da je tako narasla aktivnost države u savremenim uslovima objektivno neophodna i razvojno funkcionalna; to navodno traži narasla, razućena i u mnogim segmentima silno osložena privreda. Da je to velika zabluda najlakše je pokazati ukazivanjem na činjenicu da je tokom sjajnog XIX veka, svakako najuspešnijeg *dužeg* perioda uspešnog privrednog razvoja, država bila *u relativnom smislu* bar tri puta manja nego danas. Početkom XIX veka

SAD su, primera radi, imale učešće javne potrošnje u BDP-u ispod 10%, a danas se to učešće nadulo na preko jedne trećine!

Trošeći sve veći i veći procenat BDP-a, država se od podrške razvoju i njegovog stimulatora pretvorila u njegovu kočnicu i veliko ograničenje. Browning (2008, p. 188) je, kombinujući razne procene posledica destruktivnih redistribucionih politika, orijentaciono ustanovio da je u vreme pisanja njegove knjige (2008) BDP u SAD bio za dobru četvrtinu manji nego što bi bio da se to snažno destimulativno dejstvo razgranate „socijale“ nije dogodilo. To znači da bi gro onih najsiromašnijih danas bolje živeo bez ikakve socijalne pomoći nego što, pri tako redukovanom rastu, stvarno živi uz sve socijalne beneficije. Da ova destruktivna socijalizirajuća delatnost države nije dovela do još sporijeg rasta, ili eventualno njegovog survavanja u područje negativnih stopa, ima se zahvaliti efektima tehničkog progressa. Razumna hipoteza, inspirisana prvim aproksimativnim uvidima, bila bi da je država svojim destimulativnim redistribucionim vršljanjem uglavnom (u negativnom smislu) kompenzirala ogroman razvojni doprinos koji je po osnovu tehničkog napretka uživala privreda. Politički procesi su, uz poznata politikantska izopačenja, poništili ogroman doprinos rastu koji je pristizao iz tehnološke sfere; političari su anulirali ono što su na liniji napretka pružali inženjeri.

Zaključak je neposredan i jednostavan: država je nasušno potrebna i neizmerno korisna u obavljanju onog precizno definisanog i usko postavljenog jezgra funkcija koje samo ona, na pravi način ili uopšte, može da obavi i mora da razvija. Međutim, kad se zaleti, kao što redovno čini, znatno dalje od toga, za šta joj antiliberali pružaju obilatu akademsku podršku, ona postaje teška smetnja privrednom rastu i prava pogibelj za društveno blagostanje. Za ekonomski, pa i opšti društveni napredak ona se nameće kao kolosalna smetnja u kom god vremenskom odseku da se posmatra i odmerava. Borba protiv hipertrofirane države jedan je od civilizacijskih imperativa kome se liberalno orijentisani mislioci usrdno odazivaju a u čemu nailaze na smetnje i prepreke potekle iz antiliberalnog tabora. Ovim se ne želi reći da su ideje i teorije ključni činilac velikih opredeljenja u organizaciji društva i usmeravanju njegovog razvoja – ključnu ulogu imaju i zadržavaju *interesi* koji su dovoljno moćni i dovoljno intenzivni da sebi uvek mogu naći pogodnu akademsku potporu – ali antiliberalni stavovi ipak nisu bez nekog, makar i marginalnog efekta; ako ništa drugo, oni sigurno ne doprinose borbi za redukovanu ali na odgovarajućim područjima i u obavljanju *pripadajućih* funkcija moćnu i delotvornu državu.

Stoga je nemoguće ne začuditi se povodom činjenice da antiliberali generalno, a profesor Kovačević ponaosob (2012, *passim* i, uz ostalo, ss. 91-2), nakon što konstatuju hrpe poražavajućih državnih nepočinstava, traže više državnog angažovanja, kao da će zlo iščeznuti ako bude dozirano u većim količinama. Tako na upravo citiranim stranicama profesor konstatuje da „silna materijalna i društvena priznanja“ dobijaju opsenari koji lansiraju neostvar(ive)(ene) makroekonomske performanse i da su trojica iz jednog tima takvih projekatana nagrađeni izborom „u Savet guvernera NBS i na toj funkciji biće dobro plaćeni“. Iz toga bi morao da sledi zaključak da je država i neracionalna i nepravična, a to ga ipak ne sprečava da zagovara njeno pojačano angažovanje, i to na područjima i na načine na kojima i posredstvom kojih ovakvim ili sličnim ponašanjima može društvu da nanese dalje velike štete.

6. *Neke analitičke nedorečenosti*

Sa profesorom Kovačevićem imam i jedan broj analitičkih nesporazuma. Ti nesporazumi su u najvećem broju i u načelu razjašnjeni u moja dva prethodna rada objavljena u ovom časopisu (2010b i, posebno, 2011c), tako da nema potrebe za nekim iscrpnim obrazlaganjem.

6.1. *Sastav i karakter spoljnotrgovinskog deficita i nedoumice oko projekcija*

Prvi nesporazum nastao je, bolje reći ponovljen, u vezi sa tumačenjem spoljnotrgovinskog deficita, a delom i deficita tekućih transakcija (Kovačević 2012, ss. 45-49). Dobro se sećam trenutka kad mi se potreba jednog bitno drukčijeg tumačenja našeg spoljnog deficita otkrila takoreći sama od sebe. Ubrzo potom razjasnio sam ovu stvar samom profesoru i on se saglasio jer je argumentacija bila kristalno jasna. Upravo njemu sam tu stvar razložio znajući da mora da ga interesuje i da se baš njega najviše tiče, iako bi bilo prirodnije da on, kao specijalista za to područje, sve to meni objasni. Sad se on na to pitanje ponovo vraća pokušavajući da dokaže nedokazivo. On na mnogo mesta (u 2012, ali kadikad i u drugim radovima) govori o moralno problematičnim potezima drugih, pa i o moralnim prestupima. Zato bi morao da bude jako oprezan da se i sam opasno ne približi delikatnoj granici koja *moralno* odvaja od *nemoralnog*.

Ovaj problemski čvor više je nego jednostavan. Srbija u posmatranih poslednjih dvanaestak godina – ali i u dugom vremenu pre

tog intervala, kao što će se ponavljati i nakon njega – prima velike mase finansijskih resursa iz inostranstva (doznake, SDI, zaduživanje, donacije, otpisivanje dela ranije nagomilanih dugova), a ostvarivala je i neke prilive (preko 3 milijarde evra, v. Uvalić 2012, s. 219) po osnovu privatizacije. Za prilive iz inostranstva je jasno i očigledno da moraju da budu pokriveni viškom uvoza nad izvozom. Otpisivanje dugova ima, *ceteris paribus*, za posledicu analognu resursnu povoljnost, a to je smanjenje viška u bilansu tekućih transakcija koji bi inače bio neophodan za servisiranje postojeće mase dugova. Razlog neizbežnog deficita spoljnotrgovinskog bilansa lako se razabira u činjenici da je dohodak iz koga potiču ti prilivi ostvaren u inostranstvu, te u Srbiji ne može imati svoje robno pokriće; kad bi to pokriće postojalo, onda bi i odgovarajući dohodak morao da bude ostvaren u Srbiji, jer dohodak prirodno prati realne tokove koji se ostvaruju u nekoj privredi. Kad bi ovi prilivi bili realno pokriveni iz domaćih fizičkih izvora, to bi bilo ekvivalentno svojevrsnom izvoznom višku za koji je dobro poznato da ga u Srbiji nije bilo.

Uvozni višak ne bi morao da se pojavi samo pod pretpostavkom da se doznake i svi ostali prilivi ne troše na robu i usluge nego se ulažu u neke finansijske instrumente ili prosto gomilaju i čuvaju u obliku gotovine u kojoj su formi i pritekli. Ni, toga, naravno, u Srbiji nije moglo da bude, jer su doznake i dobar deo drugih priliva stizale da bi se trošile a ne čuvale kao sterilna gotovina. Isto tako, SDI su stizale da bi se ulagale, a rezultujuće investicije su takođe oblik apsorpcije koji svoje robno pokriće može da nađe samo u višku uvoza. Što se privatizacije tiče, ona i sama ne bi implicirala nekakav uvozni višak samo pod uslovom da su ostvarena finansijska sredstva bila usmeravana u kapitalne transakcije, tj. u kupovinu postojećih *fondova* jer bi (samo!) tada tako generisana kupovna snaga bila apsorbovana izvan generisanja i realizacije BDP. Budući da je dobar deo tog priliva, po razornoj logici političkog oportunitizma, bio takođe usmeravan u tekuću apsorpciju, to je bio dodatni osnov za stvaranje uvoznog viška.

Slučaj je hteo da sam podugo nakon što sam sam došao do tog zaključka u literaturi (doduše, iz sfere Kovačevićeve specijalnosti) našao kompletan dokaz upravo obrazložene propozicije da finansijski neto prilivi iz inostranstva nameću i podrazumevaju višak uvoza nad izvozom (Salvatore 2009/1988/, s. 458). Ova krupna činjenica u analizi spoljnih odnosa *ne sme se zanemariti*. Nužni deo spoljnotrgovinskog deficita, uslovljen ovim prilivima, nazvao sam *legitimni deficit* (Madžar 2011c, ss. 73-6). Vrlo orijentacione kvantifikacije pokazale su da je gro našeg

empirijski registrovanog spoljnotrgovinskog deficita svodiv upravo na taj *legitimni deficit*; obračun za 2011. pokazuje da je na tu komponentu deficita otpalo gotovo 90% ukupnog deficita. Zanemariti tu fundamentalnu činjenicu znači posve pogrešno proceniti i razmere i implikacije spoljne (ne)ravnoteže u ovoj zemlji. Legitimni deficit, uslovno govoreći, sam sebe finansira i, generišući probleme u formi i po osnovu holandske bolesti, zemlji bar ne stvara uvek neugodne bilansne probleme. Prema tome, nije tačna Kovačevićeva ocena (s. 46) da ja potcenjujem loše efekte i opasnosti od spoljne neravnoteže; tačno je samo da u proceni te opasnosti, kao i u odmeravanju svih drugih rizika, treba biti analitički konzistentan i realističan; kad se negde pojavi vuk, ne treba ga razglasiti kao krvoločnu i raspomamljenu međedinu. Tačno je, drugim rečima, samo to da sam ja to pitanje tačno raspravio, a da je profesoru Kovačeviću ono izmaklo. Sve to na terenu njegove specijalnosti.

Nisam, razume se, ponosan na činjenicu da mi je tako dugo vremena trebalo da protumačim ovaj problem iako je on van područja moje uže ekspertize. No, još manje bi mogao da bude gord i spokojan profesor Kovačević, i to zbog dva razloga: (1) kako je upravo napomenuto, to je pitanje iz njegove specijalnosti, i (2) on je daleko ostrašćeniji u kritici drugih i nastupa sa pozicija nekakvog moralnog presuditelja; to mu umanjuje pravo na greške, a kad se što god pogreši, morao bi da se prikloni mnogo većoj pokori nego mi obični smrtnici, tj. zemljani koji ne nastupaju sa pozicija bezgrešnosti.

Oko projekcija i prognoza takođe je razjašnjeno sve što je moglo da izazove nesporazume (Madžar 2011c, ss. 90-1). Neka ovde bude samo ponovljeno i dodatno naglašeno da *projekcije nisu prognoze* nego jedna od dve stvari, ili obe te stvari istovremeno, pri čemu su obe od predviđanja i semantički i konceptijski veoma daleko: projekcije su, naime, ili (1) objavljivanje ili upozoravanje da, sa resursne i tehnološke tačke gledišta, postoje i druge mogućnosti, eventualne superiorne alternative u odnosu na putanju kojom se kreće privreda, ili (2) poziv na radikalnu ili čak umereniju promenu politike sa ukazivanjem na efekte koji se u tom slučaju mogu očekivati. Ni prognoze u stvari nisu prognoze u bukvalnom smislu reči. Striktno gledano, one treba da artikulišu ili učine eksplicitnim dinamičke implikacije tekuće privredne situacije. Svrha prognoza je da privredne aktere i celu javnost obaveste o tekućem stanju privrede, pri čemu su prognoze utoliko povoljnije ukoliko se i samo tekuće stanje oceni povoljnijim. Stoga upućeni nisu nimalo začuđeni, još manje skandalizovani, već ustaljenom praksom

međunarodnih organizacija, pre svega MMF-a, da svakih par meseci menjaju prognoze za svetsku privredu i pojedine njene velike regione. Hteo bih ipak sa zadovoljstvom da konstatujem da mi se *neke* kritike profesora Kovačevića čine umesnim. On je uočio prognoze koje su toliko *off the mark* a nemaju tu funkciju informisanja o tekućim prilikama – nespretno su formulisane kao autorska predstava o bezmalo tačnoj slici budućih konstelacija – da zaista ostavljaju prostor za Kovačevićeve zajedljive kritike. Ja sam, budući daleko od bezgrešnosti, ne bih nikada mogao da se usudim da se na te „projektante“ sručim onako plaho kako to čini profesor. *Ne iudicate...*

6.2. Aritmetika dugova i teorija bez pohlepe

Ostala su neslaganja oko četiri famozne velike banke. Još uvek se živo sećam novinskih izveštaja o dnevnim gubicima koje one generišu a koji su išli na stotine hiljada DEM. Takođe se sećam nekih stranih ocena da je njihovo pravovremeno likvidiranje, za razliku od nekih drugih ZUT, zemlji uštedelo par milijardi DEM. A dobro znam da su njihovi bilansi bili prava katastrofa: plasmani su bili totalno obezvređeni, vrednost imovine jadno skresana, a neto imovina zaprepašćujuće strmeknuta u područje negativnih vrednosti sa ogromnim apsolutnim iznosima. Koliko vredi organizacija sa negativnim a po apsolutnoj vrednosti ogromnim kapitalom? Uobičajena stečajna pravila davno bi ih i neopozivo poslala u bankrot i u valjda neizbežnu likvidaciju. Tačno je da se ta pravila, kao i mnoga druga, u to turbulentno vreme nisu primenjivala, ali to ništa ne menja na stvari da su te banke crple i uništavale životne sokove tada već žalosno sasušene privrede.

Neka bude dodat i jedan argument *ad hominem*: pročitao sam i jednu analizu Svetske banke (SB) na temu te likvidacije i, kako to obično biva, dao se uveriti ozbiljnom argumentacijom da su to bile banke bez poslovne budućnosti i da su se izgledi koje su nudile svodili na produžavanje dugo već preovlađujućeg stanja u kome one izjedaju supstancu ionako ispošćene privrede. Neki ekonomisti od znanja i ugleda zastupaju drukčije, suprotne stavove. Trudio sam se da njihovu argumentaciju strpljivo slušam, ali se nisam mogao ubediti. U tehničkom smislu, tj. u pogledu analitičke britkosti i jasnoće, a osobito s obzirom na konzistentnost argumenata, tekstovi pripremljeni u izvedbi međunarodnih organizacija mnogo se razlikuju od ovdašnjih. Posebno to važi za one iza kojih stoji SB i MMF a koji se u pozitivnom smislu toliko razlikuju od ovih naših, poteklih iz domaćih radionica, da bi bilo

iznenađujuće da se pismen ekonomista na prikloni toj „tuđinskoj“ argumentaciji. Ta stvar nije od juče: još u vreme SFRJ iz pojedinih, doduše često opsežnih, studija SB više se dalo naučiti o tadašnjoj jugoslovenskoj privredi nego iz celokupne domaće produkcije posvećene ovom problemskom korpusu.

Profesor se vratio na temu distinkcije između privatnog i javnog stranog duga. Ta stvar je definitivno raspravljena u ranijem spisu (Madžar 2011c, ss. 78-9), pa je nije trebalo opet potezati. U najkraćem, argumentacija ostaje toliko jasna da je ekstravagantno povodom nje razvijati neke sumnje. Dve kategorije duga su u različitim pravnim režimima, iza javnog stoji država sa poreskim obveznicima kao krajnjim nosiocima rizika, a iza privatnog stoje individualni subjekti vezani ugovornim odnosima u režimu privatnog prava. Za ovu drugu kategoriju rizik snose stranke u datom ugovornom odnosu, a samo u posebnim uslovima i uz dodatne pravne formalizacije privatni dug može postati javni finansijski teret. Kad se pojave krizne napetosti, mnogi privatni dugovi mogu da budu otpisani ili prosto obezvređeni neplaćanjem jer se poverilac pri ulasku u takve poslove izlaže i riziku da pozajmljeno jednostavno izgubi. Takav direktan rizik onog koji pozajmljuje državi očigledno se ne javlja, bar ne u prvoj, neposrednoj instanci. Bankrot države neuporedivo je manje verovatan nego bankrot pojedinog subjekta koji se zadužuje u inostranstvu, a i ako do njega dođe, suštinski su različite i visoko specifične pravne radnje koje eventualno dovode do poništavanja elemenata javnog duga.

Da je verovatnoća bankrota u ova dva slučaja veoma različita i da se to odražava na kvalitet potraživanja po jednom, odnosno drugom osnovu najbolje znaju sami zajmodavci koji veoma rado kreditiraju države, a kredite privatnom sektoru podvrgavaju brižljivoj i često visoko formalizovanoj analizi pratećih rizika. Za mali broj posve specijalnih svrha može da bude od interesa da se odmeri ukupna – javna plus privatna – zaduženost, pa da se tim povodom dve komponente i saberu, ali to ih ne čini istovetnim. I prilikom sabiranja ne gubi se iz vida da je reč o dvema kvalitativno različitim sastavnicama. Sve to ostaje dokraja jednostavno: u načelu i u preovlađujućem mnoštvu praktičnih detalja, te babe i žabe se ne sabiraju; no, kad se kaže da se babama generalno ne smeju dodati dodati žabe, sigurno ne sledi da žabe nisu važne, kao što i babe ostaju važne uprkos tome što generalno ne smeju da se dodaju žabama.

Usput ostaje kao čudna konstatacija, koja je u čeonom sudaru sa zdravim razumom, Kovačevićeva tvrdnja da logički nije moguća da je problem

spoljnog duga 2001. mogao da bude *rešen* a da je do 2005. mogao opet da se pojavi. Zar nije moguće da, primera radi, ja kao pojedinac *a.d.* 2013. vratim sve svoje dugove, pa da se u komotno dugom petogodišnjem periodu toliko zadužim da se u 2018. pod teretom dugova doslovno lomim? I, opet čisto logički, ta činjenica je potpuno nezavisna od vremena u kome se ta propozicija formuliše; konkretno, ona ostaje istinita i ako se odnosi na 2005. ili posle, kad društvo opet posrće pod teretom prevelikog spoljnog duga. Dakako, sve pod pretpostavkom da je 2001. spoljni dug zaista bio otplaćen u tom stepenu da je opravdano mogao da bude tretiran kao rešen. Ako se tvrdnja o rešenosti spoljnog duga pobija, onda to logički ne može biti dokazano ukazivanjem na činjenicu da je nakon pet godina on ponovo bio neugodno visok nego jedino uz oslonac na argument da on ni u 2001. eventualno nije bio skresan u meri koja je implicirana kvalifikacijom *rešenosti*. Mogla bi eventualno da se pobija i tvrdnja da je „rešenje“ iz 2001. bilo definitivno, bez ikakve opasnosti da se dug iznova akumulira, ali je malo verovatno da je iko mogao da nastupi sa tako nerasudnom propozicijom. A ako je i nastupio, onda to u kritici mora sasvim jano i eksplicitno da se naglasi.

Izvesne teškoće javljaju se i u vezi sa tumačenjem Kovačevićeve (2012, s. 48) propozicije da se Srbija „morala sve intenzivnije zaduživati“ zato što spoljnotrgovinski deficit nije mogla da pokrije doznakama i SDI; biće da je kauzalna veza išla u obrnutom smeru: zato što je mogla (o)lako da se zadužuje, Srbija je formirala taj deficit preko granice koju bi inače odredile doznake i SDI, zajedno sa mogućim drugim prilivima eksternih sredstava. Domaća apsorpcija je mogla da bude za toliko veća od sume BDP, SDI, doznaka i drugih priliva za koliko su komotno i uz tada već uobičajena slavodobitna objavljivanja mogli da budu osigurani krediti, mahom na stranim finansijskim tržištima. Tu i tamo se dobija utisak da profesor za dužničke krize optužuje ne rastrošnu i neodgovornu politiku domaćih vlasti ili bar neke objektivno date pritiske, nego poverioce koji „iz političkih razloga u kratkom periodu“ daju „ogromne kredite sa kratkim grejs periodom, a kada dođe vreme isplate – ona /zemlja - Lj.M.) zapada u dužničku krizu“. Nije isključeno da će mnogi prihvatiti takvo poređenje, ali je za mene nedopustiva i sama pomisao da za propuste neodgovornog dužnika odgovornost prebacujem na zajmodavca!

Tu je, najzad, i pitanje tzv. *pohlepe*. Profesor se pridružuje brojnom plemenu onih koji pohlepu ozbiljno shvataju i svrstavaju u uzročnike kriznih poremećaja i pratećih nedaća pod čijim se teretom lomi svetska privreda. Citirajući druge, on afirmativno navodi takve negativne kvalifikacije tržišne privrede kao što su „tržišni fundamentalizam,

ekstremni kapitalizam i prekomerna pohlepa“ (2012. s. 72). Neka odmah bude otklonjen jedan mogući nesporazum: ako *pohlepa* znači kršenje zakona, onda ona treba da se kažnjava, a represalije moraju da budu takve da *pohlepa* postane neisplativa i neprivlačna. Radi se valjda o prirodnom nastojanju privrednih subjekata da raspoložive resurse efikasno iskoriste, a van dobiti čini se da nije poznat nijedan drugi neposredan i jasan indikator efikasnosti. Neki smatraju da kod fizičkih lica ima smisla govoriti o nekakvim moralnim kočnicama zbog kojih ne bi smeli da budu preterano „alavi“, te da bi morali da nađu meru u nastojanjima da isteraju što veću zaradu. Ja to rezonovanje ne prihvatam jer ne vidim ništa loše u tome da razuman čovek na skupu alternativnih pravaca delovanja bira onaj koji je za njega najpovoljniji. No ako bi neko i mogao da se pozove na moralne obzire kao razlog za obuzdavanje impulsa traganja za što većom zaradom, takvo rezonovanje sigurno nije primereno kad su u pitanju *pravna lica*. Pravna lica su juridičke konstrukcije i po logici uloge zbog koje postoje ne mogu imati nikakve obzire, pogotovo ne moralne. Neka bude ponovljeno, poštovanje zakona se podrazumeva. Budući da gro, ili bar dobar deo, savremenih privreda čine pravna lica, nije valjda da bi neko bio spreman da zatraži samo od fizičkih lica (individualnih preduzetnika i sl.) da se obuzdavaju u svom traganju za što većom zaradom, dok bi pravna lica maksimizirala dobit jer zbog načina na koji su konstituisana ništa drugo i ne dolazi u obzir. Takva nejednakost u tretmanu i kontrast u funkcionisanju logički su neodrživi a funkcionalno kontraindikovani. Jednostavno, tako nešto nije dostupno.

Nije isključeno da bi neko skrenuo pažnju na činjenicu da u korporacijama opet rade fizička lica i da bi iz moralnih razloga trebalo da se obuzdaju. No, zaposleni u firmama nisu u položaju da odlučuju isključivo prema svom nahođenju i ravnajući se isključivo shodno sopstvenim interesima; u firmama postoje pravila i procedure odlučivanja pri kojima i zbog kojih pojedinac ni izdaleka ne zadržava punu diskreciju u opredeljivanju za razne alternative.

Drugi jednako važan problem sastoji se u nemogućnosti da se na bilo kakav drugi način utemelji mikroekonomska teorija, na kojoj počiva sva dalja nadgradnja u ekonomskim naukama, nego tako što će se poći od postulata da privredni akteri maksimiziraju nekakve svoje funkcije cilja – utilitet, profit, ukupan prihod uz ograničenje u pogledu najmanjeg zadatog nivoa profita, očekivani profit, indikator koji kombinuje očekivanu vrednost i standardnu devijaciju nekog izvornog pokazatelja...Bez pretpostavke maksimiziranja nema ekonomske nauke, a

šta je atak na *pohlepu* nego odbacivanje te fundamentalne postavke na kojoj se nauka zasniva? Onaj koji udara na *pohlepu* čini se da sebe izopštava iz ekonomske nauke. Čak se i kasnije razvijene teorije koje ublažavaju pretpostavku maksimizacije ili je u neposrednom zahvatu uklanjaju (*satisficing behavior* i sl.) ipak svode na doktrine naslonjene na pretpostavku *racionalnog*, dakle svesno opredeljenog, ponašanja jer zahteve u pogledu informisanja i tačnog izračunavanja optimuma ublažavaju zbog opredeljenja da se uštedi na troškovima tih operacija: nije racionalno ulagati napor, vreme i sredstva u preterana poboljšavanja u aproksimaciji optimuma ako odgovarajući prirasti u vrednosti funkcije cilja, tj. rezultujuće dodatne koristi, ne opravdavaju te dodatne uloge („inpute“).

Istražujući dalje implikacije izraza *pohlepa*, neka bude uvažena okolnost da uz postojeća zakonska ograničenja postoje mogućnosti da se dobit ili neki drugi analogan novčano izraženi pokazatelj slediti sa različitim stepenom intenziteta. Drugim rečima, privredni subjekti ulaze u tržišnu utakmicu sa različitim stepenom *pohlepe*. Tu *pohlepu* sad treba umeriti. Ko je taj ko stepen „dopustive“, tj. društveno legitimizovane pohlepe može da operacionalizuje? Dokle je ponašanje prihvatljivo, a gde počinje *pohlepa*? Da li je to isto za sve subjekte razbacane po raznim sektorima ili to možda treba izdiferencirati? Da li bi u sektorima gde su dobiti i/ili zarade iz objektivnih razloga ispod opšteprivrednog proseka trebalo „dozvoliti“ veću *pohlepu* nego što se dozvoljava ostalima? Ovde je odgovor vrlo jasan: niti je moguće operativno povući granicu između onoga što je *pohlepa* i onoga što nije, a još je manje ostvarivo izdiferencirati „dozvoljeni“ stepen pohlepe po sektorima ili čak nekim užim segmentima privrede.

Ovo što je rečeno dovoljno je ozbiljno kao prepreka u ostvarenju koncepta privrede koja ne bi bila opterećena *pohlepom*, No, to ima jednu dalekosežnu, još ozbiljniju implikaciju. Pošto se *pohlepa* ne da operativno odrediti niti čak prepoznati, ona bi po logici stvari bila izdiferencirana po privrednim akterima i njihovim različito definisanim grupama. Konkurencija uvek tera aktere da realizuju što veći nivo relevantnog *finansijskog pokazatelja*. Oni koji su ispod proseka izloženi su riziku propadanja, a oni što spadaju u najlošije (po relevantnom pokazatelju) predvidivo se suočavaju baš sa *visokom verovatnoćom* propadanja. Oni manje pohlepni trpeće u konkurentskoj utakmici, imaće lošije performanse i manje zarade, rizik da u tržišnoj trci propadnu biće osetno veći. Njihova prirodna reakcija biće da nastoje da poprave svoje performanse i svoje izgleda da u toj trci opstanu. Ako je umerenost u

aspiracijama ili čak odustajanje od pohlepe razlog konkurentskog zaostajanja, prirodno je da reaguju na tački iz koje problem i izvire, tj. da pod pritiskom konkurencije u svom ponašanju poprime attribute *pohlepe*, baš na isti način kao i oni koji su ih u toj trci, zahvaljujući *pohlepi*, ostavili iza sebe. Konkurencija će drugim rečima sve eventualne napore da se ne bude *pohlepan* zbrisati. U tržišnom nadmetanju *pohlepa koja nije u sukobu sa zakonom* neizostavno će i zakonito biti jedan od markantnih, u neku ruku (zbog funkcija cilja koje tvore važne determinanti ponašanja) određujućih crta poslovnog, pa i pratećeg personalnog ponašanja. Ko nije shvatio da je konkurencija inkompatibilna sa *pohlepom* – bilo zato što će pod njenim pritiskom *umereni* morati radi opstanka da postanu *pohlepni*, bilo zato što u tržišnoj utakmici neće moći da opstanu – zasigurno je sebe izopštio iz ekonomske nauke.

6.3. Sučeljavanje protivstavljenih stanovišta: slaganja i neslaganja

Iz naše dosadašnje polemike, kao i iz dosada iznetih neslaganja u ovom tekstu zajedno sa onima koja slede, moglo bi da se pomisli da je između profesora i mene zinula provalija isključivih i nepomirljivih neslaganja, nekakav generalni naučni sukob koji ne ostavlja prostor za bilo kakvu saglasnost. Taj utisak je pogrešan i zaključak o nepomirljivim stanovištima bio bi prava suprotnost realnom stanju stvari. Posebno bi bio pogrešan kad su posredi naše (pr)ocene i gledišta o mogućim determinantama proloma koji su se dogodili na ovdašnjoj makroekonomskoj pozornici. Najbolji indikator prave situacije, one koja radikalno odudara od površnog utiska da smo u svemu nepomirljivo sukobljeni, jeste činjenica da smo jedan drugog često i uz pridavanje nemalog značaja *afirmativno* citirali. Moje nipošto malobrojne afirmativne citate naveo je sam profesor (2012, ss. 97-9), a neke od tih citata čak nazvao hvalospevima (s. 97). S druge strane, afirmativni citati iz mojih tekstova mogu se naći čak i u Kovačevićevim polemikama, uključujući i tekst koji je predmet ove kritičke analize. Ako me po dobru citira u polemici koju vodi sa mnom, lako je razumeti da me je još više, i sasvim pohvalno, citirao u tekstovima koji nisu bili polemičke prirode. Nije bez značaja istaći i uvideti da između nas postoje brojna i vrlo značajna slaganja. Možda je najvažnija saglasnost u pogledu dijagnoze

stanja u privredi Srbije: obojica dokazujemo da je stanje krajnje dramatično, ne baš daleko od ivice beznadnog, s tim što je profesor to stanje već proglasio za slom, a ja nisam sklon da ga okarakterišem kao potpunu propast jer se bojim da neću moći da nađem reči za ono što nam još predstoji. No, principijelnih nesuglasica u dijagnozi stanja izgleda da između nas dvojice nema. Razlike nastaju kad se pristupi analizi uzroka. Kovačević ima gotovo neograničenu veru u „ulogu ličnosti u istoriji“ i uzroke nalazi u nedovoljno osposobljenim a, izgleda, i moralno problematičnim ličnostima, a ja uvažavam stav da su i ličnosti „dosolile“ ovoj kataklizmi koja nas pritiska, ali pretežne uzroke vidim u institucijama i sistemskim rešenjima, uključujući i strukturu političkog sistema, koja ozbiljno ograničavaju prostor za vođenje ekonomske politike.

Sistem je, s druge strane, ljudska tvorevina i sam je podložan promenama, ali te promene teško prolaze i mnoge elemente sistema zadugo ostavljaju u zatečenom *statusu quo*. Žestoka ograničenja na sistemske promene potiču iz samog sistema – sistem je kočnica svom vlastitom prilagođavanju – a i kad do promena dođe, nema garancije da će biti na liniji javnog dobra i najšire shvaćene ekonomske racionalnosti. Pored snaga koje deluju na liniji racionalizacije sistema i povećanja opšteg društvenog blagostanja (kako god da se definiše), postoje i one druge koje su orijentisane redistribuciono i eksploatatorski, koje svoj interes vide prvenstveno u prisvajanju već stvorenog i, makar i nedovoljno vidljivoj, eksproprijaciji produktivno orijentisanih delova sistema. Redistribicioni stratumi i njihove koalicije očito imaju interes da žive na tuđ račun, ali neretko imaju i dovoljnu moć da sačuvaju aranžmane kroz koje valorizuju svoj povlašćeni, izrabljivački položaj. To je kob društava uhvaćenih u stupicu moćnih redistribucionih mehanizama u kojima povlašćeni ne dozvoljavaju institucionalna prilagođavanja na liniji povećavanja opšte ekonomske efikasnosti; privilegovan položaj u sporo rastućoj ili čak stagnantnoj privredi za njih je atraktivniji nego ravnopravan položaj u jednoj (znatno) brže rastućoj privredi.

Antiliberalno gledište o ličnostima kao osnovnom ili isključivom krivcu ekonomskog urušavanja pokazuje se kao sasvim neosnovano i u raskoraku sa najvažnijim privrednim i sistemskim, tj. institucionalnim činjenicama, pa je razumljivo i predvidivo da su i preporuke za društvenu akciju usmerenu na rehabilitaciju celokupne privrede – loše komponovane i pogrešne kako u svojoj ukupnosti tako, često, i u pojedinačnom pristupu. Malo je privreda u kojima postoje spremne

alternativne upravljačke garniture, a za Srbiju se ne bi moglo reći da je među njima. Ako i postoje, mahom su lošije od onoga što je već ukopano i ušušano na atraktivnim rukovodećim mestima. U stvari, ni ta činjenica nije osobito bitna, pa njeno verovatno pobijanje ne opovrgava ovu argumentaciju. Bitna je činjenica da, ukoliko takve garniture i postoje i čak ukoliko su i znatno efikasnije od postojeće, njihov dolazak na upravljačko kormilo ne bi odnose i tendencije bitnije, a pototovo ne iz osnova promenio: sistemske smetnje i uslovljenosti odigrale bi svoju ulogu i u novoj postavci, pa bi usledilo novo razočaranje. To se, uostalom, u gotovo eksperimentalnom aranžmanu već i dogodilo: velike nade polagane su u „epohalni“ preokret iz 2000. godine, a danas je teško poverovati da bi se našao iko ko bi tekuću situaciju ocenio kao povoljniju od one iz koje smo takoreći glavom bez obzira izleteli.

Neslaganja, očigledno nepremostiva, nastaju kad rasprava krene na teren neoliberalizma i njegove tobožnje odgovornosti za ono što smo obojica skloni da ocenimo kao aproksimaciju kataklizme, tj. da ga nazovemo predinfaktnim stanjem (Madžar), odnosno gotovim infarktom (Kovačević). Tu počinju i naši nesporazumi jer ja ne mogu da proniknem u značenje koje profesor pridaje (neo)liberalizmu, a on mi na toj ključnoj tački baš ničim nije pomogao. Gore od toga, iz celog teksta dobija se utisak da ni on sam nije načisto šta zapravo podrazumeva pod (neo)liberalizmom, a i ako (misli da) mu je jasno, to što tretira kao odgovarajući (liberalni) poredak i doktrinarni korpus, sa liberalnim učenjem nema nikakve veze. Kad bi liberalizam bio ono što se čini da je implicirano Kovačevićevim tekstovima, ja bih i sam bio antiliberal i sa svojim tekstovima pridružio bih se profesorovim dijabatrima o tom civilizacijskom zlu. Sve ove nedorečenosti i zbrkanosti posledica su jedne sasvim elementarne činjenice: naša pozicija je u ovoj raspravi krajnje asimetrična. Naime, ja poslednjih desetak godina intenzivno čitam literaturu iz domena liberalizma, a profesor još nije stigao ni da je se na pravi način i dotakne. Veliki je hendikep laćati se rasprave o neproučenim stvarima. Odsustvo kontakta sa idejama i analitičkim izvodima liberalizma jasno dolazi do izražaja u njegovim tekstovima, a poznato mi je i iz neposrednih kontakta sa autorom. Vredi ponoviti u vidu zaključka: kad bi (neo)liberalizam bio ono što profesor veruje da jeste, ja bih smesta prešao na njegovu stranu i u kidisanju na njega bili bismo saborci; kad bi, s druge strane, profesor znao kako se liberalizam samodefiniše i šta pod liberalizmom valja odista podrazumevati, verujem da bi on prešao na moju stranu.

7. Pogledi na ekonomsku politiku

Kritike ekonomske politike i razmimoilaženja u njenoj oceni trajna su činjenica života i malo je zemalja u kojima na tom frontu ne besne analitičke razmirice i doktrinarni sukobi. Ipak, trezvena ocena bilo koje pojave ili akcije iziskuje sučeljavanje sa alternativama. Nešto može da bude dobro ili loše samo u odnosu na nešto prihvaćeno kao standard za evaluaciju. No, i taj standard deluje mnogo jednostavnije nego što u stvari jeste. Alternativa koja treba da posluži kao standard treba da je dostupna i ostvariva. Nema smisla porediti nešto, te izvoditi odgovarajuću ocenu, sa nečim što je van područja mogućeg. A na toj tački javljaju se dve mogućnosti. Jedna je da se ono što je aktuelna primena i realizacija tekuće politike poredi sa nečim što je takođe bilo u primeni i davalo registrovane rezultate u nedavnoj prošlosti; to bi bilo poređenje *stvarnog sa stvarnim*. Druga mogućnost je da se aktuelno i stvarno poredi sa teorijski koncipiranim i hipotetičkim, pa da se na osnovu procene rezultata, *koji bi bili kad bi bilo* (mnogo šta bitno drukčije), zaključuje nešto drugo od onoga što je u aktuelnoj primeni.

7.1. Dometi institucionalnog inženjeringa u privatizaciji i oko nje

Prihvatanje hipotetičkih alternativnih scenarija kao standarda za evaluaciju stvarnih politika ne mora da bude nemoguće, ali je vrlo opasno; retko se sa razumnom sigurnošću mogu proceniti učinci alternativnih hipotetičkih konstrukcija. U pododeljku 5.1. pokazan je sav rizik poređenja stvarnog i primenjenog sa onim što je u fazi projekta i predstavlja idealno i grešaka lišeno alternativno rešenje; greške će se pojaviti i registrovati tek u primeni, u kom slučaju se *bitno smanjuje* ocena onoga što je u prvoj fazi bila tek hipotetička alternativa. Skloni državnom inženjeringu, opsednuti utopijskim konstrukcijama i prepuni vere u mogućnosti ljudskog uma – kome zbog nečega sve do juče nije bilo dato da dođe do izražaja, ali će sad nekim čudom, možda zbog usrdnih apela mojih antiliberalnih prijatelja, veličanstveno zablistati u punom sjaju – antiliberali su tim zamišljenim rešenjima mnogo više skloni od svojih doktrinarnih oponenta.

Liberal je ne samo antropološki pesimista nego i gnoseološki skeptik, pa računa sa brojnim greškama i ozbiljnim iskliznućima u svemu čega se institucionalni inženjer lati, a posebno u onim pothvatima koji zbog nečega posebno mnogo računaju na društvenu *svest* ili nekakav poseban

saznajni i upravljački potencijal elite. To što su visoko pozicionirani u hijerarhiji daje pre svega njima samima uverenje o nekoj osobitoj intelektualnoj superiornosti – pokojni B. Gluščević terminološki je definisao taj sindrom sintagmom *institucionalna pamet* – ali ta ista deformacija u vrednovanju neretko se javlja i u široj javnosti, uključujući čak i nipošto zanemarljiv deo stručne javnosti. Pa i kad bi bilo moguće skupiti ljude koji su po nekoj širokoj saglasnosti najbolji stručnjaci, ostaje osnovana sumnja da bi ono ikada na pravi, a možda i na bilo kakav, način moglo da proradi. Teškoće u vezi sa Većem mudrih šire su obrazložene u odeljku 3.1.

Tako mi moj oponent zamera što nisam prema privatizaciji zauzeo kritički stav. Međutim, ja sam o privatizaciji nesravnjeno više pisao od njega i razmotrio je sa oba upravo specifikovana aspekta (2011b, 2012c). Pišući znatno više, imao sam priliku da je osetno više i kritikujem. Strategiju privatizacije od 2000. kritikovao sam sa stanovišta nekih standardnih ekonomskih principa na kojima se bez većeg rizika može graditi hipotetička alternativa. No, ja sam je ocenio i sa stanovišta stvarnih prethodno primenjivanih strategija, čime sam celo razmatranje stavio na čvrstu empirijsku osnovu. U onom prvom pristupu ustanovio sam da je ta novija strategija u sukobu sa elementarnim ekonomskim načelima, a svoje viđenje, upravo stoga što je bilo u potpunoj opoziciji sa prihvaćenim opredeljenjem, nazvao sam *neortodoksnim*. Urednici zbornika u kome je tekst objavljen prepoznali su vezanost mog viđenja za proverena saznanja ekonomske nauke, pa su uz moj rad sami dodali nadnaslov *Jedan ortodoksan pogled*. Od mog rezonovanja i tumačenja su istovremeno toliko zazirali da su, suprotno svim dotadašnjim pravilima uređivanja zbornika NDES, moj rad izdvojili iz uvedenih rubrika, stavili ga takoreći u *karantin*, i objavili ga kao izdvojen *prilog*. Želim da verujem da to nisu učinili iz straha, ali su time faktički *dokazali* ono što mi moj oponent odriče, a to je kritičnost prema vladajućoj politici u jednom od suštinski važnih segmenata institucionalnog prilagođavanja.

Na tome se nije zaustavila moja evaluacija. Način na koji je sprovedena privatizacija, nesumnjivo loš već i zbog sukoba sa elementarnim načelima ekonomske nauke, ipak je bio bolji od načina kakav je preovladavao do 2000. u kome je dominirala strategija besplatne podele onih sirotinjski doziranih količina kapitala preostalog tokom i nakon sankcija i velikog ekonomskog urušavanja privrede u celini. Sve se to dešavalo u okolnostima u kojima je bilo više nego očigledno da je država u jadnom finansijskom položaju i da su veliki rizici da on u doglednoj budućnosti bude jednako loš ili čak i lošiji. U odnosu na strategiju do

2000, koja je bila takva da je lošiju bilo teško i zamisliti, potonja strategija ukazala se kao izvanredan napredak.

Dva pristupa dala su dve različite, kontrastom sučeljene ali ipak komplementarne slike: strategija od 2000. nadalje bila je veoma loša s obzirom na prenebregavanje elementarnih načela koja se ne smeju ignorisati, ali je ipak napredak u odnosu na prethodnu koja je bila još gora. To je u neku ruku i sudbina Srbije: ne bira se na skupu nekakvih normalnih, donekle bar zadovoljavajućih alternativa, nego – tako često i bezmalo po pravilu – između neshvatljivo loših varijanti, otprilike kao u grčkoj tragediji. Živim u prijatnom uverenju da je moj pristup privatizaciji celovitiji, kritičkiji i, posebno, temeljnije argumentovan nego kritička ocena koju je na istu temu dao moj oponent.

7.2. *Slaganja i neslaganja oko stvarnog u odnosu na moguće ili „moguće“*

Uvažavajući ozbiljna systemska ograničenja, nisam smetao s uma da je i uz njih mogla da se vodi bolja ekonomska politika, a osobito da vlast ne sme da izlazi sa konceptima koji predstavljaju vredanje inteligencije i atak na zdrav razum. Kad je vlast napravila kulu od karata koji je nazvala *novi model rasta*, kao što i u vreme pisanja (maj 2013) javnost zamajava sa jednom novom himerom nazvanom ovoga puta *reindustrijalizacija*, raspomamio sam se maltene kao i moj prijatelj i (samo u ovakvim polemikama) oponent, te napisao tekst za koji još uvek verujem da je možda najkompletnija, najkoherentnija i najrazornija kritika tog čardaka ni na nebu ni na zemlji (Madžar 2010a). Uz svu svest o ograničenjima i teškoćama u vođenju ekonomske politike u Srbiji, nisam mogao da otrpim taj bahati javni nastup koji je učinio verovatnom tvrdnju da je vlast preglavala da *intelektualno* porazi celokupnu javnost i da sipanjem kvazianalitičkog pepela u oči uspostavi svoju superiornost i učvrsti svoj položaj.

Čitaocu ovih polemičkih utuka i utuka na utuk izgledaće neobično, a možda čak i neshvatljivo, kad zapazi da se nas dvojica razlikujemo samo u onim stvarima u koje se Kovačević upustio bez prethodnog, inače neophodnog, proučavanja, te u svojoj neobaveštenosti paušalno optužio „neoliberalizam“ za bezmalo sva izopačenja narodnoprivredne stvarnosti, uključujući i ona u kojima od njega nije bilo ni traga. U dijagnostičkim tačkama koje je profesor sistematski pratio i pomno proučavao ne samo da smo postigli punu saglasnost nego smo se ne jednom i uzajamno citirali, i to u eksplicitno afirmativnom tonu. Možda nije suviše rizična

sledeća prognoza: kako se bude širio krug pitanja koja profesor ozbiljno proučava i uspeva temeljno proniknuti, širiće se i krug naše lako dostižne saglasnosti. Možda bismo uspeli da se usaglasimo čak i u oceni da dolazak MMF-a u Srbiju nije nikakav imperijalni pohod nego posledica teških promašaja u populistički vođenoj ekonomskoj politici i da bi bez tih dolazaka realna kretanja u ovoj privredi bila još nepovoljnija, da se ne kaže beznadna. Nije isključeno da bi došlo i do saglasnosti da ozloglašeni VK – kome profesor, iako teška srca, morade da prizna pozitivne crte (2012, s. 86) – ni u kakvom programu institucionalnog prestrukturiranja i ekonomske politike *nije koncept koji po svaku cenu treba izbegavati*. Razlog bi bio u tome što je on, kao spisak tehničkih zahteva ekonomske racionalnosti, nezaobilazan u realizaciji *bilo kakve* strategije stabilizacije i razvoja u savremenim tržišnim privredama, pa i u onima koje baš i nisu savremene. Ako se od njega udaljavaju i (neke) najrazvijenije zemlje, onda to nije argument protiv VK nego, sasvim direktno i bez ikakve sumnje, protiv tih zemalja.

Da nabranje tačaka naše dijagnostičke saglasnosti i isticanje mojih kritičkih gledišta o ovdašnjoj ekonomskoj politici ne bi prešlo u nakakav samohval kad mu se već opasno približilo, zaključno ću citirati (po sećanju koje nikada nije onako pouzdano kako bismo želeli) jednu usmenu informaciju koju sam dobio od samog Kovačevića: kad se pojavila neka inicijativa da se na državnoj televiziji upriliči jedna veća emisija u kojoj bi se pretresla tekuća situacija i aktuelna ekonomska politika, emisija u kojoj je spomenuto i moje ime, ono je na sam pomen smesta odbačeno, a sve to mi je moj prijatelj saopštio, koliko mogu da se setim, sa šeretskim osmehom. Budući da se i sam dobro raždžilitao u kritici vlasti, i to bez uvažavanja objektivnih teškoća sa kojima se ona sučeljava, za verovati je da ni sam u takvoj kombinatorici ne bi bolje prošao, iako sam stekao utisak da mi to saopštava sa notom slavodobitnosti po osnovu njegovog mogućeg uključenja u tu emisiju.

Teško je meriti količinu, a posebno stvarnu težinu kritike, ali ne isključujem mogućnost da bi neka objektivna mera pokazala da sam bio kritičniji od mnogih, pa možda čak i od mog oponenta; ako ni zbog čega drugog a ono zbog okolnosti da sam količinski više objavljivao, a osobito zbog uvažavanja objektivnih ograničenja na ekonomsku politiku, što bi kritičke primedbe moglo da učini razložnijim, celovitije argumentovanim, te stoga ne samo sadržinski punijim nego i argumentativno težim.

Ja ne oskudevam u kritičarima, ali je jedan broj među njima pao u vidljivu protivrečnost: s jedne strane, zbog mog isticanja sistemskih

ograničenja na ekonomsku politiku običavaju da mi spočitnu neki oblik apologetike i davanja vlasti nezaslužениh „indulgencija“, a s druge neretko ističu, pa pokadšto i citiraju, moje oštre kritičke invektive upućene toj istoj vlasti. Teško je uvideti kako ne bi mogla da bude efektivnija i oštija kritika ukoliko se vlastima naporedo sa njom da objektivna i objektivno utemeljena „oprosnica grehova“ za ono što odistinski nije mogla da postigne. Formulisući istu ideju sa protivstavljenе tačke semantičke osovine koja spaja dva krajnja punkta na odgovarajućem logički povezanom kontinuitetu, kad god kritičarima promaknu zamerke za ono što je bilo objektivno nedostupno, automatski se kompromituje i ono što je kao kritika vlastima upućeno sa punim faktičkim i logičkim opravdanjem.

Ekonomска politika, kao i druge vrlo složene i analitički istančane stvari, ne može da se u nemalom broju svojih sastavnica ne oslanja na nauku. No, naivno je i nedopušteno taj uticaj preterano isticati. Nauka tu i tamo može da pomogne, naročito ako nije u službi partikularnih i javnom dobru suprotstavljenih interesa (a ta služba, nažalost, nipošto nije retka pojava), ali je daleko od toga da bude presudna. Ona je presudna samo u viđenju onih koji veruju u kojekakva veća mudrih i časnih, koji bi preuzeli ovlašćenja bez odgovornosti, te legitimnim i legalno ustoličenim punktovima upravljačkih prerogativa jednostavno saopštili šta treba da rade. Ta vrsta transfera upravljačkih moći i funkcija nigde nije, a i ne treba da bude, moguća. Da nauka nije presudna u određivanju ekonomskih performansi i razvojnog potencijala privreda najbolje se vidi po odsustvu vidljivije, a možda i bilo kakve, korelacije između razvijenosti nauke, s jedne, i makroekonomskih i razvojnih učinaka, s druge strane. Malo je upućenih koji će poricati da je prava tvrđava ekonomske nauke SAD, a potom i jedan uži krug zemalja, mahom iz anglosaksonskog kulturnog kruga, a to nisu zemlje koje ostvaruju najviše stope rasta. I ovde je došla do izražaja iskonska mudrost da postolareva cipela po pravilu nije najbolja. U vezi sa ovim moglo bi se antiliberalnim prijateljima savetovati da ne preteruju sa isticanjem tobože velikih ruskih ekonomskih uspeha i da ih vezuju za nekakvu mističnu društvenu svest, povezanu sa spretnom upotrebom izvesnih posebno „kvalitetnih“ znanja. Nema od toga ništa. Ruski „privredni polet“ ne može se razumeti van konteksta koji se tiče ogromnog bogatstva u prirodnim resursima. Promene u trendovima kretanja cena nafte i prirodnog gasa ne smeju u tom kontekstu nipošto biti zanemarene. Privredni razvoj Rusije može se, ako se baš insistira, okarakterisati kao uspešan samo u onom smislu u kome je to, primera radi, razvoj Saudijske Arabije.

8. *Slabašni dometi rasprave de gustibus: uzapćenje smisla*

Rasprava između nas dvojice kreće se oko (i iscrpljuje u) tri problemske celine, a ni u jednoj od tih celina ili nema stvarnog sukoba ili izostaje pravi logički osnov za plodno suprotstavljanje gledišta. Prva skupina problema tiče se aprecijacije dinara i njenih pogubnih posledica i mere i tempa liberalizacije uvoza. Ako se apstrahuje Kovačevićeva prenaplašena spremnost a moja pretežna (ne uvek jednako zastupana) nevoljkost da se jedan broj kritičnih situacija u privredi okvalifikuju rečima *sлом* ili *kolaps*, između nas i nije bilo bitnih razlika. Tri područja naših potencijalnih razlika zaslužuju da ovde budu kratko rezimirana.

Jedina primetna razlika odnosi se na *legitimni deficit* koji je objektivno uslovljen i neizbežan sve dok postoje prilivi finansijskih sredstava iz inostranstva. Ta sredstva moraju da produkuju deficit u trgovinskom bilansu sve dok se primaju i šalju da bi bila upotrebljena za nekakve *nabavke*, makar i u investicione svrhe, a ne da bi ih primaoci držali u obliku gotovine ili ulagali u kojekakve finansijske instrumente. Takvi instrumenti (ako uopšte postoje!) morali bi da budu bez ikakvog uticaja na odnose ponude i tražnje na tržištu robe i usluga i na odgovarajuće resursne tokove. Budući da ovdašnja sirotinja prima ta sredstva da bi u ovoj sve ljućoj oskudici preživela, a ne da bi ih finansijski ulagala ili čak držala besplodno u vidu gotovine, jasno je da pomenuti uslov resursne neutralnosti nije ispunjen niti će ikada biti. Kad bi on bio ispunjen, potreba za doznakama ne bi se ni pojavila i doznaka po svoj prilici jednostavno ne bi bilo.

Drugi problemski kompleks je oko (neo)liberalizma i njegovog navodno pogibeljnog uticaja na privredu i sve što je s njom povezano, a to znači na celo društvo i njegova involutivna srozavanja. Kako je u vrlo temperamentnim, zapravo vehementnim dijatribama antiliberala *bezizuzetno* izostajala definicija ključnog pojma, ostalo je misteriozno šta je zapravo za njih (neo)liberalizam, pa je taj deo njihovih (ob)razlaganja bio i ostaje nejasan. Teško je oteći se uverenju da razuman i trezven čovek ne može ni slučajno biti protiv liberalizma, ako se ima u vidu njegova standardna definicija (data u pododeljku 4.1, a posebno u prva dva pasusa tog pododeljka). Ako se, međutim, sve deformacije i zla ovog sveta stave na jednu gomilu, pa se to proizvoljno krsti kao (neo)liberalizam, pa se još silno preuveliča kako to biva u žestoko pobuđenoj mašti onih koji misle da su antiliberali, onda je prirodno da se

prema tom konglomeratu čuda i pokora zauzme negativan stav. Kad bi liberalizam zaista bio ono što antiliberali, budući da nisu prošli kroz odgovarajuću literaturu, *zamišljaju*, svaki razložan pojedinac bio bi protiv tog sindroma opačina i bez oklevanja bi se svrstao u antiliberale. Nešto ozbiljnije upoznavanje sa onim šta liberalizam doista *jeste*, a posebno sa onim što on ni pod kakvim uslovima ne bi mogao da bude, bez teškoća bi i sasvim brzo uklonilo ove smetnje u komunikaciji.

Ostaje treća problemska skupina: razlike u ocenama znatnog broja naših kolega u struci, posebno onih mlađih i onih koji su se našli u vlasti, a naročito onih koji ispunjavaju oba ta uslova. Prva reakcija na ove, inače poprilične razlike, mogla bi da bude u vidu pitanja zašto je to uopšte važno i zašto svako od nas ne bi bio ostavljen na miru sa svojim vrednovanjima, ne hajući šta o pojedincima iz profesije misli onaj (ili misle oni) drugi. Zašto bi se profesor uzbuđivao zato što ja o nekolicini ljudi u profesiji imam mnogo bolje mišljenje nego on i, sa istom logikom, zašto bih ja dizao nivo adrenalina i ubrzavao puls ako profesor o istim ljudima ima tako nepovoljno mišljenje?

Ovakav stav mogao bi da bude ispravan ali samo u prvoj aproksimaciji. Ličnosti ipak imaju izvesnu ulogu u scenarijima koji se odvijaju pred našim očima i nije svejedno da li važne javne funkcije obavljaju sposobniji i kompetentniji ili garnitura u kojoj bi dominirali mediokriteti i slabije pripremljeni ljudi. To je mera u kojoj ja prihvatam Kovačevićevu filozofiju o važnosti ličnosti, skroman stepen u kome i sam pristajem na ranije obrazlaganu (v. odeljak 3.1, posebno 1. pasus) *teoriju zaverе*. No, mera tog slaganja izrazito je skromna i na tome se ono u ovom pitanju i završava. Uvažavajući izvesnu – a *izvestan* ovde poglavito znači *nepoznat*, pored ostalog i zato što se menja i u vremenu i u prostoru, a potom i od situacije do situacije – ulogu ličnosti, ja, za razliku od svojih prijatelja antiliberala, daleko veću težinu i važnost pripisujem objektivno datim sistemskim uslovljenostima. Kad se nađe u sistemskom žrvnju, kakva god da je garnitura, neće moći da pobeđi sistem i moraće da se pomiri sa ishodima koji se tek donekle, ali ne i suštinski, razlikuju od rezultata kakve bi postigla neka alternativna, pa makar i ekspertski i moralno sasvim superiorna garnitura. Postoje, naravno, šanse pa i obaveze da se promeni i popravi i sam sistem, ali to je na dugom štapu i ne ide preko noći. Ono što je sistemsko i što ograničava tekuću ekonomsku i dugoročniju razvojnu politiku – sapinje i ograničava, samo još daleko više, napore i učinke u transformaciji samog sistema. Krupna neslaganja ipak o(p)staju: to što antiliberali drže za alfu i omegu – u viđenju liberala poprima skromne razmere i pada na rang

drugorazrednog činioca institucionalnih prilagođavanja i makroekonomskih trendova.

Ako se uporedi Kovačevićev i moj pristup, lako će se doći do zaključka da je on nesravnjeno dosledniji od mene. Štaviše, ja mogu da ispadnem i upadljivo protivrečan, kao što sam bio protivrečan u sudovima o samom profesoru: silno sam ga hvalio (i citirao!) tamo gde se kretao u svojoj struci i delovao kompetentno i obavešteno, a sa jednakom težinom ga kudio kad se sa drastično pogrešnim sudovima zatračavao u kazneni prostor i uzimao slobodu da se, i to energično i neuobičajeno plaho, izjašnjava o stvarima koje nije proučio i o kojima bitne činjenice jednostavno nije poznao. Nedosledan sam i u odnosu prema našim mlađim kolegama prema kojima u principu gajim jake simpatije: budući da me nekad oduševio, a drugi put razočaraju, trudeći se da svako ponašanje tretiram prema opredeljujućim svojstvima i kvalitetima, nužno ispadam nedosledan. Nedoslednost se javlja i u proceni uloge ličnosti u raznim konstelacijama, jer je u nekima od njih ta uloga vidljiva i nesumnjivo delatna, a u drugima bez većih posledica. Hoću da verujem i da se nadam da je utisak ili privid nedoslednosti posledica objektivno protivrečnih konstelacija sa kojima se suočavam: tamo gde sama stvarnost to traži reagujem na jedan, a tamo gde traži nešto suprotno reagujem na drugi, takvoj stvarnosti prilagođen način.

Ljudi, naime, prave i greške i podvige, pa objektivna procena i jednih i drugih ne može a da ne napravi privid nedoslednosti; možda je baš to što, površinski gledano, ispada nedosledno najbolji znak, ako ne i dokaz, objektivnosti onoga ko naporno probija svoj put kroz *šumu protivrečnih činjenica*. Osnovana sumnja u predubeđenost i pristrasnost može da se javi upravo kod onih „doslednih“: *samo* pohvale ili *samo* kritike najbolja su indikacija da je *samo* to bilo i traženo. Treba se bojati onih doslednih, oni su destilisana voda u kojoj nema života, rekao je M. Selimović na jednom mestu u svom romanu *Derviš i smrt*. Kovačevićeva doslednost mogla bi pri pažljivijem razmatranju da se pokaže kao negativna pristrasnost. Ona može da se pojavi kao posledica jednog od sledeća dva uzroka: njegove neobaveštenosti ili njegovih jakih antipatija koje su mu se isprečile na putu uravnoteženog i objektivnog sagledavanja ljudi i njihovih postupaka. Teško je reći koja je od ove dve inepretacije povoljnija, odnosno manje povoljna po profesora. Uz svu nelagodu, moram ovde da priznam i jedno iskušenje kome – kad je u pitanju ona prva „nedoslednost“ – *nisam uspeo da odolim*. Naime, profesor je u polemičku arenu protiv tih, mahom mlađih, ljudi uletao u stilu nepogrešivog, i to žestoko razgnevljenog sveca. Kako propustiti da se u

približno žustrom tonu mlatne i po njemu kad je u oceni drugih tako nagao i nemilosrdan?! Razume se, kad i sam, suprotno ubeđenju u svoju nepogrešivost, debelo poput nas ostalih, omane ili baš pogreši.

Takav stav prema njemu prosto nije mogao da izostane s obzirom na činjenicu da se upustio u neke *doslovno nedozvoljene* komentare o pojedinim ljudima iz struke. Budući da sam i dan danas oduševljen koautorskim referatom Cvetkovića i Vlahovića (2004) i to u svom tekstu bezrezervno istakao, Kovačević je to hteo po svaku cenu da pobije, te je – ili zato što nije imao drugih argumenata ili stoga što su mu oni sa kojima je raspolagao izgledali nedovoljno efektni – izneo sumnju, u stvari insinuciju, da je to možda napisala kakva grupa „akademskih ekonomista“ (2012, s. 21). Istog je karaktera i jednako nedozvoljena insinucija da je jedan raniji Vlahovićev rad iz 2001. imao izvesne veze sa studijom Centra za liberalno-demokratske studije koja je – kako se i ovde *pretpostavlja* – poslužila kao osnova za izradu nacrtu kasnije donesenog zakona o privatizaciji. Slično stoji stvar i sa našim protivrečnim ocenama dr B. Dimitrijevića, koga profesor otpisuje po kratkom postupku (ss. 25-6) jer, kako kaže, (1) posle doktorata ne pokazuje nikakav profesionalni napredak niti se u stručnoj javnosti da uočiti, i (2) ništa nije uradio na sređivanju našeg debelo monopolisanog tržišta. U vezi sa prvim može se napomenuti (1.1) nijedan od nas ne može predvideti budući razvoj pojedinih ekonomista, a ocene donosimo ne na osnovu nama nepoznatih rezultata koje će ostvariti u budućnosti nego prema rezultatima koje su pružili do trenutka u kome se donosi ocena, i (1.2) kad ekonomista ode u političke vode, novi posao traži celog čoveka i nerasudno je očekivati da i dalje istim tempom lansira istraživačke nalaze kao pre izbora na funkciju. U vezi sa (2) dovoljno je podsetiti na surova systemska ograničenja sa kojima se u praksi sukobljavaju svi funkioneri – uveren sam da ni sam uz ta ograničenja ne bih rezultatima nikoga impresionirao – pa da se zaključi da mnogo više nije trebalo ni očekivati; kod mog prijatelja i oponenta ispada da je svako izostajanje očekivanih rezultata *gotova zavera*. Ne može biti istina da su ti mladi zvaničnici pravili samo greške, a i da jesu, poražavajući privredni rezultati ne mogu biti posledica samo tih grešaka; tu je i grubo konstruisan *sistem* koji tokove skreće kud ne treba nezavisno od kvaliteta ličnosti koje ga popunjavaju.

Posebno je neprihvatljiva profesorova sklonost da o autorstvu pojedinih radova iznosi pretpostavke da ih potpisani možda nisu ni napisali ili se prosto oslonili na gotove rezultate drugih „akademskih ekonomista“. U odsustvu dokaza, takva tvrđenja su na samoj ivici zakonski upitnih

ogrešenja. Dobar ukus bi čoveka morao donekle da obuzdava ili ga bar natera da pažljivo bira reči kad ova autorstva stavlja pod znak pitanja čak i kad bi pouzdano znao da je posredi nekakva intelektualna pozajmica, da se ne kaže plagijat. No, kad za to ne postoje pouzdani dokazi, pa čak ni uverljive indikacije, svako takvo imputiranje zasigurno spada u zabranjene radnje i opasno se približava granici između moralnog i nemoralnog, da se upotrebe i te reči koje u Kovačevićevim tekstovima imaju priličnu frekvenciju. Istog su karaktera, i po istom osnovu neprihvatljive, i pretpostavke o nekakvim mutnim radnjama firme Ces-Mekon, za koju kaže da je sumnjiva, kao i o problematičnim motivima za postavljenje na savetničko mesto sina vlasnika te firme, za koga (tj. vlasnika) je takođe dato par komentara (s. 23). Sudski proces nije završen, a prezumpcija nevinosti je veliko civilizacijsko dostignuće, mnogo veće nego što to izgleda mojim antiliberalnim prijateljima. Razlike u (ne)čitanjima kao da su uzročnik velike intelektualne divergencije i kao da vode gledištima pri kojima ćemo biti ne samo iznijansirani u manje važnim procenama nego i principijelno suprotstavljeni kad je reč o velikim društvenim i civilizacijskim izborima.

Profesor Kovačević je odveć *scijentocentričan*: zbog nečega misli da profesionalna ekspertiza i akademska osposobljenost treba da bude jedini kriterij za izbor tih naših položajnika. A na tim poslovima se traži mnogo više od golog znanja. Traži se entuzijizam, polet, brzina reagovanja, praktični smisao, sposobnost liderstva radi mobilizacije osoblja sa kojim saraduje, smisao za timski rad...i šta sve ne. U svakom slučaju, te druge vrline koje dužnosnici moraju da poseduju u opštem slučaju nisu – a ni u jednom slučaju nisu savršeno – korelirane sa akademskim dostignućima i odgovarajućim rangom. Biće da se izričito prevario kad je govorio o M. Cvetkoviću naglašavajući da je on tamo nekakav konsultant i preuveličavajući njegovu tobožnju isključenost iz ekonomske struke. Moglo bi da se ispostavi da ga baš njegov konsultantski profil čini posebno pogodnim za ministarski posao i da mu to daje nimalo zanemarljivu prednost u odnosu na, primera radi, nas dvojicu. A kad se uzme u obzir i njegov nezanemarljiv naučni opus i profil, biće da ne bi bili retki oni koji bi zaključili da ga baš ta kombinacija čini pogodnim za te visoke funkcije.

U ovom kontekstu ostaje još da pomenem Fridmana na koga je moj oponent alergičan otprilike onoliko koliko iznosi moja sopstvena idiosinkrazija prema Kovačevićevom ljubimcu Stiglicu. Fridman je rekao da bi bilo poželjno da institucionalni poredak bude u konstruktivnom

smislu postavljen tako da bilo koji od nas običnih smrtnika može u njemu uspešno da obavlja neku odgovornu funkciju; sistem koji je izgrađen za bogove, u našem nesavršenom ljudskom svetu ne može imati neku pomena dostojnu vrednost. U svetu kakav je ovaj naš, nesavršen i manjkav, nema mesta ni za *Veće mudrih*; stari Grci su tu finesu dobro razumeli i u vezi sa njom uveli instituciju ostrakizma. Mnogo je toga što ljudi sa svojim ograničenim spoznajnim sposobnostima i sa svojim prirodno suprotstavljenim interesima ne mogu inženjerski da reše, pa mudrost nalaže da se uloži napor da se osiguraju samo neki opšti, kognitivno ne mnogo zahtevni uslovi, a da se bezbroj konkretnih pitanja u okviru tih uslova prepusti mehanizmima kroz koje će ih rešiti sam život. Dozvoliću ovde sebi ponavljanje nečega što sam već par puta isticao: nemojmo se nadati da će nam se nauka razviti dotle da budemo osposobljeni da jedan list inženjerski stvorimo nekim čudesnim nanopincetama, slažući molekule mehanički jedan po jedan; to na sreću nikada neće biti potrebno jer u dobro nađubrenom i adekvatno navodnjenom vrtu život će buknuti i silno i kvalitetno lišće izrašće pred našim očima, i to bez ijednog bioinženjerskog zahvata.

Postoji još jedna razlika između nas, razlika koja se bezmalo diže na nivo principijelnog razlaza. Profesor Kovačević se trudi, a u tome bogme i uspeva, da bude vidovit u iznalaženju onog što je u ljudima i njihovim postupcima loše i neuspelo. Moja orijentacija je u odnosu na taj stav dijametralno suprotna: trudim se da budem slep za ono što je neuspeh a vidovit za ono što je uspeh i pozitivan učinak. Očito je da nema nekakvog strogo logičkog dokaza sa superiornost jednog ili drugog usmerenja, ali intuitivno osećam da je ovo moje osetno bolje, pored ostalog i zato što je konstruktivnije. Iako je i kritika potrebna i korisna društvu – pored ostalog i zato što ima kontrolnu funkciju i tvori povratnu spregu za poboljšavanje učinaka na širokom frontu društvenog delanja – cenim da je mobilizaciona moć pozitivnog odnosa prema ljudima, posebno mlađima, tolika da u relevantnom dijapazonu zastupljenosti i jednog i drugog stava daje veće društvene koristi. Ovo, naravno, nije stvar isključivog opredeljenja – ili samo negiranje ili samo štedre pohvale – nego se radi samo o pitanju mere. Ako je do preterivanja, preferiram da ono bude u pozitivnom pravcu. Uostalom, i sami smo puni kojekakvih grešaka i mana, pa je veliko pitanje kako bismo i sami prošli kad bismo dospeli pod kiklopsko oko nekoga koji bi nas pažljivo osmotrio sa svih strana. I opet, *Ne iudicate ut non iudicemini*.

9. Jezik, stil i opšta pismenost

Evo još jednog iskušenja kome ne uspevam da odolim. Na samom početku ovog zaključnog odeljka biće postulirana jedna empirijska pravilnost koju želim da nazovem *Madžarev zakon*. Reč je o jednoj empirijskoj pravilnosti koja se ispoljava kao negativna korelacija između nivoa pismenosti i stepena *antiliberalne* orijentacije. Naravno, može se isti zakon formulirati i kao pozitivna korelacija između razine pismenosti i stupnja liberalne orijentacije. Jednostavno rečeno, liberali su upadljivo pismeniji od svojih antiliberalnih oponenta. Još jednostavnije: za razliku od liberala, antiliberali su nedovoljno pismeni. Razume se, postoje i odstupanja, ali zato se ova empirijska zakonitost i formuliše kao statistička a ne funkcionalna. Moje zapažanje nedovoljne pismenosti u redovima antiliberala nije od juče; taj fenomen me impresionira već duže vremena. Ranije ga nisam komentarisao u svojim radovima, ali sam dobar deo svoje poslednje knjige (2012b) posvetio zabrinjavajućoj nepismenosti u tom taboru. Pravopisnim i gramatičkim „iskliznućima“ posvećeno je 8 stranica te knjige (29-37), a nečem sličnom, nazvanom „konceptijska iskliznuća“ posvećeno je narednih (nepunih) 7 stranica (37-44). A i u drugim delovima knjige naći će se pokoja ovakva napomena. U najnovijem polemičkom tekstu o političkim preduslovima za uspostavljanje odgovorne države (Madžar 2013a) nemali broj strana posvećen je jednom u pogledu pismenosti loše sročenom tekstu, dakako iz tabora antiliberala. Mana verovatno ne bi mogla da bude beznačajna ako joj je posvećen toliki prostor. Ovo što sledi samo će dopuniti empirijsku potporu „zakona“ i učvrstiti uverenje da je veza dovoljno jaka, te da je niska i nedovoljna jezička pismenost rečita indikacija da antiliberali ne mogu solidno stajati ni na konceptijskom nivou.

Moj prijatelj i oponent uklapa se u to što sam možda pretenciozno nazvao *Madžarev zakon*. Zamerke na stil i pravopis mogu se uputiti na više tačaka i u većem broju dimenzija. Opservacije tog tipa nisu u našoj, mahom usmenoj, komunikaciji niti malog dometa niti kratkog trajanja. Par puta sam prijatelju skretao pažnju na potrebu znatnijeg podizanja njegove jezičke osposobljenosti. Neka odmah bude dodato da je malo pisaca među nama ekonomistima koji se baš mogu pohvaliti svojom jezičkom pismenošću. Ni sam nisam posebno zadovoljan, a kamoli ponosan, na razinu koju sam u toj važnoj sastavnici opšte kulture uspeo da dostignem. No, ja se bar ne odvajam od jezičkih priručnika i neprestano zavirujem u njih proveravajući svoje predstave o stilski i pravopisno ispravnom izražavanju. Jezik je komplikovan i nije lako istinski se usavršiti na svim njegovim područjima. Čisteći svoje

tekstove od jezičkih rogovatnosti i pravopisnih omaški često se setim Sokratove izreke *Scio me nihil scire* – znam da ništa ne znam. No, trudeći se da se i na tom polju usavršim, povremeno setim jedne druge na latinskom: nije sramota pasti nego je sramota odustati od dizanja nakon pada. Bilo kako bilo, sistematskim konsultovanjem jezičkih priručnika dosegao sam uverenje – ne tvrdim da je ono odraz ili čak izraz objektivne istine – da sam daleko pismeniji od preovlađujuće većine svojih antiliberalnih drugara i oponenta. Potrudio sam se da i svoj slučaj uđenem u pravilo koje sam nazvao *Madžarev zakon*.

Prva primedba na Kovačevićev (2012) tekst mogla bi da se odnosi na kompoziciju. Opšte pravilo je da tekstovi, pogotovo oni opširniji (ovaj tekst ima tačno 100 strana plus spisak literature na 8,5 strana, sve u visokoj štampi) treba da bude podeljen na odeljke i eventualno pododeljke, da te sastavne celine ne budu odveć glomazne i da se po broju strana previše ne razlikuju. Evo što može da se primeti u vezi sa ovim (Kovačević 2012) tekstom kad je kompozicija u pitanju. Ne računajući spisak literature, tekst je podeljen u šest odeljaka, što daje prosečnu dužinu odeljka od preko 16 strana. Previše; tako golemi odeljci čine tekst nedovoljno čitkim i zamornim. No, to nije sve. Odeljci su mu krajnje neravnomerni, zapravo drastično nejednaki. Uvodni odeljak, što može da bude i opravdano, dat je na 2,5 strane. No, preostalih pet je golemo i previše izvarirano. Uzeti redom, jedan za drugim, oni imaju (zaokružujuću cifre, da se dlaka ne bi cepala načetvoro) sledeći broj strana: 30, 11, 25, 8 i 23. Najveći odeljak duži je za nepuna četiri puta od najmanjeg, a zapažaju se dva skromnije dimenzionirana odeljka sa po desetak strana (što je još uvek prilično opširno) i tri golema odeljka sa po preko 20 strana. Onaj sa nepunih 30 strana pada u oči kao predimenzioniran i daleko izvan pravila dobre kompozicije. Glomaznost i upadljiva nejednakost odeljaka čine nezgodna svojstva kompozicije koje dobar pisac treba da izbegava.

Dalja kompoziciona manjkavost jeste nedovoljna razlučenost tema i motiva koji nose tekst. U ovom tekstu broj tih tema nije prevelik, ali se one stalno i po mnogo puta vraćaju u njegov diskurzivni tok, pa ostaje neizbrisiv utisak nedovoljne središtenosti teksta, a posebno nedovoljne strukturiranosti materije kojoj je on posvećen. Teme koje nose tekst jesu (1) aprecijacija dinara i prebrza liberalizacija uvoza (uz naglo obaranje carinske zaštite), (2) nedoraslost i nesolidnost zvaničnika i premotavanje njihovih (zaista!) bukvalno netačnih prognoza, (3) neoliberalizam kao izvor inspiracije za teške promašaje u ekonomskoj politici, uz već istaknuto (odeljak 2.2) odsustvo definicije tog pojma i uz

propuštanje da se specifikuje šta je to iz doktrinarnog korpusa (neo)liberalizma funkcionalno uslovalo ovo urušavanje koje podavno zapažamo i sistematski pratimo u privredi Srbije, te (4) opetovano citiranje mojih pozitivnih ocena – iako se da naći i pokoja nepovoljna – tih grešnika kojima urušavanje glatko pripisuje, uz ignorisanje okolnosti da bi tu moglo da bude i nečeg sistemskog, i to takvog kakvo nijedna garnitura ne može na brzu ruku i bez velikih napora i troškova bezrizično da otkloni. Baratanje sa ograničenim brojem tema i opetovano vraćanje na već obrađivane teme za koje bi moglo da se poveruje da su već apsolvirane – predstavlja kompoziciono svojstvo koje ovaj rad ne preporučuje kao pažljivo i valjano napisan.

Tu je zatim i neodmereno, istinski preterano ponavljanje (istih) jezičkih formula. Takve formule su, u raznim ali nipošto uočljivo diferenciranim varijacijama, *najbolji među nama* (ss. 2/2/, 4/2/, 10, 11/2/, 18, 19, 24/2/, 25, 26, 27/2/, 30, 33, 34, 99), zatim *biseri odnosno besmislice* (jako veliki broj strana), iskršavanje pitanja *morala odnosno nemorala* (3/2/, 5, 6, 9/2/, 10/2/, 11/2/, 16, 18, 32, 100/2/), tu je potom sintagma *izgubljen u prostoru i vremenu* u različitim brojevima i rodovima (11, 50/2/, 51, 79, 83, 92), zatim konstrukcija *na njegovu i opštu žalost* (15, 35, 39, 41, 83), kao i *stvarnost ga surovo demantovala* (npr. 16, 91) i *samozvani vizionari* (na mnogo mesta). U zagradama uz pojedine brojeve stranica označen je broj pojavljivanja date sintagme na istoj označenoj stranici (u svim navedenim primerima dva puta). Te stranice nisu navedene u potpunosti iako je pri njihovom registrovanju bilo izvesne sistematičnosti, pa bi neki fanatični čitalac našao i veći broj takvih ponavljanja. Da ne bude zabune, izvesna ponavljanja imaju važnu funkciju isticanja i jednu specifičnu retoričku svrhu; nisu ponavljanja uvek disfunkcionalna i zamorna, ali kad pređu neku meru – a neka od navedenih prešla su *svaku* meru – onda nisu ništa drugo nego manifestacija lošeg stila i nipošto dobrodošle nedoradenosti teksta.

Nađe se i poneka baš nedozvoljena *pravopisna greška*. Tako pravopis propisuje (v. Matica srpska 2011, s. 455; Klajn 1997, s. 16) da se izrazi *s obzirom* i *bez obzira* uvek kombinuju sa rečima *na to*, što će reći da je jedino ispravno pisati *s obzirom na to* i *bez obzira na to*. Profesor se o to pravilo oglušio na više mesta (ss. 1, 12, a potom i ss. 79, 85). Da ne bude zabune, poznato mi je da se pozivanje na stranice vrši skraćenicom *str.* a ne *s.*, ali je ovo drugo ne samo ekonomičnije nego i praktičnije, pored ostalog i zato što dozvoljava diferenciranje između jednine *s.* i množine (stranica) *ss.*, pa ostaje nada da će i jezičari primetiti ovu lepu prednost i predomisliti se u vezi sa ovom konvencijom. Konstrukcija *u vezi* ne ide

sa genitivom nego sa instrumentalom, a profesoru se omakao notorno pogrešan genitiv: „u vezi ove kritike“ umesto „u vezi s/a/ ovom kritikom“, (s. 7). Reč *nažalost* je jedna reč i ne piše se *na žalost*, kako se može videti na s. 61.

Iako mi se čini da je autor dobro upoznat sa konjugacijom glagola *biti*, ipak mu se, i to čak na dva mesta (ss. 77, 91), omaklo da 1. lice jednine piše kao *bi* a ne *bih*; to se najverodostojnije može protumačiti izvesnom njegovom nonsalantnošću, odsustvom dužne pažnje pri pisanju koja bi kod ozbiljnih autora morala da se podrazumeva. Na s. 83 da se zapaziti, i to čak dvaput, da je napisano *ni jedne* a u datom kontekstu treba *nijedne*. Primer: na trgu nije bilo *nijedne žene*, ali od dve tražene knjige u biblioteci nije bilo *ni jedne ni druge*. U tekstu se da zapaziti pogrešno napisana, na delove rastavljena, reč *nečitanje*: „...Madžar tvrdi da je to posledica...ne čitanja“, a treba, dakako, *nečitanja*. Tu i tamo se da razaznati čak i pogrešna upotreba padeža: „...mi i kritičari neoliberalizma...ratujemo protiv neke, samo za nas vidljive, protuve, vampire i sl.“

Nađe se i pokoja baš nerazumljiva rečenica, kao što je ova: „...proizilazi da prof. Madžar smatra da na čelu Narodne banke mora biti čovek visoke stručnosti..., ali samo ako nije član G-17“. Da li je autor hteo da kaže da je moj stav da na čelu Narodne banke može da bude čovek i bez osobite stručnosti, ali samo ako *jeste* član G-17? Izgleda da bi samo to bilo konzistentno sa svim ostalim njegovim napadima na tu grupu i one koji su za nju na neki način vezani. Govoreći na s. 85 o zemljama koje su imale teška upravljačka ograničenja i tešku privrednu situaciju profesor Kovačević naglašava da su one ipak „uspele da se izvuku iz njihovih kataklizmi“; ako se ova poslednja reč odnosi na zemlje, onda bi trebalo da stoji *svojih*, a ako se odnosi na ograničenja, takvo povezivanje bilo bi neprimereno jer ograničenja ne mogu da imaju bilo kakve *kataklizme*.

Indikativno je i na svoj način rečito da profesor Kovačević nikako ne uspeva da navede tačan naziv organizacije u kojoj rade njegovi pravi doktrinarni protivnici, mnogo bolje osposobljeni proliberalnom naučnom argumentacijom od mene samoga. To što učenici prevaziđu učitelja može ovom potonjem samo da bude izvor ponosa i zadovoljstva: *Gloria discipuli – gloria magistri*. Organizacija u kojoj radi B. Mijatović i sa kojom intenzivno saraduje B. Begović naziva se, naime, *Centar za liberalno-demokratske studije*. U ovom rukopisu, međutim, ta organizacija nazvana je „Cen/trom/ za demokratske i liberalne studije“, sa navodnicima koji su nepotrebni i *pogrešno* stavljeni, a na 32. strani nazvana je Centr/om/ za demokratsko-liberalne studije, ovoga puta

srećom bez navodnika, ali opet pogrešno. Kako se profesor snalazi sa naučnom i apstraktnom argumentacijom kad u ovim jednostavnim tehničkim stvarima tako grubo i opetovano greši?! Može li se doći do valjanih zaključaka ako se u samom pisanju zauzme tako opušten, nonšalantan stav?

Štamparske greške ovde se, naravno, ne navode. Našlo bi se tu još ponešto što nije štamparska nego jezička greška, ali i ovo je dovoljno kao neka vrsta empirijske verifikacije *Madžarevog zakona*. Da ne bi ispalo da je sve što je navedeno u vezi sa manjkavostima u pismenosti nekakva slučajnost, neko vanredno i neuobičajeno lutanje u odnosu na standardan poredak redovnog i pravilnog pisanja, uputno je baš na ovoj tački da se obavesti da je *veoma sličan spisak jezičkih iskliznuća* napravljen i povodom najnovijeg rada profesora Kovačevića (2013) prezentiranog na naučnom skupu AEN od 26. aprila 2013. Kad je neko tako nonšalantan u stvarima jezika i pravopisa, može li mu se poverovati da je bitno ozbiljniji u izvođenju argumentacije za koju pretenduje da bude spoznajno merodavna i neupitno naučna?

*

Imponit finem sapiens et rebus honestis ili, kako kažu u Šumadiji, kad se zasniva, valja i za pojas zadenući. Svrha ove i prethodnih polemika nije isključivo, pa valjda ni pretežno, nadgornjavanje – mada ne krijem da mi nije žao kad se ispostavi da se antiliberale rasteruju na buljake – nego širenje spoznajnih horizonata, formulisanje novoizvedenih nalaza i proveravanje nekih ranije ustanovljenih saznanja koja se uzimaju kao dokazana a nije izvesno da bi prošla neko rigoroznije testiranje. Polemika je dobrodošla i zato što mobilise intelektualne moći i izoštrava aparat logičkog izvođenja. Kroz polemike se može utvrditi mnogo toga što je za dalji rad korisno. Najpre, otkriva se ono u čemu postoji *saglasnost* između oponentski suprotstavljenih strana. Ta saglasnost je veoma vredna i značajna, jer, kad se u nečemu saglase oni koji se u drugim stvarima oštro razilaze, visoka je verovatnoća da bi to u čemu su saglasni mogli zaista da bude istinito. Vrednost imaju i one propozicije kod kojih nije postignuta saglasnost. Ako ništa drugo, sama činjenica da nema saglasnosti ima svoju informacionu vrednost. Pored toga, ovako neusaglašene strane dobijaju priliku da svoja tvrđenja potpunije sagledaju, kadikad i bolje artikuliraju i dodatno utvrde. Ovo potonje će se dogoditi ako te svoje predstave bez inhibicija sagledavaju u svetlu, makar i hipotetički različitih, okolnosti koje odudaraju od onih sa kojima se

redovno računa. Povremeno relativizovanje stavova i selektivno umekšavanje uverenja dodatna je korist koja može da ispadne znatno veća nego što u prvom spoznajnom posegnuću neretko izgleda. A poseban naučni dobitak je, naravno, ako i kad tvrdnje sa kojima se ušlo u polemiku uspešno prođu test konfrontacije sa suprotnim stavovima, jer je to kombinacija dubljih uvida sa zadovoljstvom povodom spoznaje da nam je razumevanje ispravno i tumačenje pojava tačno. Sve to, naravno, pod pretpostavkom da smo poperovski mudri i da dobro shvatamo veliku istinu da je svako saznanje ipak privremeno i da važi sam dotle dok se ne dokaže suprotno.

Citirani izvori

1. Bastiat, Frederic (1997/1850/), What is Seen and What is Not Seen, David Boaz, ed., *The Libertarian Reader*, New York: The Free Press, 265-273.
2. Berč, Kin i Vlad Mihnjenko, ur. (2012/2010/), *Uspon i pad neoliberalizma – Kraj jednog ekonomskog poretka*, Beograd: Zavod za udžbenike.
3. Browning, Edgar K. (2008), *Stealing From Each Other*, Westport, Connecticut and London: Praeger.
4. Buchanan, James M. and Gordon Tullock (2001/1962/), *The Calculus of Consent*, Ann Arbor: The University of Michigan Press.
5. Cvetković, Mirko i Aleksandar Vlahović (2004), Iskustva procesa privatizacije u Srbiji, referat na savetovanju *Strategija i efekti reformi u Srbiji* u organizaciji Naučnog društva ekonomista i Ekonomskog fakulteta u Beogradu održanom 15. i 16. aprila 2004, tematski broj časopisa *Ekonomski anali* XLVIII, april, Milan R. Kovačević *et al.*, članovi Programskog odbora, 33-43.
6. Dornbusch, Rudiger (2000), Financial Crises, Exchange Rate Arrangements, and the IMF, Lord Darendorf *et al.*, eds., *The Paradoxes of Inintended Consequences*, Budapest: Central European University Press, 237-247.
7. Fiskalni savet Republike Srbije (2012), *Predlog mera fiskalne konsolidacije 2012-2016. godine*, Beograd: Fiskalni savet, 30. maj.
8. Klajn, Ivan (1997), *Rečnik jezičkih nedoumica*, Beograd: Čigoja štampa.

9. Kovačević, Mladen (2010), Uzroci duboke ekonomske krize u Srbiji, *Glasnik za društvene nauke* II, br. 2, 109-219.
10. _____ (2012), Uzroci duboke ekonomske krize u Srbiji (II) – Ko je od nas izgubljen u prostoru i vremenu?, *Glasnik za društvene nauke* IV, br. 4, 1-110.
11. _____ (2013), „Osnovni uzroci savremene ekonomske krize“, referat prezentiran na naučnom skupu Akademije ekonomskih nauka *Izgleđi i alternative izlaska iz recesije – Akteri, dometi i teorijski koncepti* održanom na Ekonomskom fakultetu u Beogradu 26. aprila 2013. godine, objavljen u zborniku M. Jakšić i J. Bajec (ur.), spec.broj časopisa *Ekonomске ideje i praksa*, br.9/10, ss. 55-106.
12. Lord Dahrendorf *et al.*, eds. (2000), *The Paradoxes of Unintended Consequences*, Budapest: Central European University Press.
13. Madžar, Ljubomir (2004), Neoliberalizam i alternative, *Ekonomika preduzetništva* XL, br. 5, 242-256.
14. _____ (2010a) Pustolovine pomenog rasta: stari i novi model: ka još jednoj makroekonomskoj himeri, referat na savetovanju *Ekonomsko-socijalna struktura Srbije – učinak prve decenije tranzicije* u organizaciji Naučnog društva ekonomista sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomskog fakulteta u Beogradu održanom 8. maja 2010, objavljeno u istoimenom zborniku, red. Mihail Arandarenko, Aleksandra Prašević i Slobodan Cvejić, Beograd: Ekonomski fakultet u Beogradu, 9-70.
15. _____ (2010b), Ekonomska nauka i privredna kriza – šanse i hazardi mogućeg paradigmatškog preokreta, *Glasnik za društvene nauke* II, br. 2, 2-107.
16. _____ (2011a), *Iskušnja ekonomske politike u Srbiji*, Beograd: JP Službeni glasnik.
17. _____ (2011b), Strateške stranputice privatizacije: zakonodavac protiv tržišta – jedan neortodoksan pogled, referat na savetovanju *Kontroverze ekonomskog razvoja u tranziciji – Srbija i Zapadni Balkan* u organizaciji Naučnog društva ekonomista Srbije sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomskog fakulteta u Beogradu održanom 7. maja 2011, objavljeno u istoimenom zborniku, red. B. Cerović i M. Uvalić, Beograd: Ekonomski fakultet u Beogradu, 231-250.

18. _____ (2012a), Avet neoliberalizma, referat na savetovanju Akademije ekonomskih nauka i Ekonomskog fakulteta u Beogradu *Globalna kriza i ekonomska nauka Neoliberalizam i alternative* održanom 16. marta 2012, objavljeno u istoimenom zborniku pod okriljem časopisa *Ekonomске ideje i praksa*, red. Lj. Madžar i M. Jakšić, Beograd: Ekonomski fakultet, 1-32.
19. _____ (2012b), *Antiliberalizam u 22 slike*, Beograd: JP Službeni glasnik.
20. _____ (2012c), Quandaries of Privatization in a Market Adverse Environment – Major Inconsistencies in the Transition Strategy, referat na savetovanju *Ekonomski instituti kao uslov ekonomskog i društvenog razvoja tranzicijskih država* u organizaciji Fakulteta za pomorstvo, objavljeno u *Montenegrin Journal of Economics – Special Issue* 8, No. 2, October 2012, 99-114.
21. _____ (2013a), *Trnoviti putevi do odgovorne države – Još jednom o raskoraku između ciljeva i sredstava*, tekst prezentovan na savetovanju Akademije ekonomskih nauka *Izgledi i alternative izlaska iz recesije – Akteri, dometi i teorijski koncepti* održanom na Ekonomskom fakultetu u Beogradu 26. aprila 2013. godine.
22. _____ (2013b), „Politika i privreda u Srbiji: Umorstvo na rate u izvedbi vlasti“, Referat na savetovanju *Institucionalne reforme, ekonomski razvoj i proces pridruživanja Evropskoj uniji* u organizaciji Naučnog društva ekonomista Srbije i Ekonomskog fakulteta u Beogradu održanom 25. maja 2013.
23. Madžar Ljubomir, Kovačević Mladen, Prnjat Aleksandar (priredio), (2013) *Političke institucije, politički akteri i ekonomske performanse: slučaj Srbije*; Beograd: Alfa univerzitet
24. Matica srpska (2011), *Pravopis srpskoga jezika*, priredili M. Pešikan, J. Jerković i M. Pižurica, Novi Sad: Matica srpska.
25. Osiatinski, Wiktor (2000), The Constitutional Honeymoon is Over. The Paradoxes of Post-Communist Constitution Making, Lord Dahrendorf *et al.*, eds., *op. cit.*, 143-162.
26. Paunović, Marko i Slaviša Tasić (2013), Economic Regulation in Serbia: A Theory and Practice, A. Jovanović and Lj. Madžar, eds., *Law, Rules and Economic Performance*, A collection of essays in honor of Svetozar Pejovich, Belgrade: University of

- Belgrade Law Faculty Publishing and Information Center, 174-193.
27. Poper, Karl R. (2002/1963/), *Pretpostavke i pobijanja*, Sremski Karlovci i Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, preveo Dragan Lakićević.
 28. Prokopijević, Miroslav (2012), *Liberalizam*, Lj. Madžar i M. Jakšić, red., *op. cit.*, 127-137.
 29. Salvatore, Dominik (2009/1988/), *Međunarodna ekonomija*, Deveto izdanje originala, Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.
 30. Schoenfelder, Bruno (2012), *Vom Spätsocialismus zur Privatrechtsordnung – Eine Untersuchung über die Interdependenz zwischen Recht und Wirtschaft am Beispiel von Gläubigerschutz und Kredit*, Berlin: Berliner Wissenschafts- Verlag.
 31. Sekulović, Marko (2009), Od Vašingtonskog konsenzusa ka Beogradskom konsenzusu, referat na savetovanju *Ekonomska politika Srbije u 2010. g. – Ka novom modelu makroekonomske stabilnosti* u organizaciji Naučnog društva ekonomista Srbije sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomskog fakulteta u Beogradu održanom 26. decembra 2009, objavljen u istoimenom zborniku, red. B. Živković i S. Stamenković, Beograd: Ekonomski fakultet u Beogradu, 187-195.
 32. Udovički, Kori (2013), *The Global Economic Crisis – Still Unresolved*, referat na naučnom skupu *Izgledi i alternative izlaska iz recesije – Akteri, dometi i teorijski koncepti* održanom na Ekonomskom fakultetu u Beogradu 26. Aprila 2013 godine.

Ljubomir Madžar

Systemic and Conspiratorial in Economic Regression

– Continuation of the Discussion About So Called Neoliberalism –

Summary

A considerable number of economists are bitterly opposed to liberalism which they label neoliberalism in the queer belief that such a deprecating term will more accurately convey its alleged despicable features. It turns out that their general idea of liberalism, which they consistently fail to define, is mistaken and far off the mark. For some of them (neo)liberalism is synonymous with application of terror and violence in international relations which is why they are prone to identify it with a peculiar type of imperialism, the recent one and adjusted to contemporary geopolitical circumstances. Others identify it with what they believe to be the Washington Consensus (WC), a pattern of economic policies forcefully imposed by international financial organizations and the most developed countries and, as such, responsible for massive economic failures in a large number of countries in which it had been applied; notice not being taken of the fact that the IMF, with the WC recipes, is invited after the countries have played havoc in their economies by their own policies. The third group of economists believes that (neo)liberalism is appropriately defined by making it synonymous with whatever is being done in and by the United States, particularly in relation to other less powerful and by various crises adversely affected countries. They seem to be unaware of the fact that the US have utterly abandoned the liberal ideals. The three groups of economists are too numerous to make it feasible to engage in polemics with all of them. Fortunately there is one who as it were assembles all three unfavorable interpretations of liberalism and acts as a sort of protagonist among those who energetically reject and devalue liberalist view of the world. It is to his writing that this polemical text is addressed.

A number of critical comments is here addressed to the logical foundations of the antiliberal (ANL) thinking, primarily to their failure to define clearly the concepts which they use and thus to follow the rules of correct reasoning. Their overestimation of the significance of the knowledge and the ideas is also criticized, whereby it is pointed out that the interests rather than the perceptions of the world have the decisive

influence on the behaviors at different levels of social organization. The important fact of low or nonexistent correlation between the stock of economic knowledge and developmental performance of the countries is brought out: the US, the country with the most advanced economic science, is not the most rapidly growing economy, and China, seemingly the most successful one regarding the speed of development is far from being in the forefront of economic science. The assertion of the ANL that the economy of Serbia has gone through a breakdown is also disputed, while the gravity of the macroeconomic situation is fully acknowledged.

Another contestable issue is the role of government in the economy, particularly in times of crises. The ANL strongly advise a significantly enhanced state intervention, while the attention is called here to the fact that, along with the market failures, there are also serious government failures and that the desirable degree of the state's interfering into the economy depends on the capacity of the state and the quality of its regulating mechanisms; Serbia has an oversized but inefficient state and the one believed to be grossly susceptible to corruption. It is further argued that liberalism, with human rights and freedoms as the key elements in its body of doctrines, calls for strong and efficient government, but the one which will center to the strengthening and development of the institutional order and legal framework and not in direct economic activity, playing the role of the manager and the entrepreneur, crowding out economic agents and their variously formed associations. A number of mega trends in the contemporary world development are pointed out in the sequel, demonstrating that they generally widen and expand the spaces of freedom and thus contribute to vindicating the liberal values. It is argued that such standard values as equality and solidarity are not hierarchically placed at the same level as freedom because the latter is the precondition for manifestation of the former as well as of all other values; the man has to be free in order to be able to manifest any values and to act in accordance with them.

The next big issue is the evaluation of economic policies. The liberals and their opponents broadly agree that policies have been extremely unsuccessful, but the ANL, based on such failures, call for more government, while the liberals find it illogical to call for more of the actions which have produced the near-catastrophe to begin with. The liberals would like to divert the governmental activities from what governments are doing now to developing the rules and institutions which should be the government's proper job. A strong stand is taken against the ANL idea to form a group of highly competent and ethically

impeccable men and women who would work out a grand strategy for development of the economy as a whole, based on a set of harmonized objectives deriving from a fundamental social consensus. The liberals believe that such a consensus is neither possible nor necessary and that government, rather than operating on the basis of objectives obligating all of us, should develop, strengthen and consistently apply the rules within which each of us will be able to do work on realization of his own, strictly private and unavoidably personal, objectives. It is also emphasized that such a body, no matter how prestigious, would face serious problems of legitimacy.

The last section of the paper is devoted to analyzing solecisms and criticizing the errors in grammar and orthography. To introduce a bit of humor into this stern exchange, regularity called Madzar's Law is postulated: the less is a person liberally oriented, the less likely she is to turn out to be literate; the correlation between the liberal orientation and the illiteracy is negative and high in absolute value.

Key words: liberalism, Washington Consensus, economic science, government, market, regulation, economic policy, the world recession, the role of science in steering development, institutional constraints on economic policy.